

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA
UNIVERSITATEA PEDAGOGICĂ DE STAT „ION CREANGĂ”

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 94(=135.1)"7/8"(043.2)

MUSTEAȚĂ SERGIU

**SEDENTARI ȘI MIGRATORI ÎN
REGIUNILE CARPATO-DANUBIANO-
PONTICE ÎN SECOLELE VIII-IX**

LUCRARE DE SINTEZĂ PENTRU TITLUL DE DOCTOR HABILITAT ÎN ISTORIE
(elaborată în baza lucrărilor științifice publicate)

Specialitatea: 611.02. Istoria românilor

Autor: _____
semnătura

Chișinău, 2021

**Lucrarea de sinteză a fost elaborată în cadrul Catedrei de Istorie și Geografie a
Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din municipiul Chișinău**

Componența Comisiei de susținere publică (aprobată prin decizia Senatului UPS „Ion Creangă” nr. 8 din 25.03.2021):

1. Academician, dr. hab. Andrei Eșanu, Institutul de Istorie al MECC – președinte
2. Prof.univ.dr. hab. Gheorghe Postică – secretar științific
3. Prof.univ.dr. Florin Curta, University of Florida, SUA
4. Prof.univ.dr. abil. Marian Țiplic, Universitatea „L. Blaga” din Sibiu
5. Prof.univ.dr. abil. Zeno Pinter, Universitatea „L. Blaga” din Sibiu, CȘ I, dr. la Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, filiala Academiei Române
6. Prof.univ.dr. Lucrețiu Bârliba, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
7. CȘ I, dr. Ioan Stanciu, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Academia Română, filiala Cluj-Napoca
8. CȘ I, dr. abil. Adrian Ioniță, Institutul de Arheologie „V. Pârvan”, Academia Română, București
9. CȘ I, dr. Alexandru Madgearu, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București, România.

Susținerea va avea loc pe data de **11 iunie 2021**, începând cu orele **15:00**, în ședința publică a Comisiei de susținere publică din cadrul Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” în regim On-line - <https://meet.google.com/dpt-zhyb-ncw?pli=1&authuser=2>

Lucrarea de sinteză, precum și lucrările în baza cărora a fost elaborată prezenta teză de doctor habilitat pot fi consultate la Biblioteca Științifică a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” (str. Ion Creangă nr. 1, bloc I, municipiul Chișinău), la Biblioteca Națională a Republicii Moldova (str. 31 August 1989 nr. 78A, Chișinău), pe pagina web a UPS „Ion Creangă”, pe pagina <https://independent.academia.edu/SergiuMusteata/>, în biblioteca digitală <https://www.cceol.com/>, precum și în alte Baze de Date Open Source.

Lucrarea de sinteză a fost expediată în data de 28 aprilie 2021.

Secretar științific

al Comisiei de susținere publică,

Doctor habilitat, profesor universitar **Gheorghe POSTICĂ**

Autor

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Sergiu MUSTEAȚĂ**

© Musteăță Sergiu, 2021

CUPRINS:

Lista ilustrațiilor	4
I. Repere conceptuale	5
II. Sursele cercetării și istoriografia problemei	13
III. Habitatul	22
IV. Economia	28
V. Viața spirituală	35
VI. Societatea	42
VII. Concluzii și recomandări	52
VIII. Bibliografie (listă selectivă)	62
IX. Lista lucrărilor autorului referitoare la subiectul tezei de doctor habilitat	73
X. Adnotare (română, engleză, rusă)	77

LISTA ILUSTRAȚIILOR

A. Tabele

Tabel 1. Descoperiri arheologice din secolele VIII-IX atestate în regiunile carpato-danubiano-pontice

Tabel 2. Repartiția descoperirilor monetare din secolele VIII-IX după originea lor de emisie

Tabel 3. Repartiția numerică a mormintelor, după regiuni și categorii, în necropolele birituale

Tabel 4. Repartiția numerică a mormintelor, după regiuni și categorii, în necropolele de incinerare

B. Diagrame

Diagrama 1. Repartiția numerică a descoperirilor arheologice din secolele VIII-IX

Diagrama 2. Repartizarea numerică a descoperirilor monetare după origine

Diagrama 3. Repartiția numerică a descoperirilor funerare din secolele VIII-IX

Diagrama 4. Repartizarea numerică a necropolelor după ritul de înmormântare

C. Hărți

Harta 1. Harta generală a descoperirilor arheologice din secolele VIII-IX

Harta 2. Harta generală a descoperirilor monetare izolate și a tezaurilor din secolele VIII-IX

Harta 3. Harta generală a descoperirilor funerare din secolele VIII-IX

I. REPERE CONCEPTUALE

Evul Mediu timpuriu reprezintă o perioadă istorică de importanță capitală pentru istoria Europei în special prin faptul că a marcat geneza popoarelor contemporane din vechiul continent și începutul organizărilor statale ale acestora. Un loc aparte în cadrul proceselor istorice menționate l-a ocupat spațiul carpato-danubiano-pontic care, aflându-se la intersecția dintre lumea orientală și cea occidentală, a venit cu modele proprii de dezvoltare, aducând contribuții specifice la evoluțiile din epocă a lumii europene. Pornind de la multitudinea de surse istorico-arheologice obținute în ultimele decenii de către cercetători, se poate constata că în secolele VIII-IX, în viața societăților din teritoriile carpato-danubiano-pontice s-au produs evoluții calitative semnificative care au condus la fortificarea și accelerarea proceselor economico-culturale și social-politice din regiune. În acest context, pornind de la fondul consolidat de surse istorico-arheologice, specificul evoluțiilor etno-culturale din teritoriile carpato-danubiano-pontice și locul acestui spațiu în context general european, se impune pregnant o nouă sistematizare și reconsiderare a proceselor istorice din regiune în perioada secolelor VIII-IX.

Limitele cronologice și spațiale. Tema cercetării cuprinde circa două sute de ani, de la finele secolului al VII-lea până la sfârșitul secolului al IX-lea. Limita cronologică inferioară este marcată de migrarea celui de-al doilea val al avarilor în Pannonia (679-680) și a bulgarilor la sudul Dunării (680/681), iar limita superioară coincide cu deplasarea ungarilor din stepele est-europene în Pannonia (896), evenimente cu repercusiuni importante în istoria Europei centrale și de sud-est.

Limitele geografice ale cercetării sunt convenționale, fiind delimitate în Vest, Est și Sud de repere naturale hidrografice, râurile Tisa, Nistru și Dunăre, în Sud-Est de litoralul Mării Negre, iar la Nord cuprind regiunea Bucovinei (Harta 1). Acest teritoriu este cunoscut în literatura științifică sub denumirea de *spațiul carpato-danubiano-pontic* sau *regiunile de la nordul Dunării Inferioare*. În publicațiile noastre din ultimii 20 de ani au fost folosite ambele noțiuni, iar în prezentul referat de sinteză utilizăm formula *regiunile carpato-danubiano-pontice*, care este una distinctă și include arealul de la Nistru până la Tisa și de la Dunăre până în nordul Bucovinei, formând o unitate istorico-geografică aparte. Totodată, spațiul inclus în cercetare nu este rupt de teritoriile învecinate, cu atât mai mult cu cât regiunile de la est de Carpați se încadrează în contextul realităților geografice de la nordul Mării Negre, iar cele de la vest în cadrul întinselor zone ale Câmpiei Pannoniei.

Actualitatea și gradul de studiere a temei investigate. Tema cercetată este pe cât de actuală, pe atât de importantă, dat fiind faptul că abordează și completează diferite aspecte ale istoriei spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Pe parcursul anilor ea nu a pierdut nimic din

actualitatea sa, dimpotrivă, a generat noi și noi interpretări, viziuni și respectiv soluții la o serie de aspecte privind modul de viață al locuitorilor regiunilor carpato-danubiano-pontice din perioada evului mediu timpuriu. Tema în cauză este actuală, dat fiind faptul că diverse aspecte din istoria populațiilor ce au locuit zonele carpato-danubiano-pontice sunt insuficient abordate în istoriografia contemporană. De asemenea, menționăm că spațiul geografic cercetat, din perioada medievală și până în prezent, s-a aflat continuu în atenția marilor puteri, fapt care a dus la o valorificare și interpretare istorică diferită a realităților istorice și arheologice din aceste regiuni. Deși a început să fie cercetată încă din anii '50 ai secolului al XX-lea, tema propusă rămâne a fi în continuare actuală, inclusiv în raport cu noile descoperiri arheologice. În aceste condiții, prin cercetările noastre am contribuit la reconstituirea istoriei spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Lipsa unei lucrări de sinteză care să includă majoritatea descoperirilor arheologice din teritoriile cuprinse între Tisa și Nistru, între Dunăre și nordul Bucovinei din această perioadă, precum și multiplele contradicții din publicațiile anterioare ne-au determinat să elaborăm o monografie privind istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX, care a fost publicată în anul 2018 la editura Universității din Amsterdam¹.

Scopul cercetărilor constă în elaborarea unei viziuni de ansamblu a istoriei regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX și stabilirea particularităților etnoculturale ale populațiilor acestui teritoriu.

Obiectivele cercetării:

- Analiza critică a izvoarelor scrise și arheologice referitoare la populațiile sedentare și nomade din regiune;
- Evaluarea și aprecierea concepțiilor istoriografice privind cultura materială și spirituală a populațiilor din regiune;
- Determinarea particularităților habitatului populațiilor din regiune;
- Precizarea pe baza surselor arheologice a ocupațiilor tradiționale practicate de locuitorii din regiune;
- Stabilirea pe baza ritului funerar a practicilor religioase și sociale ale locuitorilor;
- Încadrarea cronologică, etnică și culturală a descoperirilor arheologice și reconstituirea organizării social-economice a populațiilor sedentare și nomade din regiune;
- Analiza raporturilor populației locale cu populațiile altor regiuni din Europa centrală și de sud-est.

¹ S. MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE*. Amsterdam: Amsterdam University Press, ARC Humanities Press, Leeds, 2018. ISBN 9781942401520, DOI: 10.5040/9781641899567.

Ipoteza cercetării. Cercetarea pornește de la ipoteza potrivit căreia identificarea și sistematizarea masivului enorm de surse istorice-arheologice din secolele VIII-IX referitoare la spațiul carpato-danubian-pontic în contextul unei reevaluări istoriografice va permite construirea unei sinteze științifice bine fundamentate cu privire la istoria populațiilor din regiune, și, totodată, va oferi argumente solide pentru aprecierea obiectivă a modului de viață, ocupațiilor și culturii spirituale a comunităților, a specificului lor etno-cultural, a relației sedentari-nomazi, precum și a organizării lor social-politice.

Diversitatea problemelor unei astfel de cercetări impune analiza succesivă a numeroase și ample aspecte: istoricul cercetărilor; istoriografia problemei; analiza habitatului uman; tipologia construcțiilor de locuit și cu caracter economic; ocupațiile economice; viața spirituală, relațiile sociale; încadrarea cronologică a descoperirilor; particularitățile etno-culturale ale populațiilor; reconstituirea istoriei politice a regiunii; analiza cadrului geografic cu încercări de reconstituire a climei etc. Realizarea acestor obiective s-a bazat pe alcătuirea repertoriului general al siturilor și descoperirilor arheologice din regiunile carpato-danubiano-pontice încadrate în secolele VIII-IX. Astfel, prin articolele și monografiile publicate până în prezent am analizat un șir de probleme referitoare la populațiile din secolele VIII-IX, contribuind la fixarea unei imagini explicite privind realitățile Evului Mediu timpuriu în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Cercetările noastre s-au bazat pe un număr important de lucrări științifice publicate până în prezent atât în țară, cât și în străinătate. Consultarea și accesul la literatura necesară a fost posibilă grație stagiilor științifice la unele dintre cele mai prestigioase instituții și biblioteci de profil din Europa (Comisia Romano-Germanică a Institutului Arheologic German (Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts) de la Frankfurt pe Main; Institutul de Pre- și Protoistorie și Arheologie Medievală (Institut für Ur- und Frühgeschichte und Mittelalterliche Archäologie) de la Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg im Breisgau, Germania; Universitatea Central Europeană din Budapesta; la Institutul de Arheologie al Academiei de Științe din Ungaria; dar și la Institutul de Arheologie „V. Pârvan” de la București; Institutul de Arheologie de la Iași, Institutul de Arheologie și Istoria Artei de la Cluj-Napoca; Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” de la Iași; Biblioteca Centrală a Universității „Al.I. Cuza” din Iași; Biblioteca Academiei Române de la București; în țară la Arhiva Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și Biblioteca Națională din Chișinău.

Metodologia cercetării. Din punctul de vedere al tehnicii și metodologiei de realizare, lucrările reprezintă o analiză complexă a datelor narrative și arheologice. În primele articole și prima monografie, am analizat așezările pruto-nistrene în secolele VIII-IX², ulterior aria cercetărilor s-a

² S. MUSTEAȚĂ, *Populația spațiului pruto-nistren în secolele VIII-IX*, Monografii ANTIM I. Chișinău: Pontos, 2005. ISBN 9975-926-43-6.

extins asupra întregului spațiu carpato-dunăreano-pontic. Cât privește lucrările care au avut la bază sursele numismatice, am analizat situația în regiunile est-carpătice în secolele V-X³ și a celor nord-dunărene în secolele VIII-IX⁴. Toate studiile au fost realizate în conformitate cu principiile cercetării istoriografice, în primul rând, care impun o analiză amplă și multilaterală a datelor și fenomenelor arheologice și istorice într-un cadru geografic și cronologic bine delimitat, precum și aplicarea metodelor de analiză critică și comparativă a surselor istorice, a datelor statistice, cartografice, stratigrafice, cronologice, cantitative, calitative etc. Aplicarea acestor metode a permis conturarea trăsăturilor generale și specifice ale habitatului uman din regiunile carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX și a relațiilor cu populațiile vecine.

Dat fiind numărul redus al izvoarelor scrise care se referă direct la populațiile ce au locuit în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX, sursa principală a cercetărilor noastre o reprezintă rezultatele investigațiilor arheologice. Fiecare monografie a pornit de la întocmirea catalogului descoperirilor arheologice și/sau numismatice cunoscute în întinderile pruto-nistrene, est-carpătice și carpato-danubiano-pontice. Spre exemplu, monografia din anul 2018 s-a bazat pe majoritatea descoperirilor arheologice cunoscute până în prezent din regiunile carpato-danubiano-pontice încadrate cronologic în secolele VIII-IX. Acest lucru l-am realizat prin intermediul metodelor moderne de colectare a datelor istorice, întocmind *catalogul* descoperirilor, care cuprinde, pe cât a fost de posibil, majoritatea siturilor arheologice (așezări nefortificate, cetățui, necropole, morminte izolate și descoperiri funerare cu caracter incert) și descoperirile numismatice din arealul cercetat încadrate cronologic în secolele VIII-IX. Repertoriul a fost întocmit după principiul alfabetic, pentru fiecare țară separat (România, Republica Moldova, Serbia, Ucraina și Ungaria), cuprinzând în total 2 595 de puncte arheologice (Harta 1, Tabel 1). Datele obținute au fost ulterior cartate, apoi analizate din punct de vedere statistic, geografic și tipologic.

Tabel 1. Descoperiri arheologice din secolele VIII-IX efectuate în spațiul carpato-danubiano-pontic

No.	Tip sit	Total descoperit
1.	Așezări deschise	2101
2.	Cetăți	91
3.	Locuiri în peșteră	11
4.	Necropole	221
5.	Morminte izolate	79
6.	Descoperiri funerare incerte	89
7.	Tezaure	3
	Total	2595

³ S. MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele VI-X*. Chișinău: Editura ARC, 2014.

⁴ S. MUSTEAȚĂ, „Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-X”. In: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I., Bibliotheca Bruckenthal, IX. Sibiu: 2007, p. 165-182; S. MUSTEAȚĂ, „Salz macht Geschichte: monedă fără comerț și comerț fără monedă în Transilvania în secolele VIII-IX”. In: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, II, Biblioteca Bruckenthal XXII. Sibiu: 2008, p. 115-132; S. MUSTEAȚĂ, „Byzantinische Münzfunde im Karpatenbecken und nördlich der Unteren Donau im 8.-9. Jh.” In: Jan Bemmman, Michael Schmauder (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden-Awaren-Slawen*. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 11. Bonn: 2008, S. 679-690; S. MUSTEAȚĂ, „Prezența monedei bizantine în bazinul Carpaților și la nordul Dunării Inferioare în sec. VIII-IX”. In: *Arheologia Moldovei XXXI* (2008), 2009, p. 119-162 etc.

În momentul de față, catalogul descoperirilor arheologice din regiunile carpato-danubiano-pontice datate în secolele VIII-IX reprezintă cea mai complexă bază de date. Înregistrarea acestora într-o sursă unică a permis sistematizarea lor tipologică (așezări, cetăți, locuri în peșteră, necropole și morminte izolate), îmbinând analiza materialelor arheologice cu sinteza și generalizarea istorică, iar cartarea lor a evidențiat gruparea zonală a așezărilor din secolele VIII-IX (densitate, dispunerea geografică și topografică) etc. Cartarea punctelor a fost realizată cu ajutorul unor programe computerizate, având la bază coordonatele geografice exacte ale fiecărei localități (latitudine și longitudine). Fiecare punct de pe hartă corespunde cu o localitate contemporană. În cazul localităților cu mai multe situri arheologice ele se încadrează într-un singur punct. În cazul în care punctele sunt parte a diferitor categorii tipologice, ele sunt vizibile pe fiecare hartă tematică.

Pe baza datelor arheologice publicate am putut analiza și descrie particularitățile habitatului uman (tipologia construcțiilor, ocupațiile economice, riturile și ritualurile funerare etc.) din spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Prin metoda comparației am încercat să evidențiem trăsături caracteristice unor anumite regiuni, ca mai apoi să putem discuta problema apartenenței culturale și etnice a descoperirilor.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute. Inovația științifică a lucrărilor realizate constă în faptul că ele abordează atât probleme particulare, cât și aspecte care țin de istoria de ansamblu a spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Astfel, în monografia referitoare la moneda bizantină în partea estică de Carpați în secolele V-X sunt valorificate istoriografic pentru prima dată toate descoperirile monetare din această regiune, fiind analizate atât din perspectivă numismatică, cât și istorică⁵. Lucrarea ilustrează un șir de aspecte importante, precum numărul și tipologia monedelor, arealul concentrării descoperirilor și căile lor de răspândire, contextul istoric al descoperirilor singulare, al tezaurelor etc. În monografia publicată în anul 2018⁶ se procedează la o reconstituire a situației social-economice, cultural-etnice și, în final, a istoriei politice din spațiul menționat în secolele VIII-IX pe baza analizei surselor narrative și arheologice cunoscute până în prezent. Lucrarea prezintă în premieră într-o unitate organică vestigiile arheologice din spațiul carpato-danubiano-pontic (Banat, Maramureș, Transilvania, Muntenia, Oltenia, Moldova, Bucovina, Basarabia), care, în pofida faptului că reprezintă părți inerente ale unui spațiu geografic bine delimitat, pe parcursul mai multor decenii au fost tratate în mod separat, fără a se efectua sinteze la nivel de macro-regiune (Harta 1). Astfel, această lucrare completează un gol substanțial din istoriografie și pune într-o lumină nouă problemele de istorie și arheologie referitoare la secolele VIII-IX.

⁵ MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene...*

⁶ MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a cercetărilor. Importanța subiectului rezidă în tratarea unor probleme științifice semnificative și actuale cercetate până acum insuficient și incomplet. Au fost analizate succesiv și în mod complex diferite aspecte ale vieții materiale și spirituale ale locuitorilor spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX, precum și raporturile lor cu popoarele vecine.

Pentru prima dată sunt analizate integral descoperirile arheologice din regiunile carpato-danubiano-pontice, care includ teritoriile dintre Tisa și Nistru, Dunăre și nordul Bucovinei, astăzi părți componente ale Republicii Moldova, României, Ucrainei, Serbiei și Ungariei (Harta 1). Respectiv, este alcătuit pentru prima dată un catalog integral al descoperirilor arheologice și sunt realizate hărți care reprezintă ariile de locuire a populațiilor din secolele VIII-IX din spațiul carpato-danubiano-pontic. Astfel, pe baza datelor statistice, cartografice, tipologice am putut analiza și descrie particularitățile habitatului uman, distribuirea geografică a așezărilor, ocupațiile economice, riturile și ritualurile funerare, particularitățile credințelor religioase, încadrarea cronologică, culturală și etnică a descoperirilor arheologice, relațiile autohtonilor cu vecinii și am putut reconstitui istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX. Totodată, am formulat un șir de concluzii și sugestii pentru cercetările ulterioare în acest domeniu.

Având în vedere baza metodică și factologică a studiilor realizate, se poate constata că acestea pot servi drept instrumente de lucru în cunoașterea istorică a spațiului carpato-danubiano-pontic. Rezultatele obținute pot fi utilizate în cercetările ulterioare privind dezvoltarea istorică a spațiului carpato-danubiano-pontic sau la realizarea unor studii de sinteză privind Evul Mediu timpuriu în Europa etc.

Aprobarea rezultatelor cercetărilor. Rezultatele cercetării au fost discutate și aprobate în ședința Catedrei de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” pe date de 19.11.2020 și în ședința Seminarului științific ad-hoc din cadrul UPS „Ion Creangă” desfășurat pe data de 09.03.2021.

După susținerea tezei de doctorat în anul 1999, autorul prezentei sinteze a publicat la tema abordată 3 monografii în domeniul istoriei și arheologiei medievale timpurii, inclusiv o monografie bazată pe surse numismatice, peste 30 de articole științifice, 11 rezumate ale comunicărilor științifice la diverse conferințe (Lista publicațiilor se anexează).

Diverse aspecte privind istoria spațiului carpato-danubiano-pontic au fost prezentate la un șir de conferințe naționale și internaționale sau comunicări publice, atât în țară, cât și peste hotare: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (ediția a XIX-a), 15-16 octombrie 2009; Sesiunea Națională de Comunicări Științifice „Arheologia Mileniului I p.Ch.”, ediția a VIII-a, „50 de ani de cercetări arheologice în Valea Budurească”, Ploiești, 20-22 august 2009; Conferința științifică anuală a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 24-25

februarie 2009; Conferința internațională *Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonaauraum*, 59. *Internationales Sachsensymposion* „Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n.Chr. in Mittel- und Nordeuropa“, 8.-13. November 2008, Archäologisches Museum Frankfurt; Conferința internațională *Kulturwandel in Mitteleuropa – Longobarden, Awaren, Slawen*, Bonn, 25-28 februarie 2008; 6th Meeting of the Worked Bone Research Group, ICAZ, University Paris X, Nanterre, 27-31 august 2007; al 2-lea Congres Internațional despre instrumentele antice de iluminat, Zalău, 13-18 mai 2006; Conferința *History, Culture and Civilization in South-Eastern Europe*, 10th edition of the International Academic Conference “Culture and Civilization in South-Eastern Europe”, Chișinău, April 13-16, 2006; Sesiunea anuală de comunicări științifice *Ecosinteze și etnosinteze carpatine*, Muzeul județean Argeș, Pitești, 27-28 octombrie 2005, România (ediția a XXXVI-a); 10th International Congress of Thracology, 18-23 octombrie 2005, Komotini-Alexandroupoli, Grecia; Conferința Științifică jubiliară Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău la 65 de ani, 20-21 septembrie 2005; 5th International Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group, Abstracts, August 29-September 3, 2005, Veliko Turnovo University, Bulgaria; International Symposium *Ethnic contacts and cultural exchanges North and West of West of the Black Sea (from the Greek colonization to the present)*, June 12-17, 2005, Iași, România; 9th edition of the International Academic Conference *Culture and Civilization in South-Eastern Europe From the Late Antiquity to the Modern World History: Culture, Chronology and Ethnicity*, Chișinău, 12-15 mai, 2005; International Conference *Uses and abuses of the Middle Ages: 19th – 21st Century*, Budapesta, 30 martie-2 aprilie 2005; Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie *Tracii și Lumea Circumpontică*, Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 septembrie 2004; Conferința științifică anuală a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 24-25 februarie 2009; Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie al Moldovei (ediția a XIX-a), 15-16 octombrie 2009, Chișinău, 2009; Simpozionul de numismatică, Chișinău, 3-4 septembrie 2010; Al XII-lea Simpozion de numismatică, Chișinău, 15-17 septembrie 2011; Conference *A forgotten redion? East central Europe in the „global Middle Ages”*, Department of Medieval Studies of Central European University, Budapest, 27-29 March 2014; Conferința Internațională *Migrațiune și identitate în spațiul cultural românesc. Abordări multidisciplinare*, Sibiu, 23-26 mai 2019; 25th Annual Conference of European Association of Archaeologists, Bern, Swetzerland, September 03-08, 2019 etc.

Cele trei monografii și peste 30 de articole publicate în reviste și culegeri științifice din republică și internaționale, confirmă importanța și validarea acestor rezultate de către comunitatea academică locală și internațională. Astfel, monografia privind culturile și populațiile din secolele VIII-IX în spațiul pruto-nistean publicată la Chișinău în anul 2005 a fost premiată de Academia

Română cu premiul „Vasile Pârvan”. Monografia privind monedele bizantine în regiunile est-carpătice publicată la Chișinău în anul 2014 a fost reeditată la Atena în anul 2016 și a fost printre lucrările de bază pentru care autorul a fost distins cu Premiul Național al Republicii Moldova pentru știință în anul 2014⁷. Pe de altă parte, monografia privind populațiile din regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX a fost publicată în limba engleză de către Editura Universității din Amsterdam în anul 2018 și s-a aflat în capul listei lucrărilor pentru care autorul a obținut premiul *Cercetătorul anului 2018* al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”⁸. Concluziile la care am ajuns în lucrările noastre reflectă stadiul actual al cercetărilor. Astfel, prin publicațiile amintite am influențat direct dezbaterile istoriografice privind realitățile istorice din spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Prin aceste studii am contribuit la depășirea clișeelelor propagandistice și ideologice infiltrate în perioada socialistă și la dezvoltarea unui dialog științific constructiv și pluriaspectual cu toți cei interesați de această perioadă pe cât de importantă, pe atât de controversată.

Structura lucrării de sinteză reflectă conținutul lucrărilor științifice publicate în anii 1999-2020 și este constituită din XII compartimente: I. Repere conceptuale (limitele cronologice și spațiale, actualitatea și gradul de studiere a temei investigate, scopul și obiectivele cercetărilor, metodologia cercetării, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a cercetărilor, aprobarea rezultatelor cercetărilor); II. Sursele cercetării și istoriografia problemei; III. Habitatul; IV. Economia; V. Viața spirituală; VI. Societatea; VII. Concluzii; VIII. Bibliografie (listă selectivă); IX. Lista publicațiilor autorului referitoare la subiectul tezei de doctor habilitat; X. Adnotare (română, engleză, rusă); XI. Curriculum Vitae; XII. Declarație.

Cuvinte-cheie: spațiul carpato-danubiano-pontic, secolele VIII-IX, sedentari, migratori, habitat, economie, viață spirituală, confesiuni religioase, populații, culturi arheologice, grupuri etnice.

⁷ S. MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele V-X* [Byzantine Coinage in the Carpathian-Nistrian Regions during the 6th – 10th Centuries]. Athens: Demetrios Siatras, 2016, second edition, 300 p. ISBN 978-618-82459-2-1.

⁸ MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*

II. SURSELE CERCETĂRII ȘI ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

Fiecare articol și monografie s-a bazat pe izvoare și studii care se referă la regiunile carpato-danubiano-pontice în Evul Mediu timpuriu. În același timp, în monografiile publicate în anii 2005, 2014 și 2018 am realizat o analiză critică a istoriografiei, care reflectă atât nivelul actual al cercetărilor, cât și sursele istorice disponibile pentru cercetarea secolelor VIII-IX.

Sursele scrise. În lipsa surselor scrise interne, izvoarele narative străine se referă la istoria medievală timpurie a regiunilor carpato-danubiano-pontice mai mult ocazional, deseori caracterul informațiilor fiind foarte general și chiar contradictoriu. Unele izvoare bizantine, rusești, maghiare și orientale din secolele X-XIII descriu evenimente din secolele VII-X care au legătură directă sau tangențială fie cu spațiul carpato-danubiano-pontic, fie cu populațiile care au locuit sau au trecut prin aceste zone. Stilul, calitatea conținutului și veridicitatea surselor medievale timpurii a atras de mult timp atenția istoricilor. Cele mai numeroase izvoare narative privind regiunile dunărene sunt sursele bizantine (Theophanes Confessor, Constantin VII Porfirogenetul, Simeon Magister, Genesisios ș.a.). Majoritatea informațiilor bizantine se referă la conflictele dintre Imperiu și popoarele vecine (războaiele bizantino-avare, bizantino-slavo-bulgare, bizantino-maghiare etc.). Printre sursele scrise se numără și surse epigrafice bulgare, surse rusești (Cronica lui Nestor) și surse maghiare (Anonymus, Simon de Keza). Polemica istoriografică în jurul continuității populației romanice, etnogenezei românilor, formării Hanatului bulgar și statului maghiar și a relațiilor acestor state cu teritoriile nord-dunărene, marcată de situația și interesele politice din secolele XIX-XX, a dus la interpretarea diferită, adesea contradictorie, a surselor scrise medievale cu privire la realitățile istorice din regiunile carpato-danubiano-pontice.

Dezinteresul Bizanțului pentru regiunile dunărene din secolele VII-X este explicat prin situația politică din aceste regiuni (migrația unor populații și retragerea hotarelor imperiului). Astfel, conjunctura politică a limitat accesul autorilor bizantini la sursele de informare directă despre starea din această regiune. Această situație explică numărul redus, confuzia și inexactitatea acestor surse. Totodată, trebuie să ținem cont și de faptul că în tradiția istorică bizantină era frecventă folosirea unor nume arhaizate în denumirea popoarelor vecine, încât denumirile de „sciți” sau „avari” se refereau, practic, la toți locuitorii regiunilor carpato-danubiano-pontice, iar chazarii, ungurii și pecenegii au fost deseori numiți „turci”⁹.

Izvoare arheologice. Modestia surselor scrise este completată de cele arheologice, care stau la baza cercetării istoriei spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Astfel, în procesul cercetării, am adunat informații despre 2 592 de repere arheologice, dintre care 2 101 așezări, 91 de

⁹ A se vedea Capitolul 1 din lucrarea MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*, unde au fost analizate pe larg surse scrise, p. 7-13.

cetăți, 221 de necropole, 79 de morminte izolate și 89 de descoperiri funerare nesigure (Tabel 1, Diagrama 1). Din categoria izvoarelor arheologice fac parte și sursele numismatice. Astfel, în spațiul carpato-danubiano-pontic sunt atestate 136 de monede, dintre care arabe – 51, bizantine – 64 și vest-europene – 21 (Tabel 2, Diagrama 2).

*Istoricul cercetărilor arheologice*¹⁰. Interesul față de monumentele arheologice medievale timpurii se manifestă încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când intră în circuitul științific primele date despre unele necropole din secolele VIII-X. Cercetarea pe scară largă a acestor monumente a început după cel de-al Doilea Război Mondial. Regiunea care constituie obiectul investigațiilor noastre cuprinde teritorii care aparțin în prezent mai multor state – Republica Moldova, România, Serbia, Ucraina și Ungaria, care, la rândul lor, de-a lungul secolului al XX-lea au constituit părți ale unor state mai întinse (ex. URSS, Iugoslavia, România). Cercetările arheologice au fost realizate, firește, sub auspiciile instituțiilor de cercetare din aceste țări. În reconstituirea istoricului cercetării siturilor arheologice din spațiul carpato-dunăreano-pontic din secolele VIII-IX am ținut cont de aceste realități politice, urmând în continuare să prezentăm istoricul cercetării spațiului pruto-nistean ca teritorii ale Republicii Moldova și Ucrainei, anterior părți componente ale URSS. Același lucru se referă și la teritoriul Banatului sârbesc, astăzi parte a Serbiei, anterior inclusă în Republica Federativă Iugoslavia sau a teritoriilor de la est de râul Tisa, care aparțin Ungariei. În majoritatea statelor actuale, urmare a cercetărilor de suprafață, este cunoscut un număr impresionant de situri arheologice din secolele VIII-IX, însă numărul cercetărilor arheologice sistematice este scăzut. Astfel, în cazul Ungariei, s-a acordat prioritate cercetării cimitirelor avare și doar în câteva cazuri au fost studiate așezări deschise. Problema comună pentru regiunea cercetată este publicarea selectivă a rezultatelor investigațiilor arheologice. În foarte puține cazuri au fost publicate rezultatele integrale ale cercetărilor.

Istoriografia problemei. Realitățile medievale timpurii din regiunile carpato-danubiano-pontice au preocupat pe mulți oameni de știință din diverse state europene. Majoritatea studiilor se concentrează asupra câtorva direcții prioritare: încadrarea culturală și etnică a descoperirilor arheologice, continuitatea de locuire a populației autohtone, impactul neamurilor migratoare asupra habitatului băștinaș, relațiile populației din regiunile carpato-danubiano-pontice cu Bizanțul și formarea poporului și a limbii române. Pe marginea acestor subiecte s-au scris, din secolul al

¹⁰ Tema a fost analizată minuțios în câteva studii: S. MUSTEAȚĂ, „Mistificarea realităților medievale timpurii din Bucovina de Nord în istoriografia sovietică și ucraineană”. In: S. Musteață, V. Siminica, (eds.). *Demistificarea sau Remistificarea Istoriei, Materialele Dezbaterilor Naționale, 26-28 aprilie 1999*. Chișinău: Editura Pontos, 2000, p. 11-17; S. MUSTEAȚĂ, „Contributions to the History of Romanian Archaeology. The History of the Research of 8th-9th Centuries Archaeological Sites in the North of the Lower Danube”. In: D. Aparaschivei, (ed.), *Studia Antiqua et Medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Teodor oblata*. București: Editura Academiei Române, 2009, p. 331-346; S. MUSTEAȚĂ, „Contribuții la istoria arheologiei românești. Istoricul cercetării siturilor arheologice din sec. VIII-IX de la nordul Dunării inferioare”. In: COJOCARU, Gh., CETEREU, I. (coordonatori). *Istorie și Cultură. În onorarea academician Andrei Eșanu*. Chișinău: Biblioteca Științifică (Institutul „Andrei Lupan”, 2018, p. 751-765.

XVIII-lea și până în prezent, mii de lucrări, însă nu s-a găsit un numitor comun în privința unor aspecte extrem de importante mai ales pentru istoriografia românească: continuitatea populației autohtone și etnogeneza românilor în regiunile carpato-danubiano-pontice.

Tema cercetării a fost abordată în ultimele opt decenii în diverse studii, beneficiind de un interes științific din partea cercetărilor din România, URSS, Republica Moldova, Serbia, Ungaria, Ucraina, Bulgaria etc. Nu ne propunem să enumerăm sau să apreciem valoarea tuturor acestor contribuții, considerând că acest subiect poate constitui premisa unei lucrări istoriografice speciale, ci vom încerca să evidențiem anumite etape în evoluția discuțiilor asupra istoriei și arheologiei regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX, oglindind astfel stadiul diferit al cunoașterii și interpretării vestigiilor arheologice în timpul în care au fost elaborate.

Istoria și arheologia, precum și alte științe, au fost și rămân influențate de factori politici. Astfel, disputele de pe arena politică europeană privind repartizarea sferelor de influență și pretențiile teritoriale au avut un impact direct asupra istoriografiei încă din perioada medievală. Secolele XIX-XX nu au fost o excepție la acest capitol. Polemica din istoriografie pe marginea unor realități istorice aflate la intersecția intereselor politice din spațiul carpato-balcanic a rămas în continuare influențată de realitățile sociale și politice din regiune.

În perioada interbelică în discursul intelectualilor europeni a predominat orientarea etno-culturală și național-socialistă. Noul regim politic stabilit în țările din Europa de Sud-Est și Centrală imediat de după cel de-al Doilea Război Mondial a pornit o ofensivă culturală agresivă în ceea ce privește istoria și arheologia, în general, și perioada medievală timpurie, în special. Ideologizarea științei istorice a fost o trăsătură comună tuturor țărilor din lagărul socialist. Politizarea arheologiei de către autoritățile comuniste a adus un prejudiciu major acestei științe. Impactul acestor implicații, atât în republicile unionale sovietice, cât și în România, Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria etc., au condus la oprirea și cenzura științifică a celor care au refuzat să se conducă după principiile ideologiei marxist-leniniste (limbajul transformărilor revoluționare, noile criterii de periodizare, concluziile în spiritul doctrinei comuniste etc.).

Studierea perioadei secolelor VIII-IX a reprezentat un obiect constant de cercetare a istoriografiei europene, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea. Un interes deosebit s-a manifestat față de impactul migratorilor veniți în regiunile carpato-danubiano-pontice din zonele de răsărit ale Europei și din Asia (avari, slavi, bulgari, unguri etc.). Epoca menționată este oglindită atât în lucrări de sinteză cu caracter general la nivel de macro-regiune, cât și în studii cu caracter specific, la nivel zonal. Analiza principalelor idei sau simpla enumerare a tuturor contribuțiilor istoriografice privind istoria secolelor VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice, reprezintă o antrepriză destul de vastă, pe care nu ne propunem s-o realizăm aici. Ne vom limita doar la o sumară trecere în revistă a lucrărilor mai importante, în scopul de a stabili nivelul și diversitatea

problemelor privind istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX abordate de istoriografia română, moldovenească, ucraineană, maghiară, sârbă, bulgară și occidentală.

Analiza surselor istoriografice și arheologice privind spațiul carpato-dunăreano-pontic în secolele VIII-IX a permis evidențierea câtorva curenți istoriografice generate de adepții unor școli istorice din Republica Moldova, Ucraina, România, Serbia, Ungaria, URSS, Bulgaria etc., puternic influențate de ideologia marxist-leninistă în perioada regimului de guvernare socialist.

Pe baza investigațiilor din așezările de la *Dridu* și *Garvăn*, I. Nestor definește în anul 1957 conceptul unei noi culturi arheologice, numită „La civilisation de Dridu”. I. Nestor a evidențiat în cadrul „ceramicii slave” unele tipuri de vase care au aparținut proto-românilor aflați în etapa finală de etnogeneză¹¹. Astfel, arheologul român a încercat pentru prima dată după 1944 să evidențieze o cultură arheologică caracteristică românilor, deosebită de cea a slavilor. Totodată, I. Nestor aprecia importanța excepțională adusă de elementele slave în etnogeneza românilor. I. Nestor menționează apariția bruscă a purtătorilor culturii *Dridu* în Muntenia în a doua jumătate a secolului al X-lea, fapt eventual legat de revenirea stăpânirii bizantine în regiunile dunărene. Această părere nu a fost susținută unanim de arheologii români. Barbu Cămpina, care a admis apartenența acestei culturi unei populații românești, considera că, de fapt, creșterea demografică s-a datorat efectului roirii populației și nu migrației de la sud de Dunăre. C. Daicoviciu pune la îndoială caracterul românesc al noii culturi, însă în vol. 1 al *Istoriei României* a preluat concluziile lui I. Nestor. Transformările de după 1964/65 au dus la o altă tendință extremă, naționalistă, care vedea în această regiune doar autohtoni de tradiție romanică cu modeste elemente alogene. Concluziile lui I. Nestor privind caracterul românesc al culturii *Dridu*, răspândită în regiunile carpato-danubiano-pontice, având puternice legături cu regiunile de la sud de fluviu, au fost dezvoltate într-un alt studiu publicat în anul 1964 în *Revue Roumaine d'Histoire*. I. Nestor menționa că slavii nu au participat direct și independent la crearea culturii *Dridu*, ci doar la asimilarea ei în limitele simbiozei sale cu populația romanică. I. Nestor lărgeste aria de răspândire a culturii *Dridu* pe tot spațiul locuit de români și coboară data genezei ei către mijlocul secolului IX. În același an a fost definit conceptul unei culturi romanice din Câmpia Munteniei din secolele VI-VII, după care s-a încercat stabilirea, în special pe baza ceramicii, a continuității dintre culturile *Ipotești-Cândești* și *Dridu*. Contribuții importante în cunoașterea istoriei regiunilor carpato-danubiano-pontice au cunoscuții arheologi români E. Zaharia, Dan Gh. Teodor, V. Spinei, M. Comșa etc.

La începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea, Șt. Olteanu, pentru prima dată în istoriografia românească, încearcă să analizeze într-un studiu de sinteză datele arheologice cunoscute în acea

¹¹ I. Nestor încearcă să facă deosebiri în ornamentarea vaselor, considerând o trăsătură locală decorul cu benzi de linii ondulate care suprapun benzi de linii orizontale, deosebit de cel atestat în aria de locuire a slavilor de vest. De asemenea, evidențiază ceramica cenușie cu decor lustruit într-un tip local separat (tipul B), deosebit de cel al ceramicii Saltovo-Maiack.

vreme, în vederea aprecierii gradului de dezvoltare socială, economică și politică a societății din secolele VIII-X. Lucrarea a fost revăzută, completată, extinsă din punct de vedere cronologic și republicată în anul 1997. Șt. Olteanu încearcă să analizeze, pe baza datelor arheologice, situația demografică și evoluția structurilor economice pe teritoriul României pe parcursul secolelor VIII-IX, concluzionând că aceasta este „etapa apariției elementelor orânduirii feudale pe teritoriul României”. Constatăm însă că în ambele ediții autorul a luat în calcul doar teritoriile din hotarele României contemporane, lăsând la o parte un șir de regiuni din Câmpia Banato-Crișană și spațiul pruto-nistrean, teritorii care, pe hărțile elaborate de Șt. Olteanu, rămân spații albe, ceea ce nu permite o analiză integrală a regiunilor carpato-danubiano-pontice.

Cât privește istoriografia sovietică, inclusiv cea moldovenească, aceasta aprecia siturile arheologice din perioada secolului al VI-lea – începutul secolului al IX-lea – *ranneslavkanskie* (slave timpurii), iar cele din secolele IX-XI – *drevnerusskie* (rusești vechi), arătând asemănările lor pe arii geografice întinse (Polonia, Cehia, Slovacia, Bulgaria, Ucraina, Republica Moldova etc.). Arheologii G.B. Fiodorov și G.F. Cebotarenko evidențiază două grupuri etno-culturale în spațiul pruto-nistrean: *Luka Raikoveckaia*, care era atribuit slavilor de est și balcano-dunărean, atribuit slavilor de sud, veniți din Hanatul bulgar.

În perioada sovietică au existat și arheologi care optau pentru prezența și continuitatea populației romanice în spațiul pruto-nistrean. Pionierul acestei tendințe a fost I. Hîncu, care evidenția în cultura materială, elemente puse în legătură cu populația autohtonă romanică, lucru pentru care a avut de suferit din cauza politicii culturale totalitare a regimului sovietic. I. Hîncu considera că elementele culturii slavilor de răsărit se concentrează în spațiul dintre Răut și Nistru, iar în restul regiunilor pruto-nistrene în secolele X-XII era răspândită cultura balcano-dunăreană ce aparținea unei populații romanice. În ultimii ani au apărut mai multe lucrări care contribuie la reconstituirea realității istorice din Evul Mediu timpuriu, în special studiile arheologilor Gh. Postică, I. Tentiuc, N. Telnov, R. Rabinovici ș.a. Preocuparea de bază a acestor lucrări a rămas polemica privind atribuirea etnică a descoperirilor arheologice medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean. Astfel, S. Matveev a realizat o analiză critică a istoriografiei sovietice privind problema atribuirii culturale și etnice a descoperirilor arheologice din mileniul I în spațiul carpato-nistrean.

Istoriografia ucraineană își are originile în istoriografia rusă din secolul XIX. Anexarea de către URSS a teritoriilor Bucovinei și Basarabiei a avut consecințe directe asupra locuitorilor regiunii, atât pe plan politic, cât și cultural. Cercetarea siturilor medievale timpurii din Bucovina de nord și din sudul Bugeacului a fost realizată în mare măsură de către arheologi sovietici. Cercetarea arheologică sistematică a acestor regiuni a început în anii '60 ai secolului al XX-lea. Astfel, pe parcursul ultimelor șase decenii, arheologia ucraineană a atins rezultate înalte în descoperirea și cercetarea siturilor medievale timpurii atât în nordul Bucovinei, cât și în sudul spațiului pruto-

nistrean. Arheologii ucraineni atribuie toate descoperirile medievale timpurii din nordul Bucovinei exclusiv populației slave sau ruse vechi și le încadrează în cnezatul Halici. Problema neglijării de către istoriografia ucraineană și sovietică a elementelor romanice a fost pe larg discutată în ultimii ani.

În istoriografia maghiară s-a polemizat mult pe marginea Evului Mediu timpuriu, a istoriei Transilvaniei și etnogenezei românilor. În rândurile ce urmează ne vom opri doar asupra unor momente ce țin de arheologie și istoria secolele VIII-IX în teritoriile de la est de Tisa. Studiarea istoriei Câmpiei Pannoniei în secolele VIII-IX este strâns legată de „perioada avară”. Odată cu primele descoperiri avare de pe teritoriul Ungariei din secolul XIX, au început să fie publicate, inițial succinte și modeste date privind piesele avare, iar către finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea apar lucrări cu încercări de stabilire a tipologiei și cronologiei obiectelor caracteristice epocii avare. I. Kovrig a pus bazele unui sistem de analiză a descoperirilor avare, prin cercetarea fiecărui tip de piese și gruparea lor cronologică pe baza descoperirilor de la Alattyán. Problema istoriei și arheologiei regiunilor de la est de Tisa a fost analizată într-un șir de studii de sinteză privind istoria Ungariei și istoria Transilvaniei, printre care se evidențiază contribuțiile lui I. Bóna, F. Makk, G. Kristó ș.a. G. Kristó, în una dintre ultimele sale lucrări, critică cartea lui Ioan Aurel Pop, considerând-o un fals, insistând asupra caracterului profesional și exigențelor istoricului care trebuie să lase la o parte orice sentiment sau emoție și interesele politice sau național-politice. Istoricul maghiar susține că, aplicarea principiului național pentru perioade când societățile nu se structurau ca națiuni, când oamenii nu gândeau după acest model, înseamnă o violare a trecutului. În ceea ce privește rolul ungurilor și românilor în istoria Ardealului, dânsul susține că există două istoriografii, una la Budapesta și alta la București, menționând că, pentru depășirea acestei situații, imaginarul istoric trebuie lăsat pentru romanul istoric și beletristică. În cele din urmă, constatăm că istoriografia maghiară rămâne a fi sensibilă la probleme privind apartenența etnică și culturală a așezărilor umane medievale timpurii din Câmpia Tisei. Totodată, observăm tendința și îndemnul unor istorici și arheologi maghiari de a ne distanța de influențele politicului și emoțiilor naționale în abordarea problemelor istorice. Îndemn care este valabil pentru toți istoricii.

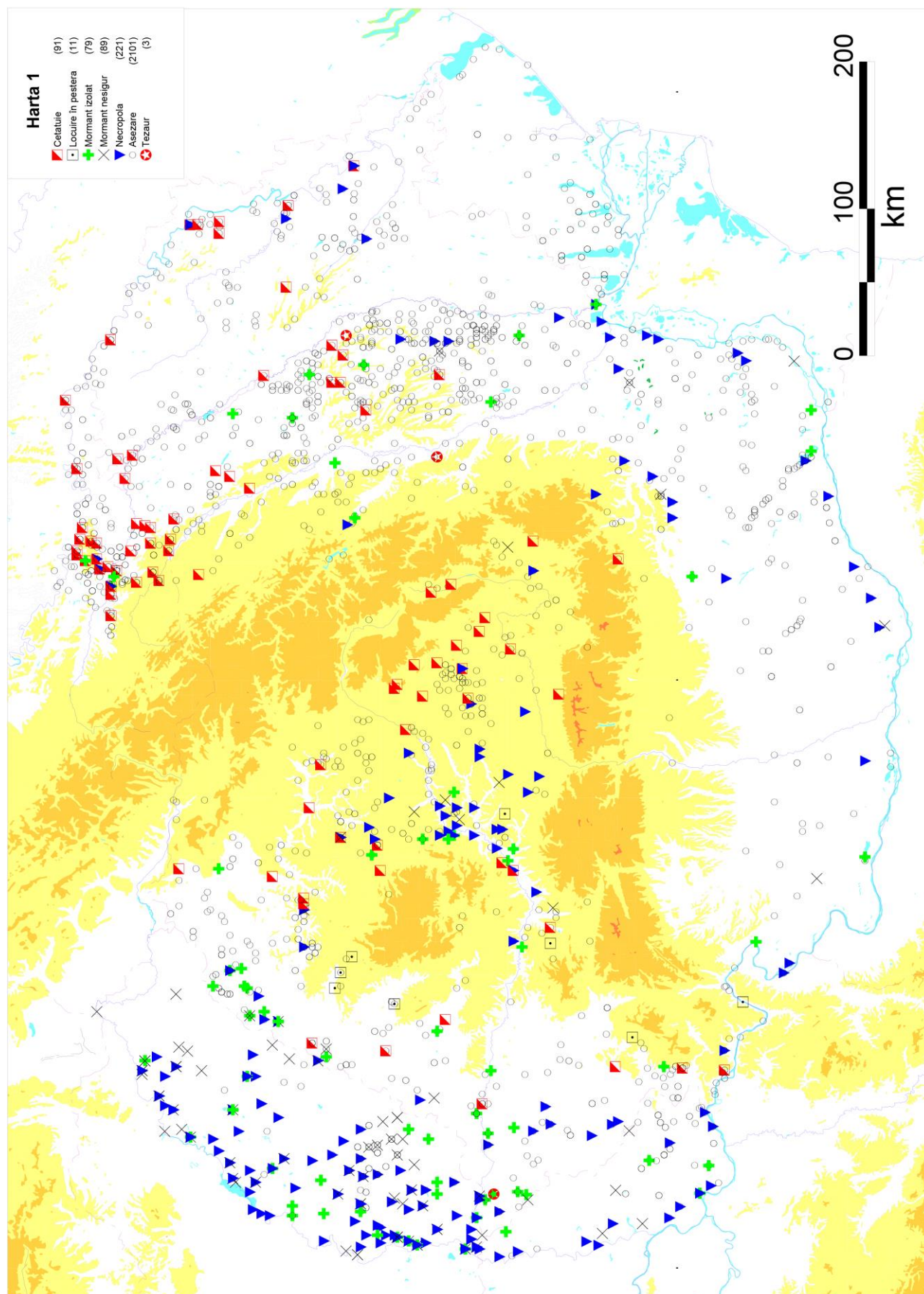
Istoriografia bulgară este destul de variată la subiectul Evului Mediu timpuriu, în general, și al relațiilor bulgarilor cu regiunile nord-dunărene, în mod special, iar aceasta ar putea constitui subiectul unui studiu istoriografic special. O contribuție importantă la cunoașterea istoriei timpurii a protobulgarilor și deplasarea lor în regiunile de la sud de Dunăre o are R. Rašev. Istoricul bulgar urmărește originile protobulgarilor, evidențiind mai multe grupuri de monumente arheologice pe care le pune în legătură cu diverse procese istorice, pornind de la huni și până la finele secolului al VII-lea, legăturile bulgarilor cu comunitățile de tip Penkovka etc. El include în studiu și unele

descoperiri de la est de Carpați care au putut ajunge în aceste regiuni odată cu migrația bulgarilor spre Dunăre. O contribuție importantă la soluționarea problemelor de ordin cronologic o aduc M. Vaklinova, S. Stanilov și V. Grigorov, care analizează piesele de metal din secolele VII-XI descoperite pe teritoriul Bulgariei și regiunile vecine, printre care se înscriu și piesele din spațiul carpato-dunărean.

Istoria spațiului carpato-dunărean a atras atenția specialiștilor începând cu secolul al XVIII-lea. Perioada secolelor VIII-IX a fost cercetată de către arheologi și istorici occidentali în contextul evoluției vieții materiale și spirituale în aceste regiuni. Printre cele mai importante contribuții se numără studiile lui J. Henning, U. Fiedler, F. Daim ș.a. În contextul analizei evoluției uneltelor agricole de la Antichitate la Evul Mediu în Europa de Sud-Est, J. Henning a inclus și descoperirile arheologice din secolele VIII-X din România, Serbia și Ungaria. Arheologul german a reușit, pe baza unei analize complexe a unui areal geografic întins, să realizeze o tipologie și încadrare cronologică a obiectelor agricole din secolele II-IV până în secolele VIII-X. Totodată, în atenția autorului au intrat un șir de alte probleme privind comunitățile medievale timpurii din sud-estul Europei. U. Fiedler, pe baza descoperirilor funerare din regiunile carpato-danubiano-pontice datate în secolele VI-IX, a realizat unul dintre cele mai detaliate studii privind evoluția riturilor și ritualurilor funerare. Arheologul german a catalogat și analizat majoritatea descoperirilor de pe linia Dunării Inferioare din România și Bulgaria, cunoscute în anii '90 ai secolului al XX-lea. Autorul a analizat în detaliu atât descoperirile funerare, cât și inventarul funerar, încercând se evidențieze pe baza lor anumite aspecte de ordin cronologic și cultural. În ceea ce privește aspectul etnic al regiunii, U. Fiedler consideră că vlahii au pătruns la nord de Dunăre ca rezultat al transumanței în secolele VII-IX și s-au așezat în teritoriile populate de slavi, unde au desăvârșit etnogeneza românească. Problema interpretărilor rămâne un subiect deschis pentru istoriografie, însă aspectul metodologic al lucrării constituie un instrument de lucru actual. F. Daim, unul dintre cei mai buni cunosători ai epocii avare, a inclus în lucrările sale și descoperirile avare de la est de Tisa, atât din Ungaria, cât și din Serbia și România, ceea ce i-a permis reconstituirea unui tablou realist al ariei de locuire și de control a avarilor. Totodată, arheologul austriac în mai multe studii a analizat diverse categorii de piese avare descoperite în Câmpia Pannonică și bazinul carpatic.

Din punct de vedere istoriografic, putem concluziona că istoria secolelor VIII-IX constituie un capitol aparte din istoricul științei istorice. Atât în istoricul cercetărilor, cât și în istoriografia problemei secolelor VIII-IX pot fi evidențiate câteva etape de bază: secolul al XIX-lea; perioada interbelică; postbelică și recentă. Fiecare etapă fiind marcată în primul rând de realitățile politice ale regiunii care au influențat direct sau indirect rezultatele cercetărilor istorice. Ca parte a mileniului întunecat, această perioadă a fost și rămâne în sfera atenției arheologilor și istoricilor europeni ca o filă importantă. Interpretările descoperirilor arheologice deseori au fost influențate de regimurile și

interesele politice, iar problema de bază abordată pe larg a fost una de ordin etnic. Polemica istoriografică din România, Ungaria, Bulgaria, URSS, Iugoslavia s-a produs cel mai adesea în stil naționalist, fiecare încercând să demonstreze supremația unuia sau a altui grup etnic – romanici, slavi, avari, bulgari, unguri, români etc., ceea ce a scos în evidență politizarea științei în secolul trecut; reminiscențele căreia se simt foarte bine și în contextul democrațiilor recente. O abordare mai echilibrată o reprezintă istoriografia occidentală care se pare că a fost neglijată intenționat în perioada regimurilor comuniste. Schimbările politice din Europa din ultimele trei decenii deschid noi perspective în ceea ce privește posibilitățile de cercetare și modul de abordare a istoriei medievale timpurii. De aceea, numărul impresionant de descoperiri și studii care se referă la istoria Evului Mediu timpuriu necesită o analiză critică bazată pe principii obiective de cercetare.

III. HABITATUL

Fiecare lucrare a pornit de la delimitarea clară a spațiului geografic ce urmează a fi cercetat, iar pentru o mai bună înțelegere au fost studiate particularitățile mediului, pornind de la relief, rețea hidrografică și continuând cu tipurile de soluri, floră și faună. Spațiul carpato-danubiano-pontic constituie un macrosistem teritorial, rezultat al unei evoluții paleogeografice îndelungate, ca parte componentă a continentului european, având interferențe central și est-europene, balcanice și pontice. În această regiune a Europei se reunesc mai multe forme de relief, precum litoralul maritim, câmpii, podișuri, dealuri, depresiuni la munți, care constituie treptele morfologico-structurale ale zonei (munte, dealuri și podișuri, câmpii, inclusiv platforma litorală). Astfel, mediul geografic al regiunilor carpato-danubiano-pontice este de o mare varietate și complexitate, formându-se în urma evoluției regionale a ciclului alpin al scoarței terestre, a climatelor caracteristice zonei și locuitorilor săi. Geosistemul regiunii reprezintă o unitate armonioasă a elementelor de ordin geologic, relief, rețea hidrografică, factorul socio-uman și economic¹².

Clima este unul dintre factorii geografici care are o influență considerabilă asupra evoluției mediului natural și antropic al fiecărei regiuni. Spațiul carpato-dunăreano-pontic este plasat aproximativ la jumătatea distanței dintre latura atlantică a continentului și limita convențională cu Asia, ceea ce impune o climă temperat-continentală cu patru anotimpuri bine delimitate și o modificare permanentă a duratei zilelor și nopților. Amplasarea regiunii la confluențele climatice vestice și estice, nordice și sudice, aduce din partea de vest aer mai cald și umed, din est aer uscat și geros iarna, cald și secetos vara, dinspre nord ajunge aer rece și umed, iar din sud aerul aduce secetă vara și încălziri și ploi iarna. Diversitatea reliefului, mai ales lanțul carpatic, influențează în mare măsură mișcarea maselor de aer și dă astfel naștere unor mari diferențe climaterice.

Dar, pentru o mai bună încadrare a descoperirilor arheologice într-un context geografic, am abordat și aspecte privind clima, modificările de vegetație și faună în Evul Mediu timpuriu. În ceea ce privește mutațiile mediului geografic analizat de-a lungul istoriei pe baza unor cercetări în domeniu, putem constata că spațiul carpato-danubiano-pontic nu a suferit schimbări majore de relief pe parcursul ultimelor două milenii, iar cele care s-au produs au fost determinate, în special, de eroziunea permanentă a punctelor înalte din cauza vânturilor și depunerile de mlaștină.

Clima regiunilor carpato-danubiano-pontice a evoluat în contextul schimbărilor produse la nivel european. Astfel, clima a fost mai rece în mileniul I, după cum atestă textele unor scriitori antici. Această realitate a fost legată de mai mulți factori climatici, printre care și faptul că cca. 2/3 din teritoriu îl ocupau pădurile. După o perioadă rece cu foarte multe ploi, în jurul anului 700,

¹² Particularitățile habitatului din spațiul carpato-danubiano-pontic au fost analizate munțios în Capitolul 2 al lucrării MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*, p. 17-66. Specificul habitatului spațiului pruto-nistean în sec. VIII-IX a fost discutat în Capitolul III al lucrării MUSTEAȚĂ, *Populația spațiului pruto-nistean...*, p. 32-53.

începe o perioadă secetoasă avându-și apogeul în anul 800. Clima uscată este caracteristică pentru regiuni întinse din Asia până în Europa de vest de-a lungul secolului al VIII-lea. De la gurile Dunării la gurile Volgăi se întâlnește o vegetație de stepă cu aceeași compoziție floristică, caracteristică zonei temperate dintre Volga și Carpați. În unele zone din Transdanubia, după datele recentelor analize ale polenului, s-a atestat scăderea bruscă a nivelului apei în jurul anului 800, ce a dus până la secarea mai multor lacuri și în final modificarea vegetației locale, cum ar fi, spre exemplu, cazul Baláta-tó, Ungaria. Amplasarea așezărilor medievale timpurii în zonele inundabile demonstrează nivelul scăzut al apelor din această perioadă.

În secolul al IX-lea, în bazinul Carpatic clima devine mai umedă, ceea ce a dus la restabilirea covorului vegetal, situație destul de atractivă pentru popoarele nomade de stepă. Umiditatea înaltă nu este tocmai cea mai prielnică condiție pentru crescătorii de animale. Iarba umedă favorizează dezvoltarea, în covorul vegetal, a unei specii de viermi care poate provoca moartea animalelor. De aceea popoarele nomade, inclusiv ungurii de la finele secolului al IX-lea, căutau zone cu o climă mai caldă și umiditate relativă. Anii 900-1150 constituie din nou o perioadă cu o climă fierbinte și vreme secetoasă. Astfel, perioada Evului Mediu timpuriu în Europa se încadrează în așa-numita perioadă cu *mic optim climatic*, când clima în această parte a continentului european a beneficiat de o perioadă de încălzire, cu ierni blânde și veri fierbinți.

Pentru a se asigura cu hrană și îmbrăcăminte, omul a devenit prin activitățile sale un factor important în remodelarea peisajului natural. Influența antropică asupra mediului geografic a devenit mai evidentă începând cu mileniul II. Defrișarea pădurilor și extinderea agriculturii au produs un regres al suprafețelor forestiere și o extindere a pajiștilor. Defrișarea și desecarea unor teritorii extinse a avut consecințe directe asupra peisajului, florei și faunei întregii regiuni. Vânatul excesiv a dus la dispariția unor specii de faună, cum ar fi bourul, care a dispărut încă din secolul al XV-lea, zimbrul și tarpanul, dispăruți din secolul al XVIII-lea, castorul sau brebul, care a dispărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea etc.

În teritoriile de la vest de Carpați defrișările încep în perioada avară și continuă în cea carolingiană. Despăduriri mai importante s-au produs în spațiul carpato-dunăreano-pontic abia spre Epoca Modernă (secolele XVIII-XIX) și au avut consecințe directe asupra faunei. Multe râuri din regiunile de câmpie și-au schimbat cursurile (Buzăul curgea pe actuala vale a Călmățuiului, Mostiștea reprezenta cursul inferior al Ialomiței, Crasna a trecut de pe valea Ierului în bazinul Barcăului, spre nord, spre Someș, apoi direct în Tisa etc.). Delta Dunării a suferit, de asemenea, un șir de schimbări, ca rezultat al procesului de depunere a aluviunilor în suspensie la vărsarea apei dulci în apa sărată a mării și a formării barelor subacvatice etc.

Carpații, Dunărea, Marea Neagră, intersecția căilor comerciale între Est și Vest, Nord și Sud și bogățiile naturale constituie elementele geopolitice și strategice care au făcut atractivă regiunea

carpato-danubiano-pontică din cele mai vechi timpuri. Câmpia Tisei a fost una dintre ultimele regiuni importante de șes în calea populațiilor nomade venite dinspre Est, deoarece zonele de șes din partea de nord a Europei se caracterizează printr-o climă mai aspră, iar Câmpia Pannoniei este de dimensiuni mai reduse. Astfel, Câmpia Tisei a devenit „un spațiu de absorbție a migratorilor nomazi și implicit de stopare a deplasării lor spre alte ținuturi din vestul continentului”. Regiunile de la est și sud de Carpați nu au fost o excepție a acestui fenomen de-a lungul perioadei Antice târzii și Evului Mediu timpuriu. În căutarea explicațiilor privind cauzele deplasărilor de populații dintr-o regiune în alta nu trebuie să ne limităm doar la factorii politici și militari, ci este necesar să pornim de la analiza condițiilor geo-climaterice care au jucat un rol important de-a lungul istoriei în fenomenele migrației. De aceea, este nevoie de o coroborare mult mai eficientă dintre sursele scrise, arheologice și noile oportunități de analiză a schimbărilor climaterice, pentru a putea răspunde la multitudinea de întrebări privind particularitățile habitatului uman din Evul Mediu timpuriu din Europa și Asia.

Ca urmare a sondajelor de suprafață și a săpăturilor arheologice (de salvare sau sistematice), a fost adunat un bogat și divers material arheologic privind populația regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX. Catalogarea, cartarea și analiza acestor date arheologice ne permite să evidențiem anumite trăsături ale habitatului uman în perioada și regiunea care constituie obiectul de cercetare.

Pe baza datelor arheologice am reușit să analizăm particularitățile habitatului uman din secolele VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice. Pornind de la cartografierea siturilor cunoscute, a fost studiată repartiția geografică, tipologia și particularitățile așezărilor, încercându-se a se evidenția problemele cu care se confruntă știința arheologică în interpretarea concentrărilor de așezări sau a regiunilor cu o locuire mai puțin intensă. Totodată, atragem atenția și asupra unor aspecte ce țin de estimarea dimensiunilor așezărilor deschise și de structura lor internă. O categorie importantă de situri din această perioadă o reprezintă așezările fortificate, care în literatura actuală au devenit obiectul unor vii controverse. Pe baza datelor cartografice se disting anumite grupuri de cetăți care au avut o legătură directă cu situația politică și etnică din secolele VIII-IX în regiunile nord-dunărene. Succesiv, sunt analizate și alte aspecte ale așezărilor fortificate – topografia, suprafața și planimetria, organizarea sistemului defensiv, stabilirea funcțiilor și cronologiei lor. Sunt evidențiate și alte două categorii de așezări caracteristice perioadei cercetate – așezările mixte și locuirile în peșteră, prezentând astfel diversitatea habitatului uman din regiunile carpato-danubiano-pontice pe parcursul secolelor VIII-IX.

Cartarea siturilor din secolele VIII-IX din regiunile carpato-danubiano-pontice reflectă atât situația demografică, cât și gradul de cercetare arheologică a regiunii (Harta 1). În comparație cu perioada anterioară (secolele VI-VII), remarcăm un salt demografic caracteristic pentru întreg

teritoriul carpato-danubiano-pontic. Practic, în spațiul pruto-nistrean, numărul siturilor se dublează în secolele VIII-IX. Explicația istorică și socială a acestui fenomen poate fi găsită în analiza proceselor de strămutare succesivă a așezărilor dintr-o zonă sau alta, impusă de factorii externi, prin roire, la care se adaugă și așezările apărute prin venirea altor populații. Faptul că în regiunile carpato-danubiano-pontice este atestat un număr impresionant de așezări datate în secolele VIII-IX nu înseamnă însă, nici pe departe, că ele au existat concomitent și pe tot parcursul a două secole.

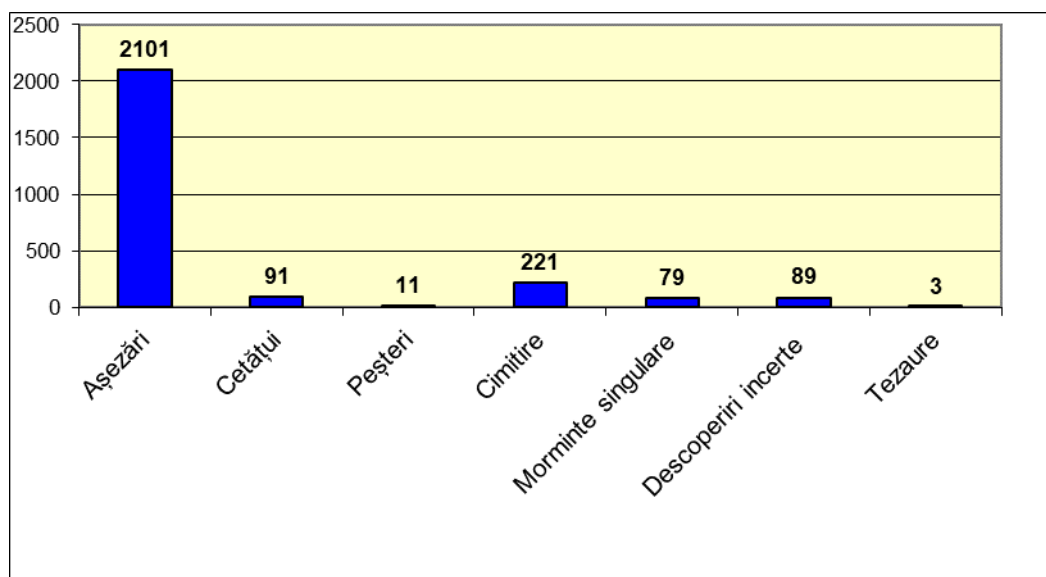
Repartiția geografică a siturilor. În ceea ce privește concentrarea teritorială a siturilor arheologice din secole VIII-IX, se constată că în unele regiuni densitatea este mai mare decât în altele (Harta 1). Cauzele acestei situații pot fi atât condițiile geopolitice și economice ale perioadei investigate, cât și faptul că unele zone au fost mai temeinic cercetate decât altele. Trebuie să ținem cont și de condițiile geografice ale zonelor unde așezările lipsesc sau numărul lor este redus (regiunile mlăștinoase, montane, de stepă etc.). Un rol important în evoluția habitatului l-au avut condițiile geoclimaterice. Clima uscată și secetele din secolul VIII au condus la scăderea nivelului apei în râuri, lacuri și mlaștini, ceea ce a influențat direct amplasarea și evoluția așezărilor în anumite zone. Putem constata de-a lungul veacurilor concentrarea așezărilor în zonele cu umiditate medie, de podiș sau submontane, în comparație cu cele de câmpie, unde acestea sunt mai puțin numeroase.

Particularitățile așezărilor. Până la momentul redactării lucrării de față, în spațiul carpato-danubiano-pontic am reușit să inventariem 2 595 de puncte arheologice din secolele VIII-IX (Tabel 1). Din numărul total de puncte catalogate, se evidențiază 2 101 așezări (Harta 1), 91 de cetățui (Harta 1) și 11 locuri în peșteră. Totodată, sunt atestate 389 de situri cu descoperiri de ordin funerar, dintre care 221 necropole, 79 de morminte izolate și 89 de descoperi funerare incerte (Harta 3) (Diagrama 3). Din numărul total de situri atestate au fost cercetate parțial doar cca 20%, restul rămânând a fi, probabil, așezări a căror existență poate fi presupusă pe baza materialului ceramic descoperit la suprafața solului. Cu toate acestea, constatăm o creștere a numărului de situri și o diversificare tipologică a acestora în comparație cu secolele VI-VII. Astfel, în baza principiilor de funcționalitate și amenajare, evidențiem în spațiul carpato-danubiano-pontic, în secolele VIII-IX, trei tipuri de așezări: așezări deschise, așezări fortificate – cetățui și așezări mixte.

Majoritatea absolută a așezărilor din secolele VIII-IX sunt deschise, ele constituind peste 90% din numărul total, ceea ce reflectă caracterul rural al habitatului din perioada și regiunea cercetată (Diagrama 1). Caracterul rural al habitatului medieval timpuriu este caracteristic pentru majoritatea regiunilor din Europa. În organizarea așezărilor deschise se disting anumite zone funcționale: un spațiu rezervat pentru construcții, care constituie vatra așezării (teritoriul intravilan) și terenurile destinate cultivării plantelor, pășunile, fânețele și pădurile, care se încadrează în moșia așezării (teritoriul extravilan). Dacă pentru organizarea vetrelor așezărilor dispunem de anumite

date arheologice, în schimb pentru spațiul lor economic acestea practic lipsesc, iar din această cauză ne vom opri, în continuare, doar asupra organizării interne a spațiului destinat locuirii și activităților gospodărești.

Diagrama 1. Repartiția numerică a descoperirilor arheologice din secolele VIII-IX

În secolele VIII-IX, în spațiul carpato-danubiano-pontic își fac apariția și așezările fortificate, care reprezintă o tipologie arhitecturală aparte. Problema cetăților cu valuri de pământ și palisade de lemn, prevăzute la exterior cu șanțuri adiacente a fost pe larg dezbătută în istoriografia din perioada socialistă din România și URSS, însă rămâne un subiect actual până în prezent. În lucrare au fost catalogate și cartate 91 de cetăți cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele IX-X (Hărțile 2, 2a, Tabel, 1, Diagrama 1). Succesiv, au fost analizate diverse aspecte ale așezărilor fortificate – amplasarea și topografia, suprafața și planimetria, organizarea sistemului defensiv, iar în final s-au făcut aprecieri cu privire la funcția și problemele datării și cronologiei lor interne.

Construcții de locuit. Un aspect important al habitatului uman este spațiul lui de locuit. Astfel, au fost cercetate particularitățile construcțiilor de locuit – adâncite în sol și construite la suprafață, cu încercări de analiză a planimetriei și tehnicilor de construcție. Datele arheologice de care dispunem astăzi ne permit să deosebim două clase principale de construcții de locuit, care la rândul lor se împart în câteva categorii: locuințe adâncite și locuințe de suprafață. Cele mai frecvente construcții de locuit sunt locuințele adâncite monocelulare, cu unele mici excepții, când a fost constatată existența a două încăperi. Locuințele din această clasă de construcții sunt mai mult sau mai puțin adâncite, față de nivelul de construcție, până la 0,4-2,0 m, având forme și dimensiuni diferite, iar în interiorul acestora sunt amenajate instalații de încălzire. Din punct de vedere planimetric, locuințele aveau forme diverse – pătrată, dreptunghiulară, ovală, iar unele construcții aveau o formă neregulată. Locuințele adâncite aveau, de obicei, un plan patrulater, însă se întâlnesc

și construcții trapezoidale. Majoritatea locuințelor rectangulare sunt cu colțurile rotunjite, ocupă o suprafață de cca 12 m.p. (3,0x4,0 m) și sunt orientate cu colțurile spre punctele cardinale. Construcțiile de suprafață sunt mai puține la număr, însă au aproape aceleași caracteristici ca și locuințele adâncite. Locuințele din această categorie sunt monocelulare, iar adâncimea lor variază între 0,20 și 0,50 m față de nivelul vechi de călcare. Locuințele de suprafață sunt atât de formă dreptunghiulară, cât și ovală, ambele variante fiind atestate chiar în cadrul unei singure așezări.

Totodată am discutat și tipologia instalațiilor de foc (vetre, cuptoare), amenajate atât în interiorul construcțiilor, cât și în afara lor, și a anexelor gospodărești – dependințe și gropi. Creșterea numărului și diversificarea tipologică a cuptoarelor poate fi explicată atât prin schimbările climaterice care s-au produs la începutul Evului Mediu timpuriu și care au impus noi condiții de trai în perioadele reci ale anului, cât și prin evoluția comunităților locale sau prin pătrunderea elementelor alogene.

Dintre construcțiile descoperite se distinge o categorie de structuri care, cel mai probabil, au avut o destinație gospodărească (magazie, hambare, grajduri etc.). Din punctul de vedere al modului de construcție, ele sunt asemănătoare locuințelor, însă în majoritatea cazurilor se remarcă un strat arheologic modest și lipsa instalațiilor de foc în interior. Dependințele au o formă dreptunghiulară și au fost săpate în sol la o adâncimea nu prea mare (până la 0,5 m).

În interiorul sau în spațiul din apropierea complexelor de locuit, dependințelor, atelierelor au fost identificate adesea gropi, al căror număr și destinație diferă de la o așezare la alta. Utilitatea lor a fost diversă, ele servind atât pentru păstrarea proviziilor, cât și ca gropi menajere. Există o mare probabilitatea ca unele gropi să fi fost inițial utilizate ca gropi de provizii, iar mai târziu să fost transformate în gropi menajere.

Factorii climaterici, alături de cei politici, au influențat direct mediile culturale, economice și sociale. Astfel, clima secetoasă din secolul al VIII-lea a determinat amplasarea așezărilor în imediata apropiere a surselor de apă și chiar în zonele inundabile ale râurilor și lacurilor. Odată cu transformările de ordin climateric și cele politice din secolul al IX-lea, numărul și aria răspândirii așezărilor umane din spațiul carpato-danubiano-nistrean crește considerabil.

Cartarea așezărilor din secolele VIII-IX scoate în evidență unele regiuni cu o densitate mai mare decât în altele. Această situație indică, pe de o parte, asupra nivelului actual al cercetării, când unele zone au fost studiate mai bine decât altele, iar pe de altă parte, asupra situației demografice a perioadei. În majoritatea cazurilor, așezările din segmentul de timp cercetat sunt amplasate în regiuni favorabile agriculturii, ceea ce demonstrează modul de viață sedentar al populației. Cele mai numeroase situri sunt așezările de tipul seliști, în cadrul cărora se disting anumite zone funcționale - teritoriul intravilan și teritoriul extravilan. Dimensiunile așezărilor deschise diferă de la un caz la altul, estimarea suprafețelor ocupate este greu de reconstituit în lipsa așezărilor cercetate integral.

IV.ECONOMIA

Un șir de probleme privind dezvoltarea economică a comunităților din regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX au fost analizate și discutate într-o serie întreagă de articole și capitole special dedicate în monografiile subsemnatului. De-a lungul întregului Ev Mediu timpuriu, mediul natural și necesitățile cotidiene au determinat practicarea de către locuitorii regiunilor carpato-danubiano-pontice a anumitor activități economice. Sporul demografic atestat în regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX presupune asigurarea populației cu produsele necesare pentru viață. Cercetarea vestigiilor arheologice descoperite în așezările din secolele VIII-IX contribuie la reconstituirea ocupațiilor economice și a nivelului lor de dezvoltare. Din punctul de vedere al repartiției lor geografice, majoritatea așezărilor din perioada studiată sunt amplasate pe terenuri favorabile pentru agricultură, care, cu cele două ramuri ale sale – cultivarea solului și creșterea animalelor – reprezintă una dintre principalele îndeletniciri ale comunităților umane din spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX¹³.

Cultivarea pământului. Cultivarea solului depinde de o serie de factori de ordin geografic, pedologic și tehnologic. Dovezi arheologice privind cultivarea plantelor de către locuitorii spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX sunt uneltele agricole, construcțiile pentru păstrarea cerealelor, urmele de boabe de cereale și resturi de paie, descoperite sub formă carbonizată sau de impresiuni pe bucăți de lut. Folosirea animalelor ca forță de tracțiune pentru necesitățile gospodărești cotidiene, precum și la cultivarea pământului, poate fi dovedită prin resturile de animale domestice, cum ar fi cabalinele și bovinele, ca și prin prezența unor piese de harnașament. Importanța economică a agriculturii în regiunile carpato-danubiano-pontice a fost reflectată într-un șir de studii, beneficiind și de analize comparative în contextul realităților central- și sud-est europene din perioada antică târzie și Evul Mediu timpuriu. Pe baza uneltelor, instalațiilor și construcțiilor cu caracter agricol descoperite în siturile arheologice din secolele VIII-IX se poate reconstitui nivelul de dezvoltare și aria de răspândire a acestei activități economice. Printre aceste piese se numără brăzdare, cuțite de plug, oticuri, coase, seceri, râșnițe, săpăligi, cosoare, rame de hârleț etc. În comparație cu secolele V-VII, numărul uneltelor agricole atestate în așezările din secolele VIII-IX practic se dublează, iar uneori chiar se triplează, ceea ce demonstrează evoluția și creșterea randamentului cultivării pământului pe parcursul secolelor VIII-IX¹⁴.

¹³ Ocupațiile economice ale populațiilor din spațiul carpato-danubiano-pontic în sec. VIII-IX au fost analizate în mai multe publicații ale autorului lucrării de sinteză în ultimele două decenii, dar o abordare integră a acestui domeniu s-a făcut în Capitolul 3 al lucrării MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*, p. 67-165. Realitățile economice ale comunităților din spațiul pruto-nistean au fost analizate în Capitolul IV al lucrării MUSTEAȚĂ, *Populația spațiului pruto-nistean...*, p. 54-85.

¹⁴ Mai multe aspecte privind cultivarea solului au fost analizate în studiul: S.MUSTEAȚĂ, „Contribuții la cunoașterea cultivării solului la nordul Dunării inferioare în secolele VIII-IX”. În: *Arheologia Medievală* VII, 2008, p. 37-53.

Creșterea animalelor domestice. O activitate tradițională a populației din regiunile carpato-danubiano-pontice a fost, din cele mai vechi timpuri, creșterea animalelor. În acest subcapitol al lucrării vom analiza și aprecia, în special, pe baza materialului osteologic, nivelul de dezvoltare al creșterii animalelor domestice. Cunoașterea inter-relației dintre om și animal în trecutul istoric se face astăzi cu ajutorul studiilor arheozoologice. Analiza resturilor scheletice de mamifere, păsări și pești, descoperite în cursul cercetărilor arheologice, ne oferă date importante privind creșterea animalelor domestice, vânătoarea animalelor sălbatice și pescuitul. Cu ajutorul studiilor arheozoologice putem reconstitui rolul și importanța acestor preocupări în diverse etape istorice. Totodată, pe baza datelor arheozoologice se pot analiza resursele animale, strategiile de exploatare, precum și tehnicile de sacrificare folosite de către o comunitate sau alta. Analizele arheozoologice ne permit reconstituirea structurii probabile a șeptelului în secolele VIII-IX, inclusiv recunoașterea speciilor de animale de tracțiune și a celor crescute pentru alimentație sau pentru materii prime. În majoritatea așezărilor cercetate predomină materialul osteologic provenit de la animale domestice, ceea ce demonstrează importanța acestei ramuri pentru populația secolelor VIII-IX din regiunile carpato-danubiano-pontice. Dintre animalele domestice, predominau numeric vitele cornute mari (bovinele), situație caracteristică atât pentru regiunile de șes, cât și pentru cele de podiș¹⁵.

Vânătoarea și pescuitul. Condițiile naturale caracteristice spațiului carpato-danubiano-pontic au facilitat populației din secolele VIII-IX practicarea vânătorii și pescuitului. În majoritatea siturilor cercetate s-au descoperit resturi de animale sălbatice, proporția lor față de cele domestice variind de la un caz la altul; în siturile medievale timpurii ele sunt, de regulă, sub 10%. Cele mai frecvente specii de animale sălbatice vâdate erau mamiferele mari (cerb, mistreț, căprior, bour) și mai rar mamiferele carnivore (urs, lup, pisică sălbatică). Mai des sunt atestate speciile de pădure, cum ar fi cerbul, mistrețul și căpriorul. Astfel, putem constata că vânătoarea era caracteristică zonelor împădurite, care ocupau în Evul Mediu arii întinse. Datorită condițiilor geografice ale așezărilor amplasate pe malul râurilor, lacurilor, pâraielor, bălților și pe litoralul Mării Negre, una dintre ocupațiile locuitorilor era, din cele mai vechi timpuri, pescuitul. Peștele făcea parte din alimentația locuitorilor, iar în unele cazuri, după cum este cunoscut în Evul Mediu, devine obiect al comerțului. O dovadă a acestei îndeletniciri sunt descoperirile arheologice: unelte de pescuit (cârlige, harpoane, greutăți de plase), oasele și solzii diferitor specii de pești. Rețeaua hidrografică bogată și variată a teritoriului carpato-danubiano-pontic a făcut posibilă prezența unei varietăți largi de specii de pești. Resturile osteologice de pește sunt mai fragile și s-au păstrat într-o cantitate redusă în comparație cu cele de mamifere.

¹⁵ Creșterea animalelor domestice, vânătoarea și pescuitul a fost pe larg discutat în studiul: S. MUSTEAȚĂ, „Creșterea animalelor domestice, vânătoarea și pescuitul la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-IX”. In: *Arheologia Medievală* VI, 2007, p. 129-139.

Meșteșuguri și îndeletniciri casnice. Alături de cultivarea plantelor și creșterea animalelor, la comunitățile umane din regiunile carpato-danubiano-pontice erau răspândite diverse meșteșuguri și îndeletniciri casnice. Descoperirile de diferite unelte, semifabricate și obiecte finisate în interiorul complexelor adâncite și de suprafață, ne permit să reconstituim nivelul de dezvoltare al acestor ocupații economice pe parcursul secolelor VIII-IX. Astfel, dispunem de date arheologice privind prelucrarea metalelor, olăritul, extragerea unor zăcămintele, prelucrarea pietrei, pieii, osului și cornului, torsul și țesutul etc.

În așezările din secolele VIII-IX din spațiul carpato-danubiano-pontic a fost descoperit un bogat și divers material arheologic rezultat din activitățile de extragere și prelucrare a metalelor. În cuprinsul unor așezări au fost descoperite o serie de construcții care au o legătură directă cu prelucrarea metalelor. Pentru atelierele în care erau prelucrate metalele este caracteristică prezența unor platforme de lucru amenajate din pietre. După particularitățile constructive și funcționalitate, deosebim mai multe tipuri de construcții pentru prelucrarea minereului de fier – gropi (gropi de lup), cuptoarele cu boltă și furnalele. Produsul finit al procesului de extragere și prelucrare a metalelor îl reprezintă uneltele, armele și alte obiecte de uz gospodăresc. Obiectele din metal aveau o importanță deosebită în viața omului, atât în agricultură, cât și în restul activităților economice cotidiene¹⁶.

În gospodăria omului, lutul a ocupat un loc important din cele mai vechi timpuri, atât în domeniul construcției, cât și în confecționarea unor obiecte. Din categoria produselor din lut fac parte ceramica, predominantă numeric, și un șir de alte obiecte confecționate din lut (fusaiole, tipare, creuzete, vase miniaturale, figurine antropomorfe și zoomorfe etc.). Una dintre cele mai numeroase categorii de piese arheologice o constituie ceramica, dovedindu-se practicarea intensă a acestui meșteșug în perioada Evului Mediu în majoritatea așezărilor din regiunile carpato-danubiano-pontice. Olăritul este documentat și de prezența, în cadrul siturilor cercetate de arheologi, a unor ateliere de olar, cuptoare de ars oale și numeroase tipuri de produse ceramice. În secolele VIII-IX are loc trecerea de la o etapă tehnologică primitivă (confecționarea vaselor cu mână) la alta, superioară, anume confecționarea vaselor la roata olarului. Această trecere s-a realizat diferențiat de la o regiune la alta, însă ea poate fi urmărită pe baza ponderii și a raportului materialului ceramic confecționat manual și la roată din fiecare așezare. Arderea vaselor diferă de la o așezare la alta. În unele cazuri, arderea ceramicii se realiza în cuptoare special amenajate, alteori, vasele se ardeau pe vetrele deschise și în cuptoare-pietrare. Din categoria cuptoarelor cu destinație specială fac parte cuptoarele amenajate în lut steril, cu una sau două camere, cu vatră de foc și platformă pentru ars vasele. Ceramica descoperită în așezările din spațiul carpato-danubiano-pontic

¹⁶ S. MUSTEAȚĂ, „Prelucrarea metalelor în spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX”. In: T. Arnăut, A. Zanoci, S. Matveev, (eds.). *Studia in honorem Ion Niculiță*. Chișinău: Editura Cartdidact, 1999, p. 261-267.

din secolele VIII-IX este foarte variată din punct de vedere tehnologic și tipologic. Astfel, după tehnica de prelucrare și calitatea produselor finale deosebim în perioada și regiunea cercetată trei clase de ceramică: A. ceramica lucrată cu mâna; B. ceramica produsă la roata lentă și C. ceramica executată la roata rapidă.

Pe lângă îndeletnicirile legate de asigurarea hranei și construcția locuințelor, prelucrarea osului și a cornului reprezintă una dintre preocupările constante ale membrilor comunităților din așezările medievale timpurii cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic. În cadrul ansamblului de mare diversitate al pieselor confecționate din os descoperite în așezările medievale timpurii din această regiune putem deosebi, după destinația lor, câteva categorii de obiecte – unelte, accesorii pentru unelte, piese de podoabă și de toaletă (nasturi, mărgelile, cataramă, amulete, piepteni etc.), piese pentru jocuri (arșice, zaruri), patine și elemente de sanie, instrumente muzicale (flaut), arme (vârfuri de săgeată, elemente de arc). O categorie separată o reprezintă semifabricatele, care dovedesc practicarea acestui meșteșug în așezările cercetate¹⁷.

Monedă și comerț. Descoperirile monetare constituie o sursă istorică specială. De aceea, ele au fost subiectul mai multor articole, capitole din culegeri de studii, monografii și chiar o monografie special dedicată. Moneda străină a ajuns în regiunile carpato-danubiano-pontice pe mai multe căi și s-a datorat mai multor factori. Sporul demografic atestat în spațiul carpato-danubiano-pontic a impulsionat dezvoltarea economică a regiunii în secolele VIII-IX. Caracterul rural-agricol al societății, precum și specializarea meșteșugurilor au dus la intensificarea relațiilor de schimb, foarte probabil însă bazate cu preponderență pe schimbul în natură. Datele arheologice privind realizarea comerțului între regiunile carpato-danubiano-pontice de Jos și celelalte regiuni europene, inclusiv cu Bizanțul, sunt destul de modeste. Importurile bizantine pentru secolele VIII-IX sunt reduse în comparație cu secolele anterioare. Este foarte probabil că acest fenomen a fost cauzat de către consolidarea statului slavo-bulgar de la sud de Dunăre și criza economică, politică și religioasă cu care s-a confruntat Imperiul Bizantin în această perioadă și pe care o depășește abia în secolul al IX-lea. Astfel, legăturile directe dintre comunitățile nord-dunărene și bizantini au fost întrerupte pentru o perioadă de timp. Situația s-a restabilit însă treptat, fiind ilustrată de creșterea importurilor bizantine abia în secolul al X-lea.

Comercializarea sării. În secolele VIII-IX se constată un interes pronunțat al puterilor din regiune pentru controlul asupra extragerii și comercializării sării provenind din bazinul carpatic, de unde erau aprovizionate cu acest produs de importanță vitală regiunile sud-est și central europene.

¹⁷ Analiza acestei îndeletniciri a fost discutată de autor în câteva studii: S. MUSTEAȚĂ, „Prelucrarea osului în așezările medievale timpurii de la Mășcăuți-Livada Boierului și Mășcăuți-Cetate, (Republica Moldova)”. In: *Argesis* 14, 2005, p. 203-224; S. MUSTEAȚĂ, „Meșteșugul prelucrării osului și cornului la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-IX”. In: *Revista Arheologică S.N.* II, nr. 1-2, 2006, p. 128-142; S. MUSTEAȚĂ, „Bone working in the Prut-Nistru area during 8th-9th c.” In: D. Țicu, I. Căndea, (eds.), *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*. Brăila, Muzeul Brăilei: Editura Istros, 2008, p. 141-160.

Comerțul cu sare se realiza pe mai multe căi: cu ajutorul plutelor pe principalele artere de apă din Transilvania, Mureșul și Someșul, și cu ajutorul carelor pe uscat, pe Valea Someșului Mic și de-a lungul Crișului Repede, iar o altă cale trecea prin Porțile Meseșului, pe Valea Crasnei spre Sărmășag sau spre Marca, pe Valea Barcăului, prin Șimleu Silvaniei. Concentrarea așezărilor antice și medievale timpurii în zonele cu zăcămintele de sare și de-a lungul căilor de comerț reflectă importanța acestei ocupații în diferite perioade istorice. Atestarea așezărilor și necropolelor din secolele VII-IX în apropierea salinelor sau a masivelor de sare de la Cojocna, Ocna Dejului, Sic, Turda (jud. Cluj), Ocnișoara, Uioara-Ocna Mureșului (jud. Alba), Ocna Sibiului, jud. Sibiu, Ocna de Sus, Ocna, Praid (jud. Harghita), Ocnița, jud. Bistrița-Năsăud, Sovata, jud. Mureș, Ocnele Mari, jud. Vâlcea, Slănic, jud. Prahova etc. ne demonstrează interesul direct al populației față de acest zăcămint. ¹⁸

Moneda bizantină, islamică timpurie și vest-europeană. În comparație cu alte perioade, circulația monedei și pieselor de podoabă de factură bizantină în regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX a reținut în mică măsură atenția cercetătorilor, situație explicată prin numărul redus de monede descoperite. Astfel, datorită numărului mic de piese numismatice atestate în literatura de specialitate, secolele VIII-IX sunt considerate „perioada fără monede” sau un „hiatus” în circulația monetară. În comparație cu secolele V-VII, descoperirile numismatice din secolele VIII-IX sunt mult mai puține, înregistrându-se creșterea lor pe parcursul secolelor X-XI. Monedele provin, în majoritatea cazurilor, din descoperiri izolate, din morminte și doar în trei cazuri, cele din urmă datate cu secolul al X-lea. Evident, fenomenul teaurizării monedelor nu este, prin urmare, caracteristic pentru secolele VIII-IX. Astfel, pe baza datelor numismatice publicate până în prezent, sunt cunoscute, în spațiul carpato-danubiano-pontic, 136 de monede, dintre care 92 sunt descoperiri singulare, iar 44 fac parte din tezaurele de la Cleja, Răducăneni și Alcedar. După proveniența lor, deosebim trei categorii de monede: bizantine - 64, islamice timpurii (arabe și turco-persane) - 51 și vest-europene – 21 (Tabel 2, Diagrama 2, Harta 2) ¹⁹.

Tabel 2. Repartiția numerică a descoperirilor monetare din secolele VIII-IX după originea lor de emisie

No.	Categorie/origine	Descoperiri singulare	Tezaure	Total
1.	Arabă	25	26	51
2.	Bizantină	92	25	117
3.	Vest-europeană	21	-	21
	Total	138	51	189

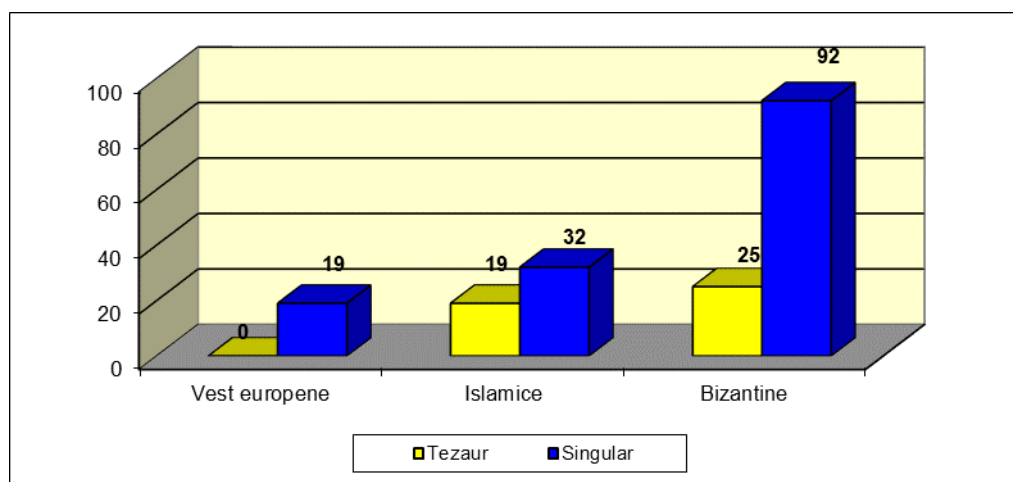
Numărul redus al monedelor bizantine, arabe și vest-europene în regiunile carpato-danubiano-pontice pe parcursul secolelor VIII-IX nu ne permite să susținem ideea unei circulații

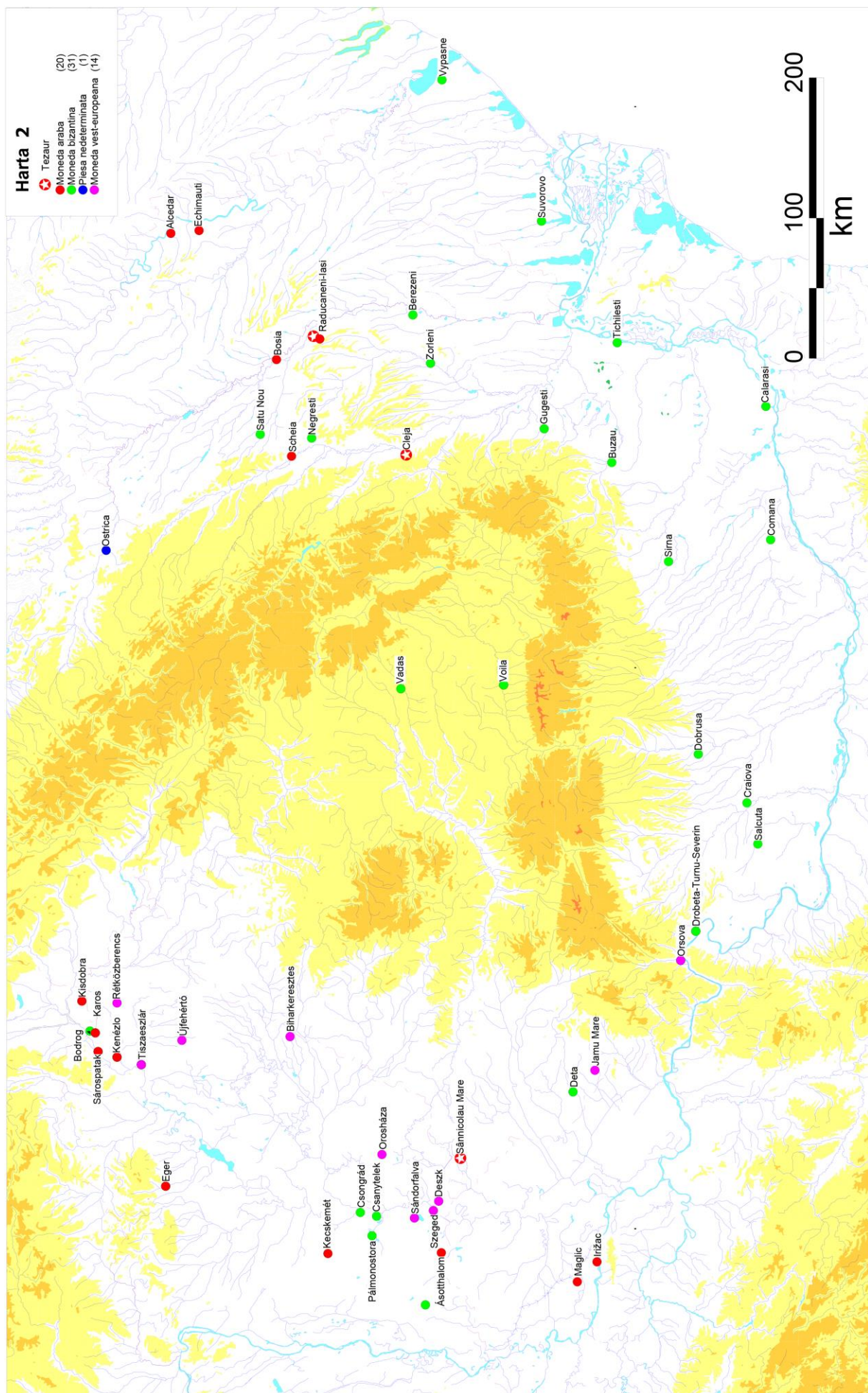
¹⁸ Extragerea și comercializarea sării în Transilvania au fost discutate într-un studiu aparte: MUSTEAȚĂ, „Salz macht Geschichte...”

¹⁹ A se vedea mai multe detalii în studiile dedicate monedelor: MUSTEAȚĂ, „Răspândirea monedei islamice timpurii...”; MUSTEAȚĂ, „Salz macht Geschichte...”; MUSTEAȚĂ, „Byzantinische Münzfunde...”; MUSTEAȚĂ, „Prezența monedei bizantine...”; MUSTEAȚĂ, „Moneda bizantină...” etc.

monetare și a unor relații comerciale intense bazate pe principiul schimbului marfă-bani. Mult mai potrivită se dovedește analiza descoperirilor monetare după perioada de emisie, respectiv după zonele de circulație și în alternanță cu celelalte categorii de piese de import. Există o mare probabilitate ca relațiile comerciale din această perioadă să se fi desfășurat cu prioritate pe bază de *troc (barter)*, situație caracteristică societăților cu o economie preponderent agricolă. O dovadă în acest sens o constituie diverse tipuri de piese de vestimentație și de podoabă descoperite în necropolele din regiunile carpato-danubiano-pontice, care reprezintă piese de import folosite cel mai probabil în relațiile de schimb sau aduse aici de comunitățile migratoare.

Diagrama 2. Repartizarea numerică a descoperirilor monetare după originea emiterii lor

V. VIAȚA SPIRITUALĂ

Ultimul sfert al mileniului I și începutul mileniului II se caracterizează prin confruntarea între credințele păgâne și religia creștină. Convertirea la religia creștină a popoarelor europene s-a dovedit a fi un proces destul de îndelungat și complex. Creștinarea popoarelor europene păgâne s-a produs în mare parte după formula „de sus în jos”, adică pornind de la convertirea/creștinarea conducătorilor, urmată de cea a tuturor supușilor acestora, cum s-a întâmplat, spre exemplu, în cazul cehilor, bulgarilor, rușilor, ungurilor etc.²⁰

Apariția și răspândirea creștinismului în spațiul carpato-danubiano-pontic nu a fost rezultatul unor acțiuni impuse oficial sau a activităților de misionarism organizat, ceea ce a dus la o convertire neuniformă și întârziată a populației din aceste regiuni. Răspândirea creștinismului în regiunile carpato-danubiano-pontice în perioada medievală timpurie trebuie pusă în legătură directă cu procesul de convertire la noua religie a popoarelor vecine. Hanul bulgar Boris a fost botezat în vara anului 865 de către un episcop aflat în fruntea unui grup de clerici trimiși cu această ocazie de la Constantinopol, iar împăratul Mihail III i-a fost naș de botez, motiv din care hanul, probabil, a preluat și numele de botez Mihail. După creștinarea bulgarilor, se produce un dezgheț în relațiilor bulgaro-bizantine. Astfel, creștinarea oficială a bulgarilor, realizată cu contribuția directă a Bizanțului, a avut un impact direct asupra procesului de răspândire a creștinismului și în regiunile carpato-danubiano-pontice începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea. P. Iambor a observat just că în istoriografia românească, probabil de teama unor ingerințe politice, „se trece prea ușor peste explicarea originii unor instituții medievale, și mai ales a adoptării limbii slavone în biserica, cultura și cancelaria medievală românească”. Lipsa unor entități politice suficient de evolute în regiunile carpato-dunăreano-pontice pe parcursul secolelor VIII-IX excludea această zonă din atenția directă a Bizanțului și, doar în măsura în care unele teritorii se aflau sub influența sau dominația bulgară, acestea au intrat în aria de influență creștină. Situația se schimbă abia după căderea statului bulgar, când Bizanțul își restabilește dominația în regiunile dunărene.

Pe baza materialelor publicate până în prezent, am reușit să catalogăm și să cartăm 389 de descoperiri cu valoare simbolică funerară cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic, datate între finele secolului al VII-lea și începutul secolului al X-lea. Dintre acestea se evidențiază 221 de necropole, 79 de morminte izolate și 89 de descoperi funerare cu caracter incert (Harta 3).

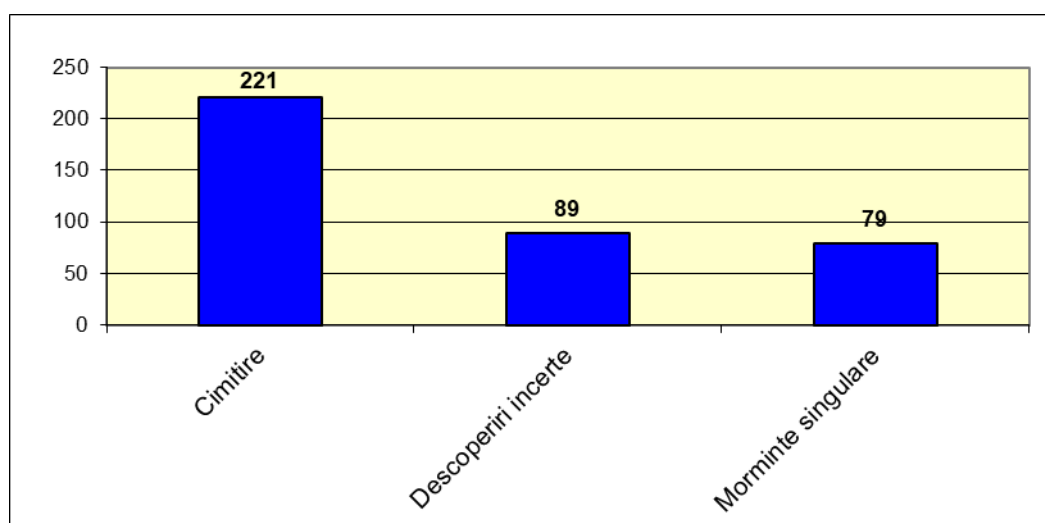
²⁰ Viața spirituală a fost analizată minuțios în Capitolul 4 al lucrării MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*, p. 166-190 și în Capitolul V al lucrării MUSTEAȚĂ, *Populația spațiului pruto-nistean...*, p. 86-106. Totodată, această temă a fost analizată și prezentată în cadrul mai multor conferințe, precum S. MUSTEAȚĂ, „Funerary practices in the Carpathian-Danubian Region during the Eighth and Ninth Centuries”, Session no. 315, *Funerary practices in Late Roman Period and Early Middle Ages*, 25th Annual Conference of European Association of Archaeologists. Bern, Switzerland: September 03-08. 2019.

Din categoria necropolelor fac parte descoperiri de morminte atestate ca parte componentă a unor situri sau situate în imediata apropiere a unor așezări și cetăți. Mărimea necropolelor variază în funcție de amploarea săpăturilor, predominând necropolele de dimensiuni medii, atât în secolele VII-VIII, cât și în secolele IX-X. Existența unor cimitire mici ar putea indica dimensiunile comunităților sau schimbarea frecvență a vetrei așezărilor.

Mormintele izolate sunt descoperite, de regulă, fortuit, ca urmare a unor lucrări de construcție sau agricole. Atestările funerare cu caracter incert includ piese descoperite întâmplător, care ar putea proveni din inventarele unor morminte (piese de metal, vase întregi sau fragmentare, oase umane etc.). Deseori au fost descoperite vase, presupuse urne funerare, care nu se deosebesc însă de tipurile de oale caracteristice perioadei. Caracterul nesigur al descoperirilor din această categorie impune anumite rezerve față de integrarea lor în statistica și analiza generală. Presupunerea că aceste descoperiri ar face parte din cadrul unor necropole urmează a fi confirmate prin săpături arheologice.

Din punctul de vedere al ritului funerar practicat de comunitățile din spațiul carpato-danubiano-pontic pe parcursul secolelor VIII-IX, deosebim trei categorii de necropole: de incinerare, de inhumare și birituale (Harta 3, Diagrama 3). Un rit deosebit de cele menționate îl constituie înmormântările simbolice (cenotafele), atestate în unele necropole din regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-X. Varietatea riturilor și ritualurilor funerare reflectă diversitatea credințelor religioase împărtășite de locuitorii acestor regiuni. Această situație a provocat dezbateri active în istoriografia europeană cu privire la atribuirea culturală, etnică și religioasă a descoperirilor funerare.

Diagrama 3. Repartiția numerică a descoperirilor funerare din secolele VIII-IX

Rituri și ritualuri funerare. În total, în spațiul carpato-danubiano-pontic sunt atestate 28 de locuri cu morminte și necropole de incinerare, care se împart în două categorii: plane și tumulare

(Harta 3), (Tabele 3 și 4). Necropolele de incinerare din secolele VIII-IX din Transilvania au fost incluse de către K. Horedt în așa-numitul grup Nușfalău-Someșeni, care, practic, reprezintă o continuare a tradiției de înmormântare a cimitirelor de tipul Gâmbaș. La acest grup de cimitire din Transilvania se asociază și descoperirile din Bucovina, de la Cernovka și Gorișnie Șirovci, care luate împreună își găsesc analogii în mediul slavilor de vest. Necropolele birituale sunt cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic pe parcursul secolelor VII-X, apariția lor fiind pusă atât pe seama confruntărilor dintre cultele păgâne și religia creștină, fenomen care are o legătură directă și cu aspectele de ordin etnic, deoarece reflectă trăsăturile caracteristice ale credințelor comunităților umane care locuiau, au trecut sau au venit în aceste regiuni în perioada de timp menționată.

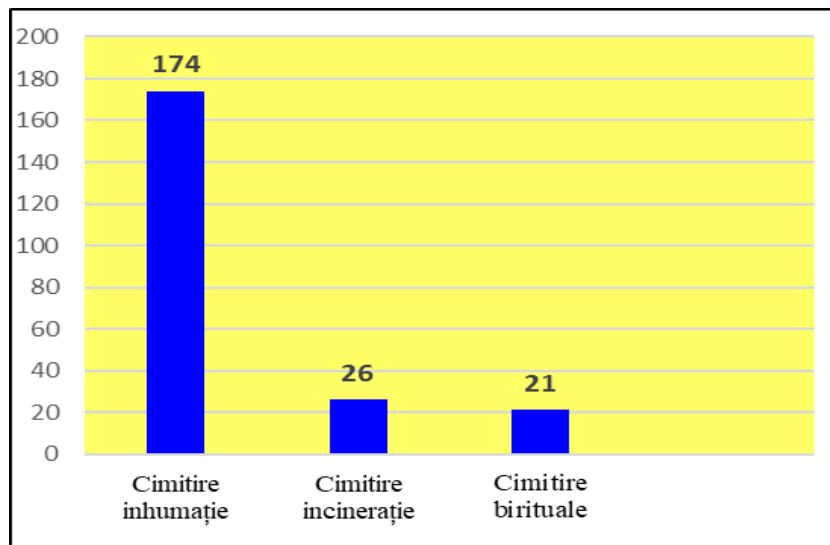
Necropolele birituale sunt cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic pe parcursul secolelor VII-X, apariția lor fiind pusă atât pe seama confruntărilor dintre cultele păgâne și religia creștină, fenomen care are o legătură directă și cu aspectele de ordin etnic, deoarece reflectă trăsăturile caracteristice credințelor comunităților umane care locuiau, au trecut sau au venit în aceste regiuni în perioada de timp menționată (Tabel 3).

Până în prezent, numărul necropolelor de înhumare din secolele VIII-IX în spațiul carpato-danubiano-pontic se ridică la 174, dintre care 138 de cimitire, după inventarul funerar, sunt atribuite „comunităților avare” și sunt concentrate în zonele de câmpie ale Tisei, fiind deci într-o directă legătură cu siturile din Pannonia (Harta 3, Tabel 4). Alte 36 de cimitire fac parte din grupuri de necropole de înhumare situate în partea de nord-vest a teritoriului studiat, în zona frontierei româno-maghiare, în spațiul intracarpatic, pe cursul râului Mureș, în nord-estul Munteniei și în spațiul pruto-nistrean, la limita dintre stepă și silvostepă (Harta 3). La aceste descoperiri trebuie adăugate și peste 60 de morminte izolate care, în majoritatea lor, aparțin avarilor și sunt răspândite în bazinul mijlociu al Mureșului și în Câmpia Banato-Crișană (Harta 3). Unul dintre grupurile de necropole de înhumare, cunoscut în istoriografie sub numele de grupul Ciumbrud, se găsește pe cursul mijlociu al Mureșului și poate fi pus în legătură cu mediul moravian. Dimpotrivă, apariția grupului de cimitire Blandiana A. din Transilvania poate reprezenta o consecință a stabilirii controlului bulgar asupra regiunilor salifere din bazinul Mureșului și cu transferul de populații din zonele de la sud de Dunăre.

Către finele secolului al IX-lea – începutul secolului al X-lea apar noi grupuri culturale care își găsesc reflectarea în unele zonele de vest ale spațiului carpato-danubiano-pontic. Acestea sunt culturile *Kötlach*, cu elemente culturale din mediul franc și mai târziu *Bielo Brdo*, de tradiție vest-slavă. Descoperirile de la Denta, jud. Timiș, Sălacea-Dealul Vida, jud. Bihor și Zalău-Palvar, jud. Sălaj, au constituit obiectul unor discuții referitoare la atribuirea lor mediului moravian sau grupului cultural *Kötlach*. O dovadă a relațiilor dintre comunitățile de la est de Tisa cu cele vest-europene sunt și sursele numismatice. Monedele de origine vest-europeană se întâlnesc tocmai în necropolele

din secolul al X-lea amplasate în regiunile cursului de mijloc al Tisei și la vărsarea Mureșului în Tisa. Majoritatea monedelor descoperite în morminte, atât vest-europene, cât și bizantine, sunt perforate cu 2-4 găuri, ceea ce dovedește utilizarea lor târzie pentru decorarea vestimentației sau ca talismane (Harta 2).

Diagrama 4. Repartizarea numerică a necropolelor după ritul de înmormântare

A treia tradiție funerară din această perioadă este cea a înmormântărilor simbolice, sub formă de cenotafe sau înmormântări de diferite animale domestice. Mormintele-cenotaf au fost atestate în necropolele de la Hansca-Limbari-Căprăria, rn. Ialoveni – 7, Sultana-Mostiștea, jud. Călărași – 1, Platonești, jud. Ialomița – 1 și Sânandrei, jud. Timiș – 3. Tradiția înmormântărilor simbolice este caracteristică mediului sud-dunărean și a fost adusă la nord de fluviu în secolul al IX-lea, cel mai probabil, ca urmare a deplasărilor unor comunități bulgare de rit păgân. Odată cu evoluția procesului de convertire la religia creștină, tradiția cenotafelor dispare.

În baza analizei descoperirilor cu caracter funerar, constatăm diversitatea de rituri și ritualuri atestată în spațiul carpato-danubiano-pontic pe parcursul secolelor VIII-IX. Diferitele aspecte referitoare la credințele și tradițiile religioase reflectă componența eterogenă din punct de vedere etnic și cultural a societății din regiunile carpato-danubiano-pontice în perioada de timp analizată. Atestarea riturilor de incineratie, de inhumație și birituale este o dovadă clară a acestei diversități, iar convertirea la creștinism, în lipsa unor structuri politice stabile și a unei infrastructuri eclesiastice, rămâne a fi un fenomen modest realizat. În rezultatul cartării datelor arheologice cunoscute până în prezent, putem observa că în Pannonia predomină ritul inhumației, în Moldova ritul incineratiei, iar în Muntenia și Oltenia biritualismul. Această situație este mai degrabă un rezultat al amestecului de populații, decât o dovadă clară a trecerii de la credințele păgâne la creștinism. În acest sens se evidențiază și anumite grupuri microregionale de necropole și morminte, cum ar fi cele din Transilvania – *Mediaș, Gambas, Nușfalău, Blandiana, Ciumbrud, Cluj* etc. Dacă

în cazul unor descoperiri apartenența lor culturală este relativ clară (avară), în restul cazurilor situația rămâne a fi incertă.

Schimbările de ordin politic care s-au produs pe parcursul secolelor VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice au afectat direct și aspectele de ordin spiritual și religios. Diversitatea riturilor și ritualurilor funerare ne arată cât de pestriță era societatea din spațiul carpato-danubiano-pontic în această perioadă.

Tabel 3. Repartiția numerică a mormintelor, după regiuni și categorii, în necropolele birituale

No.	Localizare	Incinerare	Inhumare	Cenotaf	Datare
	Transilvania				
1.	Alba Iulia- <i>Stația de Salvare</i> , jud. Alba	5	cca 100		VIII-IX
2.	Berghin- <i>În Peri</i> , jud. Alba	360	12		VII-IX
3.	Boartă- <i>Pârâul Zăpozii-Șoivan</i> , jud. Sibiu	33	2		VIII-IX
4.	Bratei nr. 2 – <i>Rădaie</i> , jud. Sibiu	210	34		VII-VIII
5.	Ghirbom- <i>Gruia Fierului</i> , jud. Alba	11	9		IX-X
6.	Mediaș- <i>Dealul Furcilor</i> , jud. Sibiu	14	3		VII-VIII
7.	Ocna Sibiului- <i>Lab</i> , jud. Sibiu	118 (120)	18 (15)		VIII-IX
8.	Sibiu- <i>Gușterița-Fântâna Rece</i> , jud. Sibiu	79	1		VIII-IX
9.	Târnava- <i>Palamor</i> , jud. Sibiu	31	5		VIII-IX
10.	Toarcă, jud. Brașov*	1	?		VIII-IX
11.	Dăbâca, jud. Cluj*	16	?		VIII-IX
	Muntenia și Oltenia				
12.	Obârșia Nouă- <i>Coadă bălții</i> , jud. Olt	17	131		VIII-IX
13.	Păuleasca, jud. Teleorman	250	2 (?)		IX-X
14.	Izvoru- <i>Dealul porcilor</i> , jud. Giurgiu	100	344		VII-IX
15.	Frățești, jud. Giurgiu	16	23		VIII-IX
16.	Sultana- <i>Mostiștea</i> , jud. Călărași	46	135	1	IX-X
17.	Platonești, jud. Ialomița	534	93		VIII-X
18.	Sihleanu, jud. Brăila	74	5		VIII-IX
	Moldova				
19.	Brănești, rn. Orhei	3	95		IX-XI

* În literatura de specialitate se menționează descoperirea unor necropole (sau morminte) birituale fără a se indica numărul mormintelor de inhumare

Tabel 4. Repartiția numerică a mormintelor, după regiuni și categorii, în necropolele de incinerare

No.	Localizare	Tumuli/Morminte	Morminte plane (Urne furnare)	Datare
	Transilvania			
20.	Apahida, jud. Cluj	?*	-	VIII-IX
21.	Baciu, jud. Cluj	-	1	VIII-IX
22.	Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud	-	2 (?)	VIII-IX
23.	Irina, jud. Satu Mare	-	1 (?)	IX-X
24.	Nușfalău, jud. Sălaj	170 (165) + 1 Morminte	-	VIII
25.	Petrisat-Valea Secoi, jud. Alba	-	?	VII-VIII
26.	Porumbenii Mici-Galath, jud. Harghita	-	?	VII-VIII
27.	Someșeni, jud. Cluj	8	?	VIII
28.	Soporu de Câmpie-Poderei, jud. Cluj	-	13 (14)?	IX
29.	Soporu de Câmpie-Răzoare, jud. Cluj	-	2	VIII-IX
30.	Turdaș-Valea Clociță, jud. Alba	-	18	VII-VIII
31.	Uioara de Jos-Pârloage, jud. Alba	-	42 (?)	VIII-IX
	Muntenia și Oltenia			
32.	Bistreț-Dănilă, jud. Dolj	-	1	VIII-IX
33.	Dorobanțu, jud. Călărași	-	1 (?)	IX-X
34.	Ostrovu Mare, jud. Mehedinți	-	3	VII-VIII
	Moldova			
35.	Alcedar, rn. Rezina	11 (34) tumuli 254 de morminte	-	IX-X
36.	Belaja-Carina, reg. Cernăuți	-	2	IX
37.	Cobușca Veche	-	14 (?)	VIII-IX
38.	Galați-Valea lui Tuluc, jud. Galați	-	1	IX-X
39.	Cernovka, reg. Cernăuți	10 (100) tumuli	-	IX-X
40.	Chișcani, jud. Brăila	-	54	VIII-IX
41.	Gorișnie Șirovci, reg. Cernăuți	1 (3) tumuli	-	IX-X
42.	Halta Dodești-CFR Dodești, jud Vaslui	-	1	VIII-IX
43.	Revno, reg. Cernăuți	-	54	IX-X
44.	Roșiești-Gară, jud. Vaslui	-	?	IX-X
45.	Șendreni-Pepinieră, jud. Galați	-	?	IX-X
46.	Tichilești, jud. Brăila	-	90 (96)	VIII-IX
47.	Vinețești-Cordeni-Popești, jud. Vaslui	-	2 (100-200) ?	VIII-IX

* În literatura de specialitate se menționează descoperirea unor necropole (sau morminte) de incinerare fără a se indica numărul lor.

VI. SOCIETATEA

Interpretarea descoperirilor arheologice și grupării lor în diverse culturi arheologice trezesc tot timpul dezbateri aprinse în istoriografie. Spațiul carpato-danubiano-pontic a fost de-a lungul istoriei nu numai un teritoriu de tranzit al populațiilor nomade dinspre est spre regiunile Europei centrale și de sud-est, dar și o zonă activă de interferență culturală și etnică. Astfel, atribuirea etnică și culturală a descoperirilor arheologice din această regiune reprezintă o problemă pe cât de importantă, pe atât și de dificil de soluționat.²¹

Culturi arheologice. Pe parcursul secolului al XX-lea, definirea unităților culturale și, mai ales, a culturii materiale specifice unei regiuni sau populații a fost puternic influențată de către situația politică internă din fiecare stat aflat în atenția cercetării noastre și de către relațiile dintre aceste entități politice. Astfel, până în prezent nu există o unanimitate în ceea ce privește cultura arheologică a secolelor VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice. În literatura de specialitate au fost introduse mai multe noțiuni, termeni și concepte culturale referitoare la populațiile din regiunile carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-X, cum ar fi Hlincea, Luka Raikoveckaia, Bucov etc. Nici utilizarea conceptului de cultură balcano-dunăreană pentru întregul spațiul carpato-balcanic nu este suficient argumentată geografic și cronologic. După părerea noastră, această cultură este caracteristică secolelor IX-X, când se constată începutul procesului de uniformizare a culturii materiale și spirituale a comunităților nord-dunărene, după ce secolul al VIII-lea fusese puternic influențat de complexa și dinamica situație politică și etnoculturală specifică regiunii.

Apartenența etnică a descoperirilor. Pe baza surselor scrise și arheologice se încearcă reconstituirea tabloului etnic al regiunilor carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX, evidențiindu-se prezența elementelor romanice, slave, avare, bulgare etc. Situația aceasta demonstrează prezența în regiunile carpato-danubiano-pontice a unei comunități pestrițe din punct de vedere etnic.²²

Populația autohtonă din regiunile carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX a fost denumită în literatura arheologică și istorică diferit, utilizându-se etnonimele de romanici, străromâni, protoromâni, populație veche românească, români, vlahi etc. Este foarte probabil ca populația romanică să fi conviețuit pe parcursul Evului Mediu timpuriu cu un șir de alte populații, de origine slavă, avară, slavo-bulgară și ca între ea și acestea să fi avut loc influențe reciproce. Astăzi este destul de dificilă evidențierea unor trăsături specifice doar unei sau altei etnii din cadrul

²¹ Organizarea societății și încadrarea cultural-identitară a descoperirilor arheologice a fost analizată în Capitolul 5 al lucrării MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives...*, p. 191-235.

²² Această temă a fost analizată într-un studiu aparte: S. MUSTEAȚĂ, „Despre culturi arheologice și identități de grup în spațiul carpato-dunărean în secolele VIII-X”. In: V. Spinei, (coord.) *Migrații, politici de stat și identități culturale în spațiul românesc și european*, volumul I; F. Solomon, A.-L. Cohal, L. Rados, (eds), *Ipostaze istorice ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale*. București: Editura Academiei Române, 2019, p. 79-92.

comunităților carpato-danubiano-pontice, evidențiindu-se în secolele VIII-IX un intens proces de interferență etnică și culturală. Pe baza descoperirilor de la Bucov-Ploiești, M. Comșa încerca să evidențieze unele particularități ale populațiilor autohtone din Câmpia Munteniei din secolele VIII-X, între care și locuințele semiadâncite cu vetre libere, care se deosebesc de locuințele cu cuptoare de piatră sau săpate în lut cruțat, caracteristice slavilor. Pe baza descoperirilor din spațiul pruto-nistean, I. Hâncu susține practic această opinie, completând-o cu alte aspecte ale culturii materiale caracteristice populației romanice, printre care locuințele semiadâncite și de suprafață cu vetre de încălzire în unul dintre colțuri, oalele cu buza răsfântă, torțile în panglică (bandate), oalele cu capac și corp tronconic sau piriform, cești tronconice etc. Menționând că, prin conviețuire și datorită evoluției istorice comune, comunitățile de tip balcano-dunărean au creat o cultură cu particularități proprii, îmbinând elemente culturale caracteristice anterior diferitor medii etnice (dovedite de prezența în aceeași așezare a locuințelor, instalațiilor de încălzire și ceramicii de diferite tipuri), ceea ce demonstrează existența unei societăți polimorfe, din punct de vedere etnic și cultural. S. Dumitrașcu atribuie descoperirile de la Biharea din secolele VII-IX *populației românești*, folosind ca argument „lipsa ceramicii cenușii și gălbui”, iar regiunea Carpaților Apuseni o consideră drept o zonă lipsită de elementul slav. Din relatările făcute mai sus privind situația etnică din regiunile dintre Tisa și Carpații Apuseni, putem observa destul de clar unele aspecte de ordin etnic din secolele VIII-IX, că anume aici predomină comunitățile avare și slavo-avare venite din Câmpia Pannoniei (Harta 2). Din punct de vedere cultural, Dan Gh. Teodor insistă „în chipul cel mai convingător” asupra stadiului avansat al comunităților sătești vechi românești de la est de Carpați și a unității etnice și culturale cu restul teritoriului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Realitățile arheologice atestate în teritoriile est-carpătice, precum și în restul regiunilor carpato-danubiano-pontice ne arată transformările continue, de ordin economic, social, cultural, etnic și politic în care erau antrenate populațiile conlocuitoare. Din punctul de vedere al ritului și ritualurilor funerare, se consideră că mormintele de incinerare în cutii de cărămizi romane reutilizate din necropola de la Histria ar aparține romanilor, fiind vorba de obiceiuri caracteristice provinciilor romane de la Dunărea de Jos și străine slavilor. După părerea noastră, incinerarea rămâne a fi totuși o particularitate a comunităților de origine slavă, chiar dacă acestea au utilizat la amenajarea gropii mormântului, în locul lespezilor de piatră, cărămizi, datorită faptului că le puteau procura ușor din ruinele antice de la fața locului. Caracteristice populației romanice, care a început să se convertească la religia creștină încă din epoca antică târzie, deși acest proces a fost întârziat de invaziile barbare din secolele ulterioare, rămân însă mormintele de inhumație orientate Vest-Est. În același timp, analizele antropologice constată prezența printre defuncții incinerati din necropola de la Sibiu-Gușterița, jud. Sibiu și a indivizilor de tip mediteranoid, caracteristic populației locale sud-est europene. Situația dată ne demonstrează încă o dată amestecul de etnii din cadrul comunităților

nord-dunărene. Conviețuirea slavo-romanică a fost caracteristică atât regiunilor de la nord de Dunăre, cât și celor de la sud de fluviu. Procesele de aculturație a unor etnii de către altele sunt evidente și caracteristice Evului Mediu timpuriu, însă aprecierea nivelului lor în secolele VIII-IX rămâne a fi o problemă dificil de rezolvat.

Slavii pătrund în Transilvania din direcția de nord-vest, ajungând în spațiul intracarpatic, în special pe văile Someșului și Mureșului, dovadă fiind descoperirile din centrul, nord-vestul și vestul Transilvaniei (Harta 1). Apariția ceramicii confecționate manual și la roată înceată, urnele funerare din grupul de necropole birituale Mediaș, locuințele cu cuptoare cotlonite, confecționate din blocuri de lut, situate în exteriorul lor, nu sunt cunoscute anterior pe teritoriul Transilvaniei și, respectiv, nu sunt caracteristice populației locale. Mișcările de populații din a doua jumătate a mileniului I în regiunile dintre Munții Carpați și râul Nistru pot fi, de asemenea, surprinse pe cale arheologică, în special pe baza descoperirilor funerare. Astfel, în zona Nistrului mijlociu și în nordul Bucovinei constatăm apariția necropolelor de incinerație, care își găsesc analogii în descoperirile din bazinul de mijloc și de sud al Bugului de sud. Și mormintele de incinerație de la Chișcani, jud. Brăila, Tichilești, jud. Brăila, și mormintele izolate de la Galați-Valea lui Tuluc, jud. Galați, Halta Dodești-CFR Dodești, jud. Vaslui, Vinețești-Cordeni-Popești, jud. Vaslui, au aparținut tot unor comunități slave, apropiate mai degrabă mediului sud-dunărean. Izvoarele narative și sursele arheologice atestă prezența la sfârșitul secolului al IX-lea și în cursul secolului al X-lea între râurile Nistru și Răut a tiverților și ulicilor. Inițial, tiverții și ulicii au locuit pe cursul râului Nipru, însă în a doua jumătate a secolului al IX-lea au fost nevoiți să se strămute între Bug și Nipru, din cauza tendințelor de expansiune ale Rusiei Kievene. Cei dintâi au fost tiverții, cel mai probabil, către mijlocul/finele secolului al IX-lea, fiind urmați de ulici în secolul al X-lea. Unele așezări din nordul Bucovinei sunt puse pe seama croaților albi (așezări deschise, cetățui, necropole de incinerație). Pe teritoriul Bucovinei de Nord au fost descoperite, în afară de așezări, cetățui, cimitire, un șir de edificii cu caracter de cult, sanctuare, complexe sacre și chiar cetățui-sanctuar, cum ar fi cele de la Revno, Rjavinci II – Hrinova și Gorbova I - Cetate, caracteristice, de asemenea, mediului slav de răsărit (Harta 1). În regiunile dintre Carpații Meridionali și Dunăre mormintele de incinerație, de tradiție slavă, sunt concentrate în două zone imediat apropiate de fluviu. Prima se află în partea de vest a Olteniei (Ostrovu Mare, Balta Verde), iar alta în răsăritul Munteniei (Hagiești), regiune apropiată de grupul de necropole de incinerație din sud-vestul Moldovei (Galați și Șendreni, jud. Galați; Chișcani și Tichilești, jud. Brăila).

Apariția și evoluția Kaganatului avar pe parcursul secolelor VI-IX este considerat unul dintre cele mai interesante și atractive fenomene cultural-istorice din bazinul carpatic. Istoria acestei puteri politice este destul de bine reflectată în sursele scrise, cu excepția ultimei perioade (secolele VIII-IX). Această situație își găsește o parțială compensație în studiul izvoarelor arheologice, în

special a necropolelor. Centrul puterii avarice se afla, cel mai probabil, în regiunile dintre Dunăre și Tisa și în unele zone de la est de Tisa. În spațiul intracarpatic și în regiunile dintre râul Tisa și Carpați au fost descoperite un șir de vestigii arheologice care pot fi atribuite avarilor.

Un nou val de triburi turanice a afectat unele zone ale spațiului carpato-danubiano-pontic către finele secolului al VII-lea. Din momentul constituirii Hanatului bulgar în anul 681 și practic pe întreg parcursul secolului al VIII-lea, bulgarii au fost antrenați în lupte cu Imperiul Bizantin pentru controlul asupra regiunilor balcanice. Abia în secolul al IX-lea bulgarii și-au orientat politica de extindere a statului bulgar spre regiunile Balcanilor de vest și la nord de Dunăre. Astfel, în contextul expansiunii puterii politice și militare bulgare din secolul al IX-lea (perioada Krum-Simion) o parte din regiunile carpato-danubiano-pontice au intrat în sfera lor de influență. Tendințele de extindere a puterii bulgare la nord de Dunăre sunt atestate de un șir de surse scrise, mărturii epigrafice, arheologice etc.

În contextul interferențelor culturale din regiunile Est, Sud-est- și Central europene, pe parcursul secolelor VIII-X s-a produs un amestec urmat de o uniformizare treptată a culturii materiale și spirituale, ceea ce complică evidențierea particularităților specifice unei sau altei populații care a locuit sau traversat regiunile carpato-danubiano-pontice. Astfel, până în prezent, departajarea etnică a vestigiilor arheologice din așezările cercetate este dificil de operat.

Pe baza particularităților culturii materiale și spirituale, putem concluziona că populația din regiunile carpato-danubiano-pontice reprezenta în secolele VIII-IX o societate alcătuită din mai multe grupuri etnice – romanici, slavi, avari, bulgari. Soluționarea definitivă a problemelor legate de apartenența etnică și culturală a descoperirilor arheologice din regiunile carpato-danubiano-pontice rămâne un proiect de perspectivă, chiar dacă arheologul clujean I. Stanciu menționează că „este puțin probabil ca în viitorul apropiat să obținem, pe cale arheologică, criterii sigure în scopul delimitării etnice a așezărilor transilvănene din secolele VIII-IX”.

Organizarea socială și politico-militară. Pe baza surselor scrise și arheologice se încearcă o reconstituire a organizării societății locale din punct de vedere social și politic. Izvoarele istorice sunt destul de modeste la acest capitol, de aceea multe aspecte ale acestui domeniu rămân a fi la nivelul presupunerilor. Cert este faptul că societatea locală se află într-o continuă transformare atât de punct de vedere social, cât și politic, fiind influențată puternic de realitățile politice din regiune. Apariția așezărilor fortificate și mențiunile în sursele scrise ale unor conducători locali este un semn al acestor transformări politice și sociale. Investigațiile arheologice demonstrează că populația din regiunile carpato-danubiano-pontice locuia majoritar în așezări deschise, iar în unele zone și în așezări fortificate, începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea. Catalogarea și cartarea acestor situri evidențiază, pe de o parte, un spor demografic în comparație cu perioada anterioară, iar pe de altă parte, și anumite concentrări zonale de așezări, însă generalizarea situației referitoare la

organizarea social-politică de la nordul Dunării rămâne până în prezent dificilă, din cauza cercetărilor neuniforme și a rezultatelor arheologice inedite. În regiunile mai intens cercetate se pot însă evidenția anumite concentrări demografice în cadrul cărora sunt atestate atât așezări deschise, cât și fortificate. Astfel de grupuri de situri sunt atestate în regiunile Bucovinei de nord, la est de Carpați și în Transilvania. Inventarele funerare indică statutul de om liber, cu obligații militare, al defunctului în cadrul societății.

Situația arheologică din Transilvania și regiunile de la vest de Carpați confirmă în mare parte relatările cronicarului maghiar Anonymus privind existența în regiune, la venirea ungurilor, a câtorva voievodate sau ducate. Primul cuprindea regiunile spre vest până la Tisa, spre est până la Piatra Craiului și munții Carpați, spre sud până la Mureș, spre sud-est până la Porțile Meseșului, iar la nord până la Someș. Voievodatul era condus de *dux Morout*, numit de unguri *Menumorout*, cu reședința în *castrum Byhor*. Al doilea voievodat era *terra Ultransilvania*, care includea teritoriile intracarpătice, condus de *dux Gelou*. Hotarul de nord-vest al voievodatului se mărginea cu formațiunea lui Menumorut, dovadă fiind așezările fortificate amplasate pe linia Porților Meseșului și relatarea lui Anonymus: *Ut cum per portas Mezesinas prohiberet*. Celelalte hotare ale formațiunii erau mărginite de Carpații Orientali, Meridionali și Occidentali, dovadă fiind atât așezările deschise, cât și cele fortificate amplasate pe linia interioară a Carpaților. Astfel, teritoriul voievodatului condus de Gelu corespunde în mare măsură podișului Transilvaniei. Cel de-al treilea voievodat, condus de *Glad*, era amplasat în zonele de câmpie din Banat, la nord până la Mureș, la sud până la Orșova sau Vrșac, iar spre est până la poalele Carpaților.

Chiar dacă nu avem mențiuni scrise, iar datele arheologice reflectă doar nivelul actual de cunoaștere, putem formula anumite ipoteze de lucru cu privire la organizarea unor structuri social-politice și militare și în alte regiuni de la nordul Dunării Inferioare. Prezența în cadrul unor grupuri teritoriale a așezărilor fortificate reflectă gradul de dezvoltare al acestor comunități și ne poate sugera anumite aspecte ale organizării lor sociale și politice. Concentrările demografice din nordul Bucovinei, Podișul Central Moldovenesc, de pe cursul mijlociu al Nistrului, din Codrii Orheiului, de la sud de Carpați, din văile râurilor Călmățui, Buzău, Ialomița, Argeș, Dâmbovița și Dunăre etc., constituie în aceste regiuni forme specifice de organizare politică, socială și militară.

Toate aceste aspecte, menționate mai sus, ne vorbesc despre începutul, în secolele VIII-IX, a unei diferențieri sociale în sânul comunităților din regiunile carpato-danubiano-pontice, care au evoluat în perioada imediat următoare în structuri politice locale de tipul voievodatelor, ducatelor și cnezatelor.

Reconstituirea istoriei politice a regiunii. Istoria Europei este marcată, pe parcursul secolele VIII-IX, de importante schimbări politice, economice, sociale, religioase și culturale, finalizate cu organizarea statelor feudale-timpurii. Unele dintre aceste evenimente au avut un impact direct și

asupra regiunilor carpato-danubiano-pontice. În secolele VII-VIII, izvoarele bizantine îi menționează la vest de Tisa pe avari, dar dominația lor în aceste regiuni a depășit cursul Tisei, controlând și unele regiuni de la est de râu și dealurile vestice ale Carpaților apuseni.²³

Deplasarea unui nou val de avari spre Pannonia (679-680) a determinat o serie de modificări demografice și a dus la întărirea puterii avare în această regiune, prin crearea celui de-al doilea Kaganat avar, care includea populații de diferite etnii, predominante fiind avarii și slavii. Secolul VIII a însemnat, pentru avari, o perioadă de confruntări militare intense, duse pentru apărarea teritoriilor stăpânite în special în regiunile de vest și de sud ale Kaganatului. Ultimul sfert al secolului al VIII-lea (788-796) este marcat de o serie de conflicte militare între puterea avară și cea francă. După eșecul campaniei avare din anul 788 în nordul Italiei, a urmat imediat atacul francilor, în urma căruia hotarul bavarez s-a deplasat considerabil spre est. Tentativa avarilor din anul 790 de a pune în discuție noile hotare a fost fără succes. În toamna anului 791 armatele francilor au atacat teritoriile din partea de vest ale Kaganatului avar. Insuccesul avarilor a reprezentat, de fapt, începutul neînțelegerilor interne din cadrul aristocrației avare, care s-a soldat cu divizarea ei în două tabere. Tudun (dux de Pannonia), conducătorul avarilor și slavilor din partea de vest a Kaganatului, a trecut în anul 795 sub suzeranitatea francilor și s-a creștinat, încercând să-și extindă cu ajutorul francilor influența și asupra teritoriilor din estul Pannoniei, care rămăseseră sub puterea Kaganului avar. În anul 796 avarii sunt atacați de Pepin, regele Italiei, campanie care a afectat din nou puterea avară din Pannonia.

Pătrunderea bulgarilor, la finele secolului al VII-lea, nu a afectat decât temporar unele zone de sud ale spațiului est-carpatic și partea de răsărit a Câmpiei Dunării, ei trecând mai apoi la sud de fluviu. În secolul al VIII-lea, Hanatul bulgar nu a avut posibilități de extindere în regiunile dunărene, fiind antrenat în luptele cu Bizanțul mai mult pentru controlul regiunilor din Balcani. Pentru Bizanț, situația militaro-politică de la Dunăre a constituit un punct important al politicii externe. După criza de la începutul secolului al VII-lea, Bizanțul și-a concentrat atenția asupra regiunilor dunărene, prin organizarea *Themei Thracia*, folosită ulterior ca bază de pornire împotriva bulgarilor. Secolele VIII-IX constituie pentru Imperiul Bizantin confruntarea cu noi realități politice și economice atât pe plan intern, cât și extern. Declanșarea, în anul 726, a mișcării iconoclaste, prin edictul emis de Leon al III-lea, a adus un mare prejudiciu Imperiului bizantin, nu numai pe plan spiritual, ci și economic și politic. Restabilirea puterii bizantine are loc abia după sfârșitul epocii iconoclaste.

În secolele VIII-IX regiunile carpato-danubiano-pontice beneficiază de o relativă stabilitate politică, datorată așa-numitei „pax Chazarica”. Constituirea Kaganatului cazar, în regiunile de la

²³ Această temă a fost analizată de către autor într-un studiu aparte: S. MUSTEAȚĂ, „Din istoria politică a spațiului carpato-danubiano-pontic”. In: *Destin Românesc* S.N., An IV (XV), nr. 1 (59), 2009, p. 111-122.

nord de Marea Caspică, Caucaz și Marea Neagră, a oprit înaintarea, în această perioadă, a arabilor și a triburilor nomade dinspre Asia spre Occident. Atragerea Chazariei de partea Bizanțului avea ca scop nu doar lupta împotriva adversarilor comuni (perși, arabi), ci și stoparea pătrunderii popoarelor nomade spre teritoriile imperiale. În componența kaganatului au intrat, în majoritate, populații turanice, inclusiv bulgarii, iar triburile slave mai îndepărtate (polianii, viaticii, severianii, radimicii) au fost supuse doar la plata tributului. Astfel, din punct de vedere demografic și cultural, Chazaria a fost o societate polietnică și policonfesională, care s-a materializat în cultura arheologică Saltovo-Maiack (secolele VIII-X), răspândită între râurile Volga și Nipru, în cadrul căreia pot fi evidențiate mai multe variante regionale. Începând cu mijlocul secolului al IX-lea, divergențele interne cu cabarii, pecenegii și uzii, iar mai apoi și cu Bizanțul, au dus la scăderea puterii politice a Kaganatului Chazar și, respectiv, la ruperea echilibrului politic în Europa de est. Astfel, în a doua jumătate a secolului al IX-lea în stepele nord-pontice își fac apariția noi populații de călăreți nomazi. Primii au fost maghiarii, care nu au stat mult timp aici, deoarece, fiind presați de pecenegi, au migrat spre Câmpia Pannonică, unde au creat mai târziu statul ungar. Raidurile ungarilor spre gurile Dunării au avut loc încă în prima jumătate a secolului al IX-lea, iar deplasarea lor din Levedia spre Atelkuzu s-a realizat abia în ultimele decenii ale secolului al IX-lea.

Situația se complică la începutul secolului al IX-lea și în regiunile de la vest de Carpați, când Kaganatul avar este lichidat sub loviturile regatului franc condus de Carol cel Mare și ale statului bulgar, condus de Krum, fapt care a dus la stabilirea, în Câmpia Pannonică, a unor noi realități militaro-politice, care au avut un impact direct și asupra regiunilor de la est de Tisa. Desființarea Kaganatului avar a făcut ca teritoriul său să fie disputat de Imperiul franc de răsărit, Cnezatul moravian și statul bulgar. Acest proces s-a produs treptat, deoarece la curtea lui Carol sunt atestate solii avarie în anii 805, 811 și ultima în 822, care de fiecare dată solicitau ajutor pentru soluționarea conflictelor apărute în Pannonia între conducătorii avari și cei slavi. În anul 811, după o nouă intervenție a armatei france în Câmpia Pannoniei, Carol i-a chemat la reședința sa de la Aachen, pe kagan, pe tudun și pe conducătorii slavi. Astfel, în prima jumătate a secolului al IX-lea, Imperiul franc controla practic teritoriile de la vest de Dunăre, organizând acolo mai multe mărci (Avaria, Carinthia, Friul), iar regiunile din bazinul Tisei au intrat în sfera de influență a statului bulgar. Pe de altă parte, dispariția supremației politice avarie a favorizat organizarea unor formațiuni politico-militare în rândul triburilor slave: croații s-au stabilit pe teritoriul fostei provincii Dalmația, sârbii s-au așezat în secolul al VIII-lea în sudul Serbiei de astăzi, organizându-se către veacul al nouălea, sub cneazul Vlastimir, într-o formațiune statală independentă, ajunsă în curând sub suzeranitatea Imperiului Bizantin. Triburile slave apusene, în lupta lor cu avarii, au format mai multe uniuni tribale, care au stat la baza formațiunii conduse de Samo, pe baza căreia s-a format în secolul al IX-

lea statul Moravia Mare, în frunte cu Moimo (Moimir), care a avut asupra regiunilor de la est de Tisa o influență mai mult de ordin economic și cultural decât politic și militar.

Pe parcursul secolului al IX-lea, bulgarii își intensifică activitatea militaro-politică în zonele de la nord de Dunăre. În timpul lui Krum (802-814), statul bulgar a devenit o forță politică și militară importantă în Europa. În anul 809 Krum ocupă Serdica (Sofia), iar în 811 învinge armata bizantină și îl omoară pe împăratul Nikephoros I. În anul 813 asediază Adrianopolul, pe care reușește să-l cucerească. Cu scopul de a-și întări pozițiile la nord de Dunăre, el poruncește strămutarea unei populații de 10.000/12.000 de locuitori în „Bulgaria de dincolo de fluviul Istros”. Hanul Omurtag (814-831), succesorul lui Krum, a continuat politica de expansiune bulgară la nord de Dunăre, dovadă fiind cele două inscripții funerare, care menționează două campanii ale bulgarilor, prima în regiunea râului Nipru, iar a doua în zonele Tisei. Insuccesele militare din vremea lui Omurtag au redus puterea bulgarilor. Adrianopolitani s-au folosit de această situație și au întreprins măsuri de repatriere cu ajutorul forțelor militare bizantine. În anul 837 bulgarii îi cheamă în ajutor pe unguri pentru a zădărnici repatrierea adrianopolitanilor. Intervenția călăreților maghiari a fost însă respinsă de deportați, care au fost sprijiniți de flota bizantină. La începutul secolului al IX-lea au avut loc campanii de extindere a puterii bulgare în regiunile de nord-vest ale Peninsulei Balcanice. Conducătorii locali au solicitat în repetate rânduri sprijinul francilor. Astfel, în 818, delegați ai obodriților (predenecenților) învecinați cu bulgarii și care locuiau în Dacia de lângă Dunăre sunt atestați la Heristal, la curtea regelui Ludovic cel Pios, iar în 824 la curtea regală de la Frankfurt. În anul 824 este încheiat un acord de pace între franci și bulgari, care după unele divergențe este întrerupt și reeditat în anul 829. Astfel, în 827, statul bulgar reușește să-și impună dominația asupra principilor slavi din Slavonia, ceea ce a provocat nemulțumiri din partea împăratului franc Ludovic cel Pios (814-840) și al fiului său Ludovic II Germanicul. Intervenția Moraviei Mari în acest conflict a complicat și mai mult situația politică din regiune. În secolul al IX-lea bulgarii au continuat expansiunea lor la nord de Dunăre, ajungând până în bazinul superior al Tisei, unde s-au învecinat cu moravienii. Cu prilejul neînțelegerilor între franci și moravieni, în teritoriile panoniene își fac apariția, pentru prima dată, în anul 862, călăreții unguri, care cel mai probabil că au fost chemați în ajutor de către cneazul moravian Rastislav. Regele franc Ludovic Germanicul a fost nevoit să apeleze la sprijinul bulgarilor care, sub conducerea hanului Boris, au atacat în anul 863 armatele moraviene. În același an, a avut loc, sub auspicii bizantine, creștinarea moravienilor, fapt care scoate în evidență interesele Constantinopolului de a combate ofensiva papalității în Balcani. Parteneriatul moravo-maghiar a fost continuat de cneazul Moraviei Mari Sviatopluk (870-894), succesorul lui Rastislav, în anul 881, când ungurii, susținuți de cabari, au ajuns până în zona Vienei. Sviatopluk a încercat să pacifice relațiile cu germanii și să se apropie de biserica catolică, obținând în anul 874 de la Ludovic Germanicul titlul de duce independent, iar în

880 de la Papa Ioan VIII titlul de rege. În perioada lui Sviatopluk se intensifică ofensiva moravienilor împotriva triburilor slave din regiunile râurilor Oder și Vistula, din Boemia, din vestul Pannoniei și din Câmpia Tisei, către anul 882 ajungând până la Sirmium și Belgrad. Campaniile moraviene au afectat interesele bulgarilor în regiunile dunărene, care au atacat, fără succes, în anul 883 armata moraviană. După moartea, în anul 885, a episcopului Methodie, Sviatopluk i-a alungat pe adepții acestuia și a revenit la liturghia în limba latină, purtând și un șir de tratative cu Papa Ioan al VIII-lea. Această atitudine își găsește explicația în reorientarea politicii moraviene, pentru a putea rezista tendințelor de expansiune a francilor, susținute de papalitate. Către finele secolul al IX-lea în regiunile dunărene se intensifică activitatea călăreților maghiari, care participă la mai multe intrigi politice și campanii de jaf. În anul 892, ungurii sunt atestați de partea regelui Arnulf de Bavaria împotriva Moraviei Mari, iar în 894 ei revin în Pannonia deja de partea moravienilor. În contextul conflictului germano-moravian, în anul 892, regele Arnulf solicită bulgarilor să nu permită vinderea sării în Moravia, fapt care demonstrează prezența bulgarilor la nord de Dunăre și controlul exercitat de ei asupra comerțului cu sare în aceste regiuni. Totodată, acest eveniment scoate în evidență importanța aprovizionării Moraviei cu sare din zonele salifere ale Transilvaniei și, în general, importanța acestui produs și a comerțului cu sare în Europa acelei perioade. Confruntările militare între moravieni și Arnulf, au dus la scăderea puterii statului moravian, care după moartea lui Sviatopluk (894) se destramă în mai multe părți. Regiunile rămase sub stăpânirea cneazului Moimir al II-lea (895-906) au fost cucerite către anul 906 de către unguri.

În secolul al IX-lea se intensifică nu numai polemica pe marginea doctrinei religioase, ci și rivalitatea dintre Patriarhia Constantinopolului și Biserica catolică pentru influență în teritoriile balcano-dunărene. Pentru a scoate aceste regiuni din sfera de influență a lui Carol și a bisericii de la Roma, diplomația bizantină și patriarhia Constantinopolului au reușit în anul 864, în vremea hanului Boris, devenit prin botezare Mihail, probabil de la numele împăratului bizantin Mihail III, să-i creștineze pe bulgari, eveniment care nu i-a făcut însă pe aceștia să fie mai loiali față de autoritatea imperială. Astfel, venirea la putere a țarului bulgar Simion cel Mare (893-927) a dus la organizarea unor operațiuni militare energice împotriva bizantinilor. Împăratul Leon VI cel Înțelept (886-912), fiind antrenat în război cu arabii, a solicitat în anul 895 împotriva bulgarilor ajutor din partea ungarilor, conduși de Arpad. Ajutați de flota bizantină, ungurii au trecut Dunărea și au atacat statul bulgar. Simion, pentru a înlătura pericolul maghiar, a fost nevoit, pe de o parte, să ofere ungarilor un preț mare pentru prizonieri, iar pe de altă parte, el a sistat ofensiva împotriva Bizanțului și a încheiat pace. La puțin timp după acest conflict, bulgarii au încheiat o înțelegere cu pecenegii îndreptată împotriva ungarilor. Evenimentul s-a produs în anul 896, când armatele bulgare și pecenege au cauzat o înfrângere grea ungarilor, care au fost nevoiți să se retragă din regiunile nord-pontice (Atelkuzu) spre Pannonia. Venirea ungarilor la vest de Tisa afecta interesele directe ale

francilor, moravienilor și bulgarilor. Stabilirea ungarilor în Câmpia Pannoniei a rupt legăturile cu alte regiuni din bazinul carpatic ale Moraviei, aflată în această perioadă într-un declin politic, care s-a soldat, în final, cu dispariția statului morav către anul 902, prin cucerirea lui de către unguri. În Câmpia Pannoniei, ungurii s-au suprapus peste o populație slavo-avară, incapabilă la acel moment să opună rezistență. Conviețuirea ungarilor cu populația slavă se reflectă în cultura arheologică *Bielo Brdo* (secolele X-XI). Pătrunderea ungarilor în noile teritorii și căutarea de resurse i-au adus în contact și cu românii, fapt consemnat de două cronicile medievale *Povest vremennâh let* și *Gesta Hungarorum*, în care sunt relatate ciocnirile ungarilor cu vlahii și slavii, după ce primii au trecut lanțul carpatic. În secolele IX-X în regiunile transilvănene locuia o populație destul de numeroasă, care după relatările lui Anonymus, era concentrată în mai multe formațiuni politice româno-slavo-bulgare. Interesul ungarilor pentru aceste regiuni reiese din prezența aici a zăcămintelor de sare, metale feroase și neferoase, precum și a unor câmpii întinse, necesare pentru pășunat. Astfel se explică și înaintarea treptată, la începutul secolului al X-lea, a ungarilor la est de Tisa, mai întâi în Banat (voievodatul lui Glad), apoi în Crișana (voievodatul lui Menumorut) și în Transilvania (voievodatul lui Gelu). Cel mai probabil, primele campanii militare ale ungarilor în Transilvania nu s-au soldat cu stabilirea dominației lor, ungurii fiind în această perioadă incapabili de a administra teritorii întinse.

Izvoarele narative și sursele arheologice atestă prezența la sfârșitul secolului al IX-lea și în cursul secolului al X-lea între râurile Nistru și Răut a tiverților și ulicilor. Inițial, tiverții și ulicii au locuit pe cursul râului Nipru, fiind nevoiți să se strămute între Bug și Nipru din cauza tendințelor de extindere a Rusiei Kievene. Cei dintâi au venit, se pare, tiverții, către mijlocul secolului al IX-lea, urmași de ulici, în secolul al X-lea. Către finele secolului al IX-lea-începutul secolului al X-lea, prin eforturile slavilor și varegilor, cnezatul kievean își consolidează puterea politică în bazinul mijlociu al Niprului. Sub puterea cneazului Oleg (882-912), statul kievean reușește să se desprindă de subordonarea cazară și să supună un șir de triburi slave. În anul 885 tiverții și ulicii sunt atestați în oastea cneazului Oleg împotriva Bizanțului, ceea ce înseamnă că ei au intrat în sfera de influență a noului stat, la fel ca și croații albi de pe cursul superior al Nistrului. Constatăm că istoria politică a secolelor VIII-IX a fost destul de agitată, încât conceptele de *pax avarica*, *pax chazarica* și *situația de relativă liniște politică* se dovedesc a fi valabile doar pentru perioade scurte și anumite regiuni carpato-danubiano-pontice, deoarece evenimentele politice din imediata apropiere au avut un impact direct asupra teritoriilor de la est, sud și vest de Carpați. O bună dovadă în acest sens o constituie și lupta pentru controlul asupra comerțului cu sare din regiune, creșterea numărului de necropole avare, slave și slavo-bulgare în regiunile intracarpatic etc.

VII. CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Cercetările arheologice privind perioada Evului Mediu timpuriu în spațiul carpato-danubiano-pontic au cunoscut o evoluție ascendentă în ultimele 7-8 decenii. Lucrările noastre au fost realizate pe baza datelor publicate în literatura de specialitate. Dar am constatat că multe descoperiri arheologice din perioada cercetată rămân încă inedite publicului larg. Cu toate acestea, datele cunoscute până în prezent ne oferă un bogat material pe baza căruia poate fi reconstituită istoria medievală timpurie a regiunilor carpato-danubiano-pontice.

Lucrarea de sinteză **Sedentari și migratori în regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX** a fost elaborată în baza publicațiilor științifice care au fost supuse recenzării științifice și majoritatea dintre acestea sunt integrate în baze de date internaționale. Astfel, lucrarea de sinteză este fundamentată de către următoarele rezultate științifice: 3 monografii, 10 articole în reviste științifice de peste hotare incluse în bazele de date internaționale, 6 articole în reviste naționale, 7 articole în culegeri de studii publicate peste hotare (în majoritate fiind articole elaborate în baza prezentării comunicărilor din cadrul forurilor științifice internaționale de specialitate), 10 articole în culegeri de studii publicate în Republica Moldova, 9 recenzii ale monografiilor la tema lucrării de sinteză, 6 rezumate ale comunicărilor la conferințe internaționale și 5 rezumate ale comunicărilor la conferințe naționale. Astfel, ipoteza, scopul și obiectivele lucrării de sinteză au fost realizate după cum urmează:

Obiectivul 1. *Analiza critică a izvoarelor scrise și arheologice referitoare la populațiile sedentare și nomade din regiune* și Obiectivul 2. *Evaluarea și aprecierea concepțiilor istoriografice privind cultura materială și spirituală a populațiilor din regiune* au fost realizate în Capitolul II. Sursele cercetării și istoriografia problemei. Deși sursele scrise privind Evul Mediu timpuriu rămân a fi modeste și controversate, datele arheologice sunt în continuă creștere și pot sta la baza unor studii de sinteză privind istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice. Datele narrative au fost folosite în contextul evenimentului și fenomenului la care se referă autorii medievali. Analiza istoricului investigațiilor arheologice și istoriografiei problemei ne-a permis să stabilim stadiul actual al cercetărilor istoriei secolelor VIII-IX dintr-un șir de state europene. Trecerea în revistă a realizărilor istoriografice ne-a permis evidențierea principalelor rezultate în acest domeniu și diversitatea problemelor abordate de cercetătorii preocupați de istoria medievală timpurie a regiunilor carpato-dunărene. O particularitate istoriografică comună este dogmatizarea științei istorice în perioada regimurilor totalitare, care a avut un impact nefast asupra științei cu un șir de consecințe și pentru societățile contemporane. Altă particularitate este prezența unor *pete albe* pe hărțile arheologice, care se datorează, cel mai frecvent, cercetării lor modeste. Abordarea noastră a

depășit hotarele politice contemporane și s-a axat pe cercetarea surselor istorice pentru reconstituirea istoriei secolelor VIII-IX din cuprinsul carpato-danubiano-pontic.

Obiectivul 3. *Determinarea particularităților habitatului populațiilor din regiune* a fost implementat în Capitolul III. Habitatul. Particularitățile mediului geografic, ale climei, florei și faunei regiunilor carpato-danubiano-nistrene au fost atractive pentru habitatul uman din preistorie. Realitățile arheologice medievale timpurii cunoscute de noi astăzi ne demonstrează faptul că populațiile din secolele VIII-IX au valorificat pe larg oportunitățile mediului geografic de la nordul Dunării Inferioare. Deși relieful spațiului carpato-danubiano-pontic nu a suferit schimbări majore pe parcursul ultimelor două milenii, condițiile geo-climaterice au variat de la un secol la altul. Analiza particularităților cadrului geografic carpato-danubiano-pontic și a schimbărilor climaterice din secolele VIII-IX ne-a permis încadrarea descoperirilor arheologice într-un context istorico-geografic mai larg. Din cauza climei uscate din secolul al VIII-lea a scăzut nivelul apelor, ceea ce a condus la modificarea vegetației locale. Restabilirea umidității relative în Bazinul Carpatic se produce abia în secolul al IX-lea, fapt care a dus la restabilirea covorului vegetal. Oscilațiile climaterice au influențat habitatul uman care este foarte sensibil la schimbările din natură. În căutarea unor locuri mai prielnice pentru viață, oamenii, atenți la condițiile geo-climaterice, s-au așezat pe teritorii apropiate de sursele de apă. Astfel, din cauza climei uscate din secolul al VIII-lea, în zonele de stepă practic lipsesc așezările umane, care odată cu schimbarea climei apar pe parcursul secolului al IX-lea într-un număr impunător, cum ar fi situația din Stepă Bugeacului sau în Câmpia Munteniei. Sporul demografic și transformările economice au avut un impact direct asupra organizării sociale, economice și politice a societății. Investigațiile arheologice demonstrează că populația din regiunile carpato-danubiano-pontice locuia preponderent în așezări deschise, iar în unele zone, începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea și în așezări fortificate. Situația atestată în cadrul așezărilor și necropolelor cercetate privind dispunerea locuințelor, construcțiilor cu caracter economic și a defuncțiilor în morminte, inventarul agricol și meșteșugăresc evidențiază particularitățile caracteristice habitatului din secolele VIII-IX. Amplasarea geografică a așezărilor umane a depins în majoritatea cazurilor de factorii topografici. Astfel, dacă cetățile sunt amplasate în zone cu relief înalt, seliștile sunt răspândite practic pe suprafața tuturor formelor de relief, cu excepția zonelor montane. O particularitate caracteristică perioadei studiate este amplasarea așezărilor în văile râurilor, chiar în zonele lor inundabile, situația care a fost cauzată de condițiile climaterice ale epocii – clima uscată care a contribuit la scăderea nivelului apelor. Concentrarea așezărilor în anumite regiuni (Harta 1) a avut la bază nu doar criteriile topografice și climaterice, dar și cele sociale, economice și politice. Din punctul de vedere al planimetriei așezărilor, pe baza datelor arheologice putem evidenția spațiul destinat pentru locuit, pentru păstrarea proviziilor, pentru activități economice, pentru activități sociale și religioase. În cadrul așezărilor cercetate se

evidențiază prezența lângă locuințe a unui șir de construcții auxiliare și de producție, care ar putea reprezenta unități gospodărești bine organizate sau centre de producere. Astfel, după ordinea amplasării construcțiilor și delimitarea spațiilor destinate pentru activități comune putem constata prezența unei organizări structurale în cadrul fiecărei așezări, care aveau la bază criterii sociale și economice. Fenomenul apariției așezărilor fortificate în regiunile carpatice se încadrează într-un context geografic european, caracteristic pentru regiunile cuprinse între Elba și Nipru în secolele VII-X. Pe durata secolelor VIII-IX, comunitățile umane prezentau trăsăturile unor societăți sedentare, bazate pe o economie agricolă (cultivarea plantelor și creșterea animalelor), la care se adăugau numeroase meșteșuguri și îndeletniciri casnice caracteristice modului de viață sedentar. Majoritatea așezărilor sunt amplasate pe terasele din preajma unor pâraie, râulețe și izvoare cu apă, terenuri favorabile pentru agricultură și cu unele resurse subpământene (sare, minereu de fier etc.), care facilitau practicarea diferitor ocupații economice. Tipul predominant de locuință rămâne construcția în plan rectangulară, mai mult sau mai puțin adâncită în pământ, cu pereți din nuiel sau bârne de lemn, deseori lipiți cu lut, cu acoperișul în două ape, având în unul dintre colțuri amenajată o instalație de încălzire. Locuințele sunt dispuse în *cuiburi*, un fenomen caracteristic întregii regiuni studiate, cu unele mici excepții, în cazul așezărilor aliniate de-a lungul malurilor unor râuri, lacuri sau râpi. În linii generale, planimetria și tehnica de construcție a locuințelor este similară pentru toate regiunile carpato-dunărene, cu mici excepții pentru zonele de șes, unde materialul lemnos este mai puțin decât în zonele de podiș. Astfel, dacă în regiunile de deal locuințele erau construite preponderent din bârne de lemn, în cele de câmpie pereții se ridicau din nuiel, ulterior lipite cu lut. Sistemul de încălzire constă din vetre simple deschise, din pământ și bolovani de piatră, cuptoare de piatră (piatră de râu, în unele zone piatră adusă din munți, sau chiar pietre de râșniță fragmentate), cuptoare de lut, cotlonite în peretele natural al locuinței sau într-un bloc de lut în unul dintre colțurile construcției. În general, construcțiile de locuințe, instalațiile de foc (vetre simple, vetre portative, cuptoare din piatră, cuptoare cotlonite), unele categorii de obiecte (cuțitele de fier, fusaiole), unele forme ceramice lucrate manual etc. din secolele VIII-IX prezintă asemănări cu cele din secolele VI-VII. Dar inventarul arheologic din așezările secolelor VIII-IX este mai bogat și diversificat în comparație cu cel din siturile secolelor anterioare, lucru dovedit prin comparația materialelor descoperite în cadrul așezărilor cu mai multe orizonturi culturale, cum ar fi la Izvoare-Bahna-La pod la Hărmănești, Hansca-Limbari-Căprăria etc.

Obiectivul 4. *Stabilirea pe baza surselor arheologice a îndeletnicirilor tradiționale practicate de locuitorii din regiune* a fost realizată în Capitolul IV. Economia. Spre deosebire de secolele V-VII, în așezările secolelor VIII-IX se observă o creștere și diversificare a uneltelor, ce dovedește evoluția forțelor de producție din această perioadă. Practicarea pe larg a agriculturii și a altor îndeletniciri economice, în condițiile sporului demografic, demonstrează activitatea intensă a

comunităților umane din regiunile carpato-danubiano-pontice pe parcursul secolelor VIII-IX pentru asigurarea cu produsele necesare. Descoperirea pieselor de plug (brăzdar, cuțit de plug, otic), a altor categorii de unelte destinate pentru prelucrarea solului, a urmelor paleobotanice etc. dovedesc amploarea practicilor agricole în teritoriile carpato-danubiano-nistrene. Pe baza datelor arheozoologice constatăm cantitatea și varietatea animalelor crescute în condiții domestice. Din șirul speciilor de animale domestice predominau, în majoritatea regiunilor, vitele cornute mari (bovinele), care erau utilizate atât în alimentația omului cât și ca forță de tracțiune. Piese de inventar atestate atât în interiorul complexelor, cât și în stratul cultural sunt dovezile practicării unor activități meșteșugărești. În unele așezări s-au descoperit ateliere și cuptoare special amenajate, care demonstrează specializarea unor meșteri în diverse domenii. Astfel, unele construcții aveau o destinație specială, fiind amenajate pentru anumite genuri de meșteșuguri: fierărie, olărie, prelucrarea cornului și osului, pietrei, lemnului, țesutul, croitoria etc. În secolele VIII-IX materialul ceramic este mai numeros și mai variat decât în secolele VI-VII, sporește totodată și ceramica lucrată la roată în raport cu cea confecționată manual. Pe parcursul secolului al IX-lea înregistrează o pondere notabilă deja ceramica executată la roata rapidă. În secolele VIII-IX, în comparație cu secolele VI-VII, crește numărul pieselor de podoabă și vestimentație (brățări, pandantive, cataramă, cercei, inele, aplice, mărgelă din pastă de sticlă colorată), ceea ce reflectă în mod evident evoluția societății locale și contactele cu vecinii. Analiza acestei categorii de piese într-un context mai larg ne-ar permite discutarea unui șir de aspecte de ordin identitar – gender, social, religios și etnic. Deoarece pe baza pieselor de podoabă și vestimentație se pot face aprecieri privind apartenența la gen și vârsta, statutul social, identitatea religioasă și culturală etc. Nepublicarea rezultatelor investigațiilor arheologice creează un impediment în realizarea acestor abordări. Economia secolelor VIII-IX avea un caracter polivalent, fiind orientată spre consum. Majoritatea bunurilor produse erau pentru îndestularea populației cu cele necesare pentru viață. În unele cazuri se poate vorbi despre existența relațiilor de schimb, în mare parte bazat pe schimbul natural. Extragerea sării însă avea un caracter comercial la nivel european. Confruntările în bazinul Dunării Inferioare dintre avari și bulgari, iar mai târziu între bulgari și unguri erau legate direct de controlul comerțului cu sare. Moneda bizantină este atestată în teritoriile nord-dunărene în secolele VIII-IX destul de sporadic și nu poate fi pusă în legătură cu existența unor relații comerciale între Bizanț și teritoriile carpato-danubiano-pontice în acest interval de timp. Același lucru se poate spune și despre descoperirile monetare de origine cufică și vest-europeană.

Obiectivul 5. *Stabilirea pe baza ritului funerar a practicilor religioase și sociale ale locuitorilor* a fost realizată în Capitolul V. Viața spirituală. Prezența în spațiul carpato-danubiano-nistrean a unei largi diversități de rituri și ritualuri funerare nu ne permite să susținem ideea existenței în secolele VIII-IX a unei societăți omogene din punct de vedere religios. Din contra,

constatăm coexistența în acest interval de timp a unor populații cu tradiții spirituale și religioase variate, o dovadă directă fiind necropolele de incinerare, birituale și de înhumare. În rezultatul cartării datelor arheologice cunoscute până în prezent, putem observa că în Pannonia predomină ritul inhumăției, în Moldova ritul incinerăției, iar în Muntenia și Oltenia biritualismul. Această situație este mai degrabă un rezultat al amestecului de populații decât o dovadă a trecerii masive la religia creștină. Analizând datele arheologice care ne sunt astăzi accesibile, putem afirma că procesul de convertire la religia creștină la nordul Dunării Inferioare în secolele VIII-IX era unul destul de anemic.

Obiectivul 6. *Încadrarea cronologică, etnică și culturală a descoperirilor arheologice și reconstituirea organizării social-economice a populațiilor sedentare și nomade din regiune* și Obiectivul 7. *Analiza raporturilor populației locale cu populațiile altor regiuni din Europa centrală și de sud-est* s-au realizat în Capitolul VI. Societatea. Spațiul carpato-danubiano-nistrean a fost de-a lungul istoriei nu numai un teritoriu de tranzit al populațiilor nomade dinspre est spre regiunile Europei centrale și de sud-est, dar și o zonă activă de interferență culturală și etnică. Astfel, atribuirea etnică și culturală a descoperirilor arheologice din această regiune prezintă o problemă pe cât de importantă, pe atât și de dificil de rezolvat. Încercările arheologilor și istoricilor de a da aprecieri culturale și etnice ale descoperirilor arheologice medievale timpurii au putut fi influențate în plus și de situația, curente și interesele politice. Prin urmare, descoperirile arheologice au fost adesea folosite speculativ politic pentru justificarea unor anexări și pretenții teritoriale. Dincolo de orice interes politic sau geostategic ulterior, cert este că descoperirile arheologice din secolele VIII-IX din spațiul carpato-danubiano-pontic ținesc convențional prin trăsăturile lor tipologice mai multe culturi. Lucrarea noastră încearcă să evidențieze, pe de o parte, particularitățile regionale ale culturilor arheologice, iar pe de altă parte, omogenitatea și uniformitatea în esență a acestora. Însă în contextul abordării problemelor privind continuitatea de locuire și de etnogeneză, culturile arheologice au fost identificate (uneori tendențios?) în literatura de specialitate cu anumite grupuri de populații – romanici, slavi, avari, bulgari, maghiari, români etc. Apartenența identitară a culturilor arheologice se dovedește a fi, de fapt, dificil de apreciat, deoarece reperele în cauză reflectă mai ales starea materială a societății din acel moment și nu identitatea etnică. Particularitățile caracteristice ale unor categorii de piese, cum ar fi, spre exemplu, ceramica, în mod evident, pot avea relevanță privind etnicitatea populației vizate, dar arheologii nu vor stabili, doar pe baza acestora, adevăruri de acest ordin: apartenența etnică. Științific vorbind, acestea reprezintă dovezi insuficiente pentru astfel de teze. Piese arheologice scot în evidență aspectul material al culturii, dar nu și certitudini legate de mentalitatea, spiritualitatea, limba celor care le-au produs și utilizat. Apoi, conceptul de cultură arheologică este mult mai larg decât asocierea lui cu o anumită identitate etnică. Cu atât mai mult cu cât o identitate etnică este în continuă transformare. De aceea

interacțiunea dintre conceptele „cultură arheologică” și „grup etnic” rămân a fi până astăzi pe larg discutate în literatura de specialitate. Divergențele istoriografice privind conceptele culturale caracteristice Evului Mediu timpuriu sunt legate mai ales de încadrarea cronologică și etnică a descoperirilor. În Transilvania, siturile arheologice din secolele VIII-IX sunt concentrate în câteva grupuri culturale – *Mediaș, Gambas, Nușfalău, Blandiana, Ciumbrud, Cluj*. Majoritatea descoperirilor din Moldova, Muntenia, Oltenia și parțial din Transilvania au fost încadrate în istoriografia română ca o primă etapă (cultura *Hlincea*) a culturii *Dridu*, cunoscută în literatură și sub denumirile de *balcano-dunăreană, carpato-dunăreană, balcano-carpatică* sau *Cultura primului Țarat bulgar*, opțiuni prin care se încearcă stabilirea ariei de răspândire și chiar identificarea etnică a acesteia. În istoriografia sovietică, descoperirile din secolele VIII-IX din spațiul pruto-nistean au fost încadrate în cultura *Luka Raikoveckaia*, iar unele așezări din partea centrală și de sud a interfluviului au fost atribuite culturii *balkano-dunărene (Dridu)*. Dan Gh. Teodor consideră că există numeroase deosebiri între culturile *Hlincea* și *Luka Raikoveckaia*, astfel încât ele nu pot fi considerate un complex cultural comun, cultura *Hlincea* împărtășind mai mult decât altele aspecte de tip *Dridu*²⁴. Problema atribuirii etnice a culturii *Dridu* a lansat discuții aprinse și în istoriografia europeană, fără însă a înregistra și un consens. O unitate etnică pe un teritoriu atât de vast, la nord și sud de Dunăre, unde s-a răspândit cultura *Dridu* sau *balcano-dunăreană*, este greu de conceput pentru perioada secolelor VIII-X. Cu atât mai mult cu cât în regiunile carpato-danubiano-pontice se evidențiază mai multe variante regionale ale acestei culturi. Este prematur să vorbim despre o omogenitate și unitate culturală, etnică și spirituală a populației din regiunile carpato-danubiano-pontice începând cu secolul al VII-lea, deoarece în perioada secolelor VII-IX societatea locală a fost puternic influențată de noi deplasări de populație atât din Vestul, cât și Estul Europei – avari, slavi, bulgari, unguri ș.a. Relațiile la nivel politic și religios între Imperiul Bizantin, Kaganatul avar, statul carolingian, Moravia Mare, Bulgaria, triburile ungarilor și Rusia Kieveană au avut un impact direct asupra regiunilor carpato-danubiano-pontice pe parcursul secolelor VII-X. Regiunile bogate în zăcămintele subpământene, în special în sare, au constituit un subiect de dispută politică succesivă între gepizi, avari, slavi, bulgari și unguri. În timpul celui de-al doilea Kaganat avar au avut loc deplasări de populație atât avară, cât și slavă de la vest spre regiunile de la est de Tisa. În Câmpia Banato-Crișană și Transilvania apar un șir de noi așezări și necropole avară și slave, care aveau o legătură directă cu extragerea și comerțul cu sare. Dispariția Kaganatului avar a provocat mai degrabă noi mișcări de populație și confruntări privind dominația regiunilor controlate anterior de avari decât o perioadă de liniște politică și stabilitate demografică, după cum se susține cu fermitate în istoriografia românească. Pe parcursul secolelor VIII-IX crește considerabil numărul

²⁴ Arheologul român consideră că slavii din regiunile de vest ale Ucrainei au început a folosi roata olarului abia la sfârșitul secolului al VIII-lea ca rezultat al contactelor cu purtătorii culturii *Dridu*.

așezărilor din regiunea Bucovinei care, după particularitățile culturii materiale și spirituale, au aparținut în mare măsură mediului slav. Principalii beneficiari în zonele Dunării Inferioare, după căderea puterii avare, au fost bulgarii. În secolul al IX-lea, stabilirea controlului bulgar asupra unor regiuni de la nordul Dunării a provocat deplasarea unor comunități romanice și bulgaro-slave de la sud la nord de fluviu, dovadă fiind asemănările din cultura materială a unor așezări de pe ambele maluri. În a doua jumătate a secolului al IX-lea se atestă noi deplasări de triburi slave în regiunile nistrene, fenomen care se materializează în regiunile Nistrului mijlociu în cultura de tip Alcedar-Echimăuți (secolele X-XI). Finele secolului al IX-lea, prin deplasarea triburilor maghiare în Câmpia Pannoniei, a marcat noi schimbări politice în Europa. Cristalizarea unei societăți unitare bazate pe relații economice, sociale și politice locale a fost destul de greu de realizat într-o asemenea conjunctură social-economică și politică. Procesul de uniformizare culturală a avut loc într-o perioadă îndelungată de timp, ritmul și intensitatea acestui fenomen deosebindu-se de la o regiune la alta. Apariția unor structuri politice locale se produce începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, fapt menționat și în unele izvoare scrise. Uniformizarea culturii materiale și a celei spirituale în regiunile carpato-danubiano-pontice a avut o durată mai îndelungată de timp. Realitățile arheologice, precum și apariția mențiunilor scrise ne sugerează prezența unei societăți *integrate* abia către secolele X-XI, timp în care în majoritatea regiunilor carpato-danubiano-pontice are loc uniformizarea ritului de înmormântare în tradiție creștină. Totodată, anume în această perioadă apar și primele mențiuni ale românilor (vlahi, blahi etc.) în izvoarele scrise medievale, care dovedesc apariția lor ca popor aparte în Europa.

Regiunile carpato-danubiano-pontice au devenit de-a lungul Antichității și Evului Mediu timpuriu zone culturale distincte cu o mobilitate înaltă. Astfel, schimbările și amestecul culturale s-au produs ca rezultat al mai multor fenomene și procese – migrație, schimb economic, transfer de cunoștințe etc. Procesele de asimilare a unor categorii de obiecte sau a tehnologiilor de producere a lor nu au condus însă și la asimilarea culturală și etnică imediată. De aceea, interacțiunea între grupurile de populații care au locuit sau tranzitat în secolele VIII-IX regiunile carpato-danubiano-nistrene presupun mai întâi de toate o circulație largă a bunurilor materiale. Bineînțeles că purtătorii acestor bunuri culturale erau anumite grupuri de populații, dar aprecierea apartenenței lor etnice doar pe baza datelor arheologice este una ipotetică și foarte subiectivă. Așadar, putem constata că pe parcursul secolelor VI-IX în regiunile balcano-dunărene s-au produs un șir de schimbări de ordin demografic, etnic, politic și social. Apariția și stabilirea populațiilor de migratori în aceste regiuni nu a dus la dispariția totală a populației locale de origine romanică, ci mai degrabă aceste fenomene au contribuit la diversificarea fondului cultural și etnic al locului. Unele comunități locale, pentru a se salva din calea migratorilor, au fost nevoite ele însele să se deplaseze în alte regiuni, altele însă au rămas sub puterea noilor veniți, care s-au suprapus peste comunitățile locale mai degrabă ca o

elită militară și socială, unele dintre ele fiind treptat, pe parcursul secolelor, asimilate de către comunitățile mai numeroase, cum s-a întâmplat, spre exemplu, în cazul bulgarilor.

Din șirul rezultatelor cercetărilor noastre evidențiem cele mai importante realizări care contribuie la dezvoltarea științei istorice și soluționarea problemelor privind realitățile medievale timpurii din regiunile carpato-danubiano-pontice:

1. Stabilirea unei tipologii clare privind moștenirea arheologică – așezări, fortificații, cimitire, morminte izolate, tezaure, monede singulare – ne-a permis conceptualizarea și realizarea unei baze de date care cuprinde urmele arheologice din sec. VIII-IX din regiunile carpato-danubiano-pontice.
2. Pentru prima dată au fost incluse într-un singur studiu majoritatea descoperirilor arheologice pe un teritoriu larg din nordul Dunării de Jos, cuprins între râurile Tisa și Nistru, Dunăre și nordul Bucovinei, depășind hotarele politice actuale. Au fost catalogate peste 2 500 de puncte arheologice care reflectă nivelul actual al cunoștințelor arheologice în regiunile incluse în cercetare. Pe baza datelor statistice, constatăm o creștere considerabilă a numărului siturilor arheologice din secolele VIII-IX în comparație cu cele din secolele V-VII, fenomen caracteristic pentru majoritatea zonelor geografice ale spațiului carpato-danubiano-nistrean²⁵.
3. Repertoriul arheologic ne-a permis elaborarea hărților care reprezintă cele mai actuale și reprezentative imagini cartografice privind distribuirea siturilor arheologice din sec. VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice. Pe baza acestor hărți am putut analiza ariile geografice ocupate de locuitorii acestor regiuni, preferințele topografice, precum și alte aspecte privind densitatea de locuire. Totodată, am putut observa pe aceste hărți mai multe *pete albe*, care reflectă atât realități diverse ale perioadei cercetate, cât și interesul arheologilor sau lipsa acestuia față de unele zone geografice. Hărțile noastre pot fi folosite pentru analize spațiale atât la nivel microzonal, cât și macrorregional. Astfel, ele contribuie direct la cercetarea realităților europene din secolele VIII-IX.
4. Fiecare domeniu analizat reprezintă, de fapt, o noutate istoriografică, deoarece cercetarea este bazată pe majoritatea datelor arheologice cunoscute care ne-au permis evidențierea particularităților habitatului regiunilor carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX. Spre exemplu, pentru prima dată avem un repertoriu, o hartă și o analiză multilaterală a așezărilor fortificate, care demonstrează nu doar aspectul de ordin defensiv, dar și nivelul de dezvoltare economică, socială, politică și militară a comunităților medievale timpurii. Analiza geografică a zonelor cu o concentrare de așezări fortificate și seliști ne permite

²⁵ În spațiului pruto-nistrean, spre exemplu, sunt atestate 231 de așezări din sec. V-VII și 572 de așezări din sec. VIII-IX. Stabilitatea demografică se păstrează în teritoriile dintre Prut și Nistru practic până în sec. X-XI (526 așezări), după care scade considerabil în sec. XII-XIII (316 așezări).

evidențierea unor centre de putere în perioada și regiunile cercetate. Totodată, cercetarea așezărilor fortificate reprezintă și un model de cercetare multilaterală, care poate fi aplicat atât la o scară geografică mai largă, cât și pentru fortificațiile din alte perioade cronologice.

5. Pe baza izvoarelor arheologice am putut stabili particularitățile habitatului și economiei populațiilor regiunilor carpato-danubiano-pontice din sec. VIII-IX. Astfel, datorită cercetărilor noastre avem astăzi o imagine clară privind modul de viață și preocupările economice ale comunităților medievale timpurii. Cercetarea noastră a evidențiat atât trăsăturile ocupațiilor de bază, cât și a meșteșugurilor practicate în sec. VIII-IX.
6. Repertorierea, cartografierea și analiza descoperirilor monetare din secolele VIII-IX în regiunile carpato-danubiano-pontice reprezintă o noutate și un rezultat deosebit, deoarece arată starea actuală reală a datelor numismatice privind regiunile date. Pe de o parte, am constatat numărul redus al monedelor în aceste regiuni, situație, de altfel, specifică secolelor VIII-IX, pe de altă parte, am putut observa diversitatea monedelor – bizantine, cufice și vest-europene, iar pe baza distribuirii lor geografice, am discutat mai multe aspecte de ordin economic, cultural și politic.
7. Repertorierea, cartografierea și analiza descoperirilor funerare ne-a permis analiza complexă a riturilor și riturilor funerare din secolele VIII-IX care sunt extrem de importante pentru reconstituirea tabloului etnocultural al populațiilor din regiunile carpato-danubiano-pontice. Astfel, rezultatele cercetării noastre se deosebesc de studiile care au abordat descoperirile funerare, mai ales în regiuni mai mici (de-a lungul Dunării de Jos, Dobrogea, Ardeal etc.). Am reușit să oferim un tablou general al situației funerare care ne-a permis să discutăm despre credință, religie și viață spirituală a locuitorilor regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-X.
8. Prin studiile noastre am oferit cel mai complex tablou al istoriei regiunilor carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX, care astăzi poate fi perfect integrat în istoria medievală a Europei și care facilitează o mai bună înțelegere a acestor două secole.

Recomandări și perspective

După cum am arătat mai sus, majoritatea obiectivelor au fost realizate cu succes, conducând astfel la implementarea scopului propus. Dar, precum se întâmplă deseori în procesele de cercetare, unele problemele rămân nerezolvate, iar acestea ne impulsionează pentru noi proiecte. De aceea, considerăm că merită a fi dezvoltate în continuare cercetări privind istoria Evului Mediu timpuriu, încadrând datele acumulate într-o analiză cronologică și geografică mai largă și conectând astfel realitățile arheologice din Europa centrală și de est în cea de-a doua jumătate a mileniului I.

Pentru a răspunde la multitudinea de întrebări privind locuitorii spațiului carpato-danubiano-pontic este necesară publicarea rezultatelor săpăturilor arheologice pentru ca fiecare așezare și necropolă să fie analizată în detalii separat, iar mai apoi comparate la nivele de micro- și macro-regiune, pentru a evidenția particularitățile habitatului uman și a stabili o mai bună cronologie și încadrare culturală a descoperirilor din secolele VIII-IX. De asemenea, este necesară inițierea unor studii având la bază metodele analizei spațiale și demografiei istorice, care vor facilita cercetarea problemelor legate de organizarea social-economică a comunităților și mobilitatea populației din cadrul societății medievale timpurii din spațiul carpato-danubiano-pontic, și, respectiv, explicarea fenomenelor demografice privind creșterea rapidă a numărului de așezări în secolele VIII-IX în comparație cu secolele V-VII. Totodată, sunt necesare studii aprofundate pluridisciplinare, în domeniile geografiei istorice, geoarheologiei, arheometriei, climatologiei, arheozoologiei, antropologiei, paleontologiei, paleoecologiei și dendrologiei etc., care toate luate în ansamblu vor facilita o mai bună cunoaștere a realităților istorice din regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX.

Considerăm că rezultatele cercetărilor noastre sunt utile din mai multe perspective. În primul rând ele facilitează o mai bună înțelegere și prezentare a istoriei și habitatului secolelor VIII-IX din regiunile carpato-danubiano-pontice și pot fi integrate în proiectele de cercetare a istoriei europene. În al doilea rând, rezultatele noastre sunt utile pentru studiile de sinteză și enciclopedice privind istoria Evului Mediu timpuriu european. În al treilea rând, aceste rezultate vor fi utilizate de către studenții facultăților de istorie care studiază aceste secole. În al patrulea rând, rezultatele noastre vor fi utile autorilor de manuale școlare de istorie pentru a prezenta mai clar evenimentele și fenomenele istorice din aceste regiuni și secole. În al cincilea rând, metodele folosite de noi pot fi un exemplu și pentru alți cercetători preocupați de arheologia și istoria Evului Mediu.

VIII. BIBLIOGRAFIE (LISTA SELECTIVĂ)

- ANDRONIC, Mugur. *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*. Suceava: Editura Istros, 2005.
- ANDRONIC, Mugur. Poiana – o așezare din secolele VIII-IX d. Chr. In: supliment al anuarului *Suceava* XXIX-XXX, 1 2002-2003, nr. VIII. Suceava: 2005.
- ANGHEL, Gheorghe. Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruicul Fierului) județul Alba. In: *Apulum* XXXIV 1997, p. 255-271.
- ANGHEL, Gheorghe, CIUGUDEAN, Horia. Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (jud. Alba). In: *Apulum* XXIV. 1987, p. 179-196.
- BARAN, V.D. Slavjane v seredine I tys. n.é. In: *Problemy etnogeneza slavjan*. Kiev: 1978, p. 5-39.
- BARAN, V.D. Die frühslawische Siedlung von Raškov, Ukraine. In: series *Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 8. Bonn, 1986.
- BARFORD, Paul, MARCZAK, Ewa. Peasant households, potters and phasing: Early Medieval ceramics from Podebłocie, Poland. In: *Archaeologia Polona* 30. 1992, p. 127-149.
- BÂRZU, Ligia, BREAZEANU, Stelian. *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*. București: Editura. Enciclopedica, 1991.
- BĂCUEȚ-CRIȘAN, Dan. *Contribuții arheologice privind nord-vestul României în secolele VII-XI. Cercetări în Depresiunea Silvaniei*. Cluj-Napoca: Editura MEGA/Editura POROLISSUM, 2014.
- BĂCUEȚ-CRIȘAN, Dan. *Așezările din secolele VII-IX de pe cursul superior și mijlociu al râurilor Barcău și Crasna*. Cluj-Napoca: Mega, Editura Porolissum, 2007.
- BEJAN, Adrian. *Banatul în secolele IV-XII*. Timișoara: Editura de Vest, 1995, 224 p.
- BEJAN, Adrian, *Contribuții la istoria și arheologia Banatului în mileniul I d. Hr. și începutul feudalismului*. Timișoara: Editura Excelsior Art, 2006.
- BEJENARU, Luminița. *Arheozoologia spațiului românesc medieval*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza” Iași, 2003, 254 p.
- BELOȘEVICI, Janko. *Materijalna Kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*. Zagreb: Liber, 1980, 210 p.
- BÎRLIBA, Lucrețiu Ioan (ed.). *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes (3. Jh. v. Chr.-6 Jh. n. Chr.)*. Konstanz: Hartung Gorre Verlag, 2017, 226 p.
- BLĂJAN, Mihai, BOTEZATU, Dan. Studiul arheologic și antropologic al mormintelor (sec. VIII) de la Alba Iulia. In: *Apulum* XXXVII, 1. 2000, p. 453-470.
- BOTZAN, Marcu. *Medii și viețuire în spațiul carpato-dunăreano-pontic*. București: Editura Academiei Române, 1996, 148 p.
- BRATHER, Sebastian. *Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der karolingischen Zeit*. Bonn: Dr. R. Habelt, 1996, 402 p., 40 Taf.
- BRATHER, Sebastian. *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001, 426 p.
- BRATHER, Sebastian. *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 42. Berlin: Die Gruyter, 2004, 808 p.
- BRĂTIANU, Gh.I. Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine. In: *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani august 1940*, București: 1943, p. 127-132.
- BRĂTIANU, Gh.I. *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. Chișinău: Universum, 1993.
- CEBOTARENCO, G.F. *Kalfa – gorodișce VIII-X vv. na Dnestre*. Kișinev: Știința, 1973, 116 p.
- CEBOTARENCO, G.F. „K voprosu ob etniceskoi prinadleinosti balkano-dunaiskoi kulturni v iujno casti Prutsko-Dnestrovskogo Mejdurecia”. In: *Etniceskaja istoria vostocinâh romancev. Drevnosti srednie veka*. Moskva: 1979, p. 86-105.
- CEBOTARENCO, G.F. Die Keramik des mittleren und südlichen Dnester-Prut. Gebietes im 8.-12. Jh. In: *Die Keramik der Saltovo Majaki Kultur und ihrer Varianten*, ed. Cs. Bálint, Varia Archeologica Hungarica III. Budapest: 1990, p. 47-75.

- CERNECOV, A.V. O periodizării ranei istorii vostočinoslavianskih pahotnâh orudii. In: *Sovetskaja Archeologija* 3. 1972, p. 137-139.
- CHIRIAC, Costel. *Civilizația bizantină și societatea din regiunile extracarpatice ale României în secolele VI-VIII*. Brăila: Editura Istros, 2013.
- CIUGUDEAN, Horia, PINTER, Zeno K., RUSTOIU, Gabriel T. (eds). *Habitat-Religie-Etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX-XI în România/Habitat-Religion-Ethnicity. 9th-11th Century Archaeological Finds in Transylvania. Catalog de expoziție/Exhibition Catalogue*. Alaba Iulia: Editura Altip, 2006.
- COMȘA, M. Socio-economic organization of the Daco-Romanic and Slav populations on the Lower Danube during the 6th – 8th centuries. In: *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*. București: 1975, p. 171-200.
- COMȘA, M. *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov – Ploiești)*. București: Editura Academiei Române, 1978, 184 p.
- COMȘA, M. Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României. In: *Pontica XIII*. 1980, p. 164-184.
- COMȘA, M. Cetatea de lemn din secolele VIII-IX de la Slon-Prahova. In: *Muzeul Național V*. 1981, p. 133-136.
- COMȘA, M. Contribuții arheologice privind existența unor cnezate și stabilirea unui drum comercial între Carpați și Dunăre în sec. IX-X. In: *Muzeul Național VI*. 1982, p. 143-147.
- COMȘA, M. Raport preliminar asupra săpăturilor executate la Slon (jud. Prahova). In: *Materiale și Cercetări Arheologice XV*. 1983, p. 437-438.
- COMȘA, M. Date privind pomicultura pe teritoriul României în mileniul I al e.n. In: *Litua III*. 1986, p. 181-198.
- COMȘA, M. Structuri socio-economice din secolele VI-X pe teritoriul României. In: *Carpica XXVI*, 1. 1997, p. 195-203.
- Comșa, M. Date privind agricultura în sudul Munteniei în secolele VIII-X. In: *ISTRO-PONTICA - Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gravrilă la 45 de ani de activitate 1955-2000*, eds. M. Iacob, Oberländer-Târnoveanu, E., Fl. Topoleanu, (Tulcea, 2000), p. 355-361.
- CONSTANTINESCU, Eugen-Marius. *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV-XI d.Hr.* București: Editura Fiat Lux, 1999, 279 p.
- CORMAN, Igor. *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistran în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Chr.)*, Chișinău: Editura Cartdidact, 1998, 200 p. text, 2 tab., 5 diagr., 89 fig., 13 hărți.
- COSMA, C. Die Keramik des 8.- 10. Jh. n. Chr. aus dem Norden und Nordwesten Rumäniens. In: RUSTORIU, A., URSUȚIU, A. eds. *Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. - 1. Jahrtausend n. Chr.)*. Cluj-Napoca: Nereamia Napocae, 2002, p. 297-389.
- COSMA, C. *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. Hr.* Cluj-Napoca: Editura Nereamia Napocae, 2002.
- COSMA, C., GUDEA, A. *Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8. – 10. Jahrhunderten n. Chr.* Cluj-Napoca: Nereamia Napocae, 2002.
- CSANAD, Bálint, (ed.). Die Keramik der Saltovo Majaki Kultur und ihrer Varianten. In: *Varia Archeologica Hungarica III*. Budapest:1990.
- CSANAD, Bálint, *Die spätavarenzeitliche Siedlung von Eperjes (kom. Csongrád)*. Budapest: Academia Scientiarum Hungaricae, 1991, 103 p., 34 Taf.
- CUSTUREA, Gabriel, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*. Constanța: Editura Ex Ponto, 2000, 232 p.
- CURTA, Florin. Blacksmiths, Warriors, and Tournaments of Value: Dating and Interpreting Early Medieval Hoards of Iron Implements in Eastern Europe. In *Ephemeris Napocensis VII*. 1997, p. 211-268.
- CURTA, Florin, Bizantium in Dark-Age Greece (the numismatic evidence in its Balkan context). In: *Bizantine and Modern Greek Studies* 29, 2. 2005, p. 113-146.
- CURTA, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge Medieval Textbooks 39. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2006.
- CURTA, Florin (ed.). *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, 2). Leiden/Boston/New York: Brill, 2008.
- CURTA, Florin. *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050. The Early Middle Ages*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.

- CURTA, Florin. *Eastern Europe in the Middle Ages (500-1300)*, Brill's Companions to European History, 19, 2 vols. Leiden/Boston, Brill, 2019.
- CURTA, Florin. *Bibliography of the History and Archaeology of Eastern Europe in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2019.
- CURTA, Florin. "Migrations in the archaeology of Eastern and Southeastern Europe in the early Middle Ages (some comments on the current state of research)." In *Migrations of the Medieval Afroeurasian Transition Zone. Aspects of Mobility Between Africa, Asia and Europe, 300-1500 C.E.* Edited by Johannes Preiser-Kapeller, Lucian Reinfandt and Yannis Stouraitis (Studies in Global Social History, 39/13), pp. 101-138. Leiden/Boston: Brill, 2020.
- DAIM, Falko. Istorija i arhaeologhia avar. In: *Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii IX*. 2002, p. 273-384.
- DAMIAN, Oana. *Bizanțul la Dunărea de Jos (secolele VII-X)*. Brăila: Editra ISTROS, 2015.
- DECEI, A. Românii din veacul al XI-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti. In: *Relații româno-orientale*. București: 1978.
- DESELCU, Mihai, OLTEANU, Șt., TEODORESCU, Victor. *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, București: Editura Tehnică, 1984.
- DIACONU, P. Unde trebuie căutat Onglos? In: *Istros VII*. 1994, p. 359-361.
- DOBRE, Jana. Meșteșuguri la Dunărea de Jos (sec. IV-X). In: *Analele Dobrogei VI*, 1. 2000, p. 81-92.
- DONCEVA-PETKOVA, Lj. Die protobulgarische Keramik in Bulgarien. In: ed. BALINT Cs. *Die Keramik der Saltovo Majaki Kultur und ihrer Varianten*, Varia Archeologica Hungarica III. Budapest: 1990, p. 77-99.
- ĐORĐEVIĆ, V. Podaci o goncarii IX-XI veka u oblasti Vrška. In: *Glasnik prilozi za nauku umetnost i kulturu* 9, 10, Pancevo, Vršac, Zrenjanin, Kikinda, decembar 2000, p. 19-63.
- DUMITRAȘCU, Sever. *Biharea I. Săpăturile arheologice (1973-1980)*. Oradea: Editura Universității Oradea, 1994.
- EDROIU, N. Gyulai. Evoluția plugului în țările române în epoca feudală. In: *Acta Musei Napocensis II*. 1965, p. 307-344.
- EVANS, C., O'CONNOR, T. *Environmental Archaeology: Principles and Methods*. Stroud: Sutton, 1999.
- FEDOROV, G.B., Polevoj, L.L. *Arheologhia Rumâni*. Moscova: Nauka, 1973, 412 p.
- FEDOROV, G.B., CEBOTARENCO, G.F. *Pamjatniki drevnih slavjan (VI-XIII vv.)*, (=Arheologiceskaia Karta Moldavskoi SSR 6), Kișinev: Știința, 1974, 136 p.
- FEDOROV, G.B., NEGRUȚA, V.M. Slavjane i balkano-dunajskaja arheologičeskaja kultura. In: *Kompleksnye problemy istorii i kul'tury narodov vental'noj i jugo-vostočnoj Evropy*. Moscova: Nauka, 1979.
- Fiala, A. Byzantské mince na Slovensku (6. – 12. storočie). In: *Slovenká Numizmatika* 10 1989, p. 57-64.
- FIALA, A. Kontakt der Slowakei mit Byzanz im früheren Mittelalter im Lichte der Münzfunde. In: *Mitteldonauegebiet und Südosteuropa im frühen Mittelalter Studia Archaeologica et Mediaevalia*, vol. I. Bratislava: 1995, p. 47-55.
- FIALA, A. Z najnovších objavov byzantských mincí na Slovensku. In: *Zborník Slovenského Národného Múzea, Archeológia Supplementum 2*, ed. J. Bartík, Bratislava: 2007, 123-129.
- FIEDLER, Uwe. *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1992.
- FLEROV, V.S. *Rannesrednekovye jurtoobraznye žilišča vostočnoj Evropy*. Moscova: 1996, 100 p.
- FUSEK, G. „Slawen” oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie. In: *Slovenská Archeológia LII*, 1. 2004, p. 161-186.
- GAIU, Corneliu. Vestigii feudale timpurii din nord-estul Transilvaniei. În: *Revista Bistriței XIV*. 2000, p. 379-408.
- GARAM, Éva. Die Awaren (Awaren in Siebenbürgen). In: *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, ed. W. Schultze. Köln-Weimar-Wien: 1994, p. 171-181.
- GARAM, Éva. Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. In: *Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary*, eds. A. Kiss, É. Garam, vol. 3, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.
- GOLCEVA, N.V., KASUBA, M.T. *Glinjen' II, Mnogosloinai pamiatnik Srednego Podnestrovia*. Tiraspol, 1995, 274 p.
- GONCIAROV, V.K. *Raikoveckoe gorodišce*. Kiev: Akademia Nauk Ukr. SSR, 1950.
- HENDY, M.F. *Studies in the Byzantine monetary Economy c. 300-1450*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

- HENNING, J. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42. Berlin: Akademie-Verlag, 1987, 176 p.
- HÂNKU, I.G. Balkano-dunaiskaia kultura lesostepnoi Moldavii v X-XIV vv. In: RIKMAN È.A., RAFALOVICI, I.A., HÂNKU, I.G. *Ocerki istorii kulturî Moldavii (II-XIV vv.)*. Kişinev: Ştiinţa, 1971, p. 119-179.
- HÂNKU, I.G. Nekotorâe bolgarskie certî v materialnoi kulture naselenia rannevo srednekov'ja Moldavii. In: *EB* 4 1975, p. 96-103.
- HÂNKU, I.G. *Moldavskaia narodnaia keramika*. Kişinev: Ştiinţa, 1978.
- HÂNKU, I.G., *Drevneišie pamâtniki rodnogo kraia (gorodiša centralnoi Moldovî)*. Kişinev Ştiinţa, 1992, 84 p.
- HÂNCU, Ion. Tiverţii şi ulicii în spaţiul Carpato-Nistrean. In: *Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale. Culegere de studii şi materiale*, ed. A. Petrencu. Chişinău: Editura Universitas, 1992, 99-107.
- HÂNCU, Ion, *Băştinaşii plaiului moldav în lumina surselor arheologice (schite)*. Chişinău: 1993, 98 p.
- HÂNCU, I.Gh. *Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova*. Chişinău: Editura Univesitas, 1993, 144 p.
- HÂNCU, Ion, *Vetre strămoşeşti din Republica Moldova*. Chişinău: Editura Ştiinţa, 2003, 508 p.
- HÂNKU, I.G., RAFALOVICI, I.A. Slaviane i turko-bolgarî v VI-X vv. Na teritorii Moldavii po arheologiceskim dannâm. In: *Slavjanite i srednezemnskijat svjat VI-XI vek*. Sofia: 1973, p. 161-182.
- HORED T, Kurt *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*. Bucureşti: Editura Academiei RPR, 1958, 196 p.
- HORED T, K. *Siebenbürgen im Frühmittelalter*. Bonn: Habelt, 1986, 225 p., 12 Taf.
- HORED T, Kurt. *Das frühmittelalterliche Siebenbrgen. Ein Überblick*. Innsbruck: Thaur, 1988, 120 p.
- IAMBOR, Petru. Drumuri şi vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu. In: *AMN XIX*, 1982, 75-85.
- IAMBOR, Petru. *Aşezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)* Cluj-Napoca: Argonaut, 2005.
- IONIŢĂ, Adrian. La céramique du Haut Moyen Âge de Dridu «La Metereze» (dép. de Ialomiţa). In: *Dacia N.S.* XL-XLII 1996-1998, p. 305-382.
- IONIŢĂ, Adrian. Observations sur les nécropoles plates dans la région comprise entre le Bas-Danube, les Carpates et le Dniestr aux Xe-XIIIe siècles. In: *Banatica* 23, 2013, p. 203-222.
- IONIŢĂ, Adrian. Arheologia funerară a secolelor X-XIII în spaţiul est carpatic. In: V. Diaconu, L. Pîrnău (eds). *Un secol de arheologie în spaţiul est-carpatic. Concepte, metode, tendinţe*. Brăila/Piatra Neamţ, 2019, p. 319-336.
- IONIŢĂ, I. Masivul Carpatic – un reper geografic de rezonanţă în istoria Europei (mileniul I d.Hr.). In: *Studia Historica et Archaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea*, eds. M. Crînguș, S. Regep-Vlascici, A. Ştefănescu, Timişoara: Editura Eurostampa, 2004, 217-229.
- JANUKOVICI, M., JANUKOVICI, Dj. *Sloveni u Jugoslovenskom podunavlie*. Beograd: 1990.
- KISS, Ages Andrea. *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*, Doctoral Dissertation, Central European University. Budapest: 2011, www.etd.ceu.hu/2011/mphkis22.pdf
- KOVACEVICI, Jovan, *Avarski Kaganat*. Beograd: 1977, 242 p.
- KOVAKS, L. *Münzen aus der ungarischen Landnahmenzeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- KOZLOV, V.I. Gonciarnaia keramika poselenii Balkano-Dunaiskoi kulturî VIII-X vv. Primorskoi ciasti Dnestrovskogo Dunaiskogo mezdurecia. In: *Srednevekove Pam'jatniki Dnestrovsko-Prutskogo Meždureč'ja*. Kişinev: Ştiinţa, 1988, 28-54.
- KOZLOV, V. Die Keramik der Siedlungen der Balkan-Donau-Kultur im 8.-10.Jh. an der Meersküste des Flusssinnenlandes Dnester-Donau. In: *Die Keramik der Saltovo Majaki Kultur und ihrer Varianten*, Varia Archeologica Hungarica III, ed. Cs. Bálint. Budapest: 1990, p. 171-191.
- KOZLOV, V.I. *Naselenie stepnogo mejdurecia Dunaja i Dnestra konca VIII - naciala XI veka n.è: Balkano-Dunaiskaia Kultura/Popularion of the Danube-Dniestr Steppes in Late 8th – Early 11th Centuries: Balkan-Danube Culture*. Kazan-Sankt-Peterburg-Kişinev: Stratum plus, 2015.
- KROPOTKIN, V.V. *Ekonomičeskie svjazi Vostočnoj Evropy v I tys. n.è*. Moscova: 1967.

- LEFORT, Jacques. The Rural Economy, Seventh–Twelfth Centuries în *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 39, 2002, 231-314.
- MADGEARU, Alexandru. Românii în secolul al IX-lea în lumina scrisorii Papei Nicolae I către împăratul Mihail III. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 37, 4. 1986, p. 318-325.
- MADGEARU, Alexandru. Recent discussions about „Onglos”. In: *Istro-Pontica – Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, Consiliul Județean, 2000, p. 343-348.
- MADGEARU, Alexandru. *Rolul creștinismului în formarea poporului român*. București: Editura All, 2001, 182 p.
- MADGEARU, Alexandru. *Românii în opera Notarului Anonim*. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2001.
- MADGEARU, Alexandru. *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum. Truth and fiction*. Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute Center for Transylvanian studies, 2005).
- MADGEARU, Alexandru. Salt Trade and Warfare: the Rise of the romanian-slavic military organization in early medieval Transylvania. In: *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, ed. Fl. Curta. Michigan: The University of Michigan Press, 2005, p. 103-120.
- MADGEARU, Alexandru. *Expansiunea maghiară în Transilvania*, Târgoviște: Ed. Cetatea de Scaun, 2019, 371 p.
- MARE, Mircea. *Banatul între secolele IV-IX*. Timișoara: Editura Excelsior Art, 2004, 231 p., 42 pl.
- MARE, Mircea. *Banatul între secolele IV-IX. Meșteșuguri și ocupații tradiționale*, vol. II. Timișoara: Editura Excelsior Art, 2005, 97 p., 26 pl.
- MATEI, Alexandru V., BĂCUEȚ-CRIȘAN, Dan. *Contribuții arheologice privind topografia și structura internă a satului medieval timpuriu din nord-vestul României. Așezarea de la Porț-La baraj (județul Sălaj)*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011.
- MATEI, Gheorghe. *Refugiile estice ale Câmpiei Munteniei în secolele VIII-X d.Hr.*, Teza de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, 2003, msc.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gh., *Monede bizantine din colecțiile Muzeului municipiului București*. București: Editura Muzeul de Istorie și Artă al municipiului București, 2003.
- MĂRGHITAN, Liviu. *Banatul în lumina arheologiei (secolele VII-XII e.n.)*, vol. III. Timișoara: Editura Facla, 1985, 216 p.
- METCALF, D.M. *Coinage in the Balkans 820-1355*. Thessaloniki: Institute for Balkan studies, 1965.
- MIHAILINA, L.P. *Naselenia verhnogo Poprutia VIII-X st*. Cernivci: 1997, 144 p.
- MITREA, Ioan. *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*. Piatra Neamț: Editura Nona, 1998, 172 p.
- MITREA, Ioan. *Din arheologia și istoria Moldovei în primul mileniu creștin*. Bacău: Editura Babel, 2012.
- NAZMI, A. *Commercial relations between Arabs and Slavs*. Warsaw: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 1998.
- NESTOR, I. Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire. In: *Dacia N.S.* II. 1958, p. 371-382.
- NESTOR, Ion. Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice. In: *SCIV X*, 1 1959, p. 49-64.
- NESTOR, I. Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain. In: *Revue Roumaine d'Histoire* III, 3, 1964, p. 383-423.
- NUDELMAN, A.A. *Topografia kladov i nahodok edinicinâh monet*, (=Arheologiceskaia Karta Moldavskoi SSR 8), Kișinev: Știința, 1976, 196 p.
- NUDELMAN, A.A. *Ocerki istorii monetnogo obrașcenia v Dnestrovsko-Prutskom regione*. Kișinev: Știința, 1985.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E. Monnaies byzantines des VIIe-Xe siècles découvertes à Silistra dans la collection de l'Académicien Périclès Papahagi conservées au Cabinet des médailles du Musée National d'Histoire de Roumanie. In: *Cercetări Numismatice* VII. 1996, p. 97-127.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E. Coins and History. The Case of the Area of the Iron Gates of the Danube during 10th – 11th Centuries. In: *Istros X* 2000.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E. Societate, economie și politică – populațiile de pe teritoriul Moldovei și lumea sud-est Europeană în secolele IV-XIV în lumina descoperirilor monetare. In: *Suceava XXVI-XXVII-XXVIII 1999-2000-2001*, 2001, p. 311-355.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E. Imperiul Bizantin și „*Barbaricum* apropiat” – populațiile din Muntenia și Imperiul Bizantin în secolele VI-X (marturia numismaticii). In: *Ialomița* IV 2003-2005, p. 323-381 and on-line version: http://egg.mnir.ro_studii_ernest_Ern_frame.htm

OLTEANU, Șt. Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX-XIV (I). In: *Muzeul Național* I. 1974, p. 35-55.

OLTEANU, Șt. Realități demografice pe teritoriul Moldovei de nord în secolele VIII-XI e.n. In: *Suceava* VIII, 1981, p. 193-198.

OLTEANU, Șt. *Societatea romanească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 230 p.

OLTEANU, Șt. *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1997, 328 p.

OLTEANU, Șt. O monedă de la împăratul Bizanțului Nichifor I descoperită la Șirna, jud. Prahova și importanța ei pentru datarea primei faze a culturii „Dridu”. In: *Cercetări Numismatice* 8. 2002, p. 173-175.

OLTEANU, Șt., NEAGU, N., SECLĂMAN, D. Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 32, 2. 1981, p. 217-232.

OLTEANU, Șt., ȘERBAN, C. *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București: Editura Academiei RSR, 1969.

OLTEANU, Șt., TEODORESCU, V., NEAGU, N. Rezultatul cercetărilor arheologice de la Șirna (județul Prahova, anul 1978) cu privire la secolele III-XI. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* XI. 1979, p. 277-279.

OLTEANU, Șt., TEODORESCU, V., NEAGU, N. Rezultatele cercetărilor arheologice de la Șirna-Prahova. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* XIV. 1980, p. 416-422.

OLTEANU, Șt., NEAGU, N., SECLĂMAN, D. Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 32, 2. 1981, p. 217-232.

OLTEANU, Șt., NEAGU, N. Rezultatele cercetărilor arheologice de la Șirna-Prahova. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* XV. 1983, p. 384-387.

OLTEANU, Șt., NEAGU, N. Așezările din secolele III-XI de la Șirna, jud. Prahova. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* XVI. 1986, p. 155-157.

OLTEANU, Șt., NEAGU, N., NICOLAE, V. Locuințe din secolele IV, VI și IX-X descoperite la Șirna, jud. Prahova. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* 17, II. 1993, p. 347-348.

OLTEANU, Șt., RUSU, M., ILIESCU, O. Structuri economice (cultura cerealelor, creșterea animalelor, exploatarea bogățiilor miniere, practicile meșteșugărești, circulația mărfurilor și a banilor). In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R., vol. III. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 45-64.

OLTEANU, Șt., ZAHARIA, E., POPA, R. Realități sociale (obștea satească teritorială: instituții caracteristice și funcții sociale; procesul de diferențiere socială). In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R., vol. III. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 64-70.

OLTEANU, Șt., RUSU, M., POPA, R. Modul de viață a comunităților umane: așezări, locuințe, necropole, credințe. In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R., vol. III. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 70-93.

OLTEANU, Șt., POPA, R., RUSU, M. Structuri politice (uniuni de obști, „Romani” populare, voievodate și „țări” românești). In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R., Vol. III. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 93-102.

OLTEANU, Șt., ZAHARIA, E., RUSU, M., PASCU, Șt. Evoluția structurilor sociale (accentuarea diferențelor sociale; stadiul raporturilor de aservire). In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R., Vol. III. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 212-220.

PASCU, Șt. Începuturile Clujului medieval. In: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj* XVII. 1974, p. 60-78.

PASCU, Șt. Interférences roumano-byzantines dans l'aire carpatho-danubienne aux IXe - XIIe siècles. In: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj* XXIV. 1981, p. 135-144.

PASCU, Șt., OLTEANU, Șt., TEODOR, D.Gh., ILIESCU, O. Dinamica structurilor demo-economice (rețeaua demografică, structurile teritoriale îndeletnicirile agrare, creșterea animalelor, exploatarea bogățiilor miniere „economia de transformare”, circulația mărfurilor și a banilor). In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, vol. III, eds. PASCU, Șt., THEODORESCU, R. București: Editura Academiei Române, 2001, p. 143-211.

- PETRESCU-DÂMBOVIȚĂ, M., TEODOR, D.Gh. *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*. Iași: Editura Junimea, 1987, 148 p.
- PINTER, Zeno-Karl, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat, (sec. IX-XIV)*. Reșița: Editura Banatica, 1999.
- PINTER, Zeno-Karl, ȚIPLIC, Ioan Marian, ȚIPLIC, Maria Emilia, eds. *Relații interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*. București: Editura Economică, 2005.
- PINTER, Zeno-Karl, DRAGOTĂ, Aurel, ȚIPLIC, Ioan Marian. *Piese de podoabă și vestimentație la grupurile etnice din Transilvania (sec. VII-XII)*. Alba Iulia: Editura ALTIR, 2006.
- PLETNEVA, S.A. Saltovo-maiackaia kultura. In: *Arheologija SSSR: stepi Evrazii v epohu srednevekovia*. Moscova: 1981, p. 62-74.
- PLETNEVA, S.A. Balkano-Dunaiskaia kultura. In: *Arheologija SSSR: stepi Evrazii v epohu srednevekovia*. Moscova: 1981, p. 75-77.
- PLETNEVA, S.A. *Hazary*. Moscova: 1986.
- PLETNEVA, S.A. *Na slavyano-hazarskom pograničie. Dmitrievski arheologiceski kompleks*. Moscova: 1989.
- PLETNEVA, S.A. Hazarskaja problema v arheologii. In: *Sovetskaja Archeologija* 2, 1990. P. 77-91.
- POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr.* München: Beck, 1988.
- POLACEK, L. Ninth-Century Mikulčice: The „Market of the Moravians”? The Archeological Evidence of Trade in Great Morava. In: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, edited by J. Henning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2007, p. 499-524.
- POP, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996, 246 p.
- POSTICĂ, Gheorghe. *Românii din codrii Moldovei în Evul Mediu timpuriu*. Chișinău: Editura Universitat, 1994. 238 p.
- POSTICĂ, Gheorghe. *Civilizația veche românească din Moldova*. Chișinău: Editura Știința, 1995, 80 p.
- POSTICĂ, Gheorghe. Agricultura medievală timpurie în spațiul pruto-nistean. In: ARNĂUT, Tudor, ZANOCI, Aurel, MATVEEV, Sergiu, eds. *Studia in honorem Ion Niculiță*. Chișinău: Cartdidact, 1999, p. 268-279.
- POSTICĂ, Gheorghe. Structuri teritoriale medievale timpurii în spațiul pruto-nistean. In: *Revista Arheologică* 1, 2. 2005, p. 212-237.
- POSTICĂ, Gheorghe. Observații privind topografia și structura așezărilor medievale timpurii din spațiul pruto-nistean. In: *Tyragetia* XV, 2006, p. 60-76.
- POSTICĂ, Gheorghe. *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*. Bibliotheca Archaeologica Moldaviae VII. Cuvânt-înainte de Victor Spinei. București: Editura Academiei Române, 2007.
- PROTASE, D. *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (secolele VIII-IX)*. București: Editura Economică, 2004, 68 p. text, XXVIII planșe.
- RABINOVICI, R.A. Dirhemî na teritorii Moldovî: kulturno-istoriceskii kontekst. In: *Stratum plus. Vremja deneg* 6. 1999, p. 262-274.
- RABINOVICI, R. O kulturnom i hronologiceskom sootnošenii Alcedarskogo i Brâneșskogo mogilnikov. In: *Revista Arheologică* 1, 1. 2005, p. 120-132.
- RABINOVICI, R. Noji s voljutoobraznymi rukojatkami na teritorii Moldovî i ih kulturno-istoriceskii kontekst. In: *Revista Arheologică* 1, 2. 2005, p. 351-359.
- RAFALOVICI, I.A. *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*. Kișinev: Știința, 1972, 244 p.
- RAPPOPORT, P.A. O tipologii drevnerusskikh poselenij. In: *Kratkie Soobščeniia Instituta Istorii Material'noj Kul'tury Akademii Nauk SSSR* 110, 1967, p. 3-9.
- RAVDINA, T.V. O datirovke gorodišča Alcedar. In: *Srednevekovye Pam'jatniki Dnestrovsko-Prut'skogo Meždureč'ja*, Kișinev, 1988, p. 54-71.
- RĂDULESCU, A., HARTUȚCHI, N. *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu*. Constanța: Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, 1967.
- RJABCEVA, S.S. Tezaurul Răducăneni (România) și cetățile circulare din spațiul Carpato-Nistean. In: *Tyragetia* XI, 2002, p. 271-276.
- RUSANOVA, I.P. *Istoki slavyanskogo jazyčestva. Kultovye sooruzenia Centralnoi i Vostocnoi Evropî v I tys. do n.e. – I tîs. n.e.* Cernovci: 2002, 172 p.

- RUSANOVA, I.P., TIMOȘCIUK, B.A. *Drevnerusskoe Podnestrovie*. Ujgorod: 1981, 144 p.
- RUSANOVA, I.P., TIMOȘCIUK, B.A. *Kodyn-Slavjanskoe poselenie V-VIII vv. na r. Prut*. Moskva: 1984, 88 p.
- RUSANOVA, I.P. TIMOȘCIUK, B.A. *Iaziceskie sviatilišcia drevnih slavian*. Moskva: 1993, 144 p.
- RUSU, Adrian Andrei. *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2005.
- RUSU, M. Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX-XIII). In: *Acta Musei Napocensis* VIII. 1971, p. 197-203.
- RUSU, M. Avars, Slavs, Romanic population in the 6th – 8th centuries. In: *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*. București: 1975, p. 123-154.
- RUSU, M., OLTEANU, Șt., POPA, R., SZEKELEY, Z. Situația etno-demografică în condițiile migrației slavilor, avarilor și bulgarilor. In: *Istoria Românilor. Genezele românești*, vol. III, București: Editura Academiei Române, 2001, p. 38-45.
- RUTTKAY, Alexander. The organization of troops, warfare and arms in the period of the Great Moravian state. In: *Slovenská Archeológia* XXX, 1. 1982, p. 165-198.
- SALVAN, Florin, COSTEA, Florea *Civilizație și continuitate românească în Țara Bârsei din cele mai vechi timpuri, până spre amurgul evului mediu timpuriu*. Brașov: Editura Orientul Latin, 1999, 316 p.
- SEDOV, V.V. *Vostocinâe slaviane VI-XIII vv.* Moskva: 1982, 326 p.
- SMILENKO, A.T., KOZLOV, V.I. Slavianskoe poselenie konca I tâsiaceletia n.è. u s. Šabo na Dnestrovskom limane. In: *Archeologičeskie Issledovanija Srednevekovych Pamjatnikov Dnestrovsko-Prutskogo Meždureč'ja*. Kișinev: 1985, p. 119-136.
- SMILENKO, A.T., KOZLOVSKI, A.A. Srednevekovye poselenija v primorskoj ciasti dnestro-dunaiskogo mejdurecia. In: *Dnestro-dunaiskoe mejdurecie v I – naciale II tâs*. Kiev: 1987, p. 67-83.
- SMILENKO, A.T., KOZLOVSKI, A.A. Poselenija u sel Šabo i Bogatoe Odesskoj oblasti. In: *Dnestro-dunaiskoe mejdurecie v I – naciale II tâs*. Kiev: 1987, p. 98-121.
- SOS, Ágnes Cs., SALAMON, Ágnes. *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th – 9th c.) at Pókaszeptk*. Budapest: 1995.
- SPINEI, Victor. *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*. Iași: Editura Junimea, 1985.
- SPINEI, Victor. *Moldova în secolele XI-XIV*. Ediția a 3-a. Chișinău: Editura Universitas, 1994, 196 p.
- SPINEI, Victor. *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*. Iași, 1995.
- SPINEI, Victor. *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și Dunării de Jos*. Iași: Editura Helios, 1996, 328 p.
- SPINEI, Victor. *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*. Iași, 1999, 514 p.
- STAHL, H.H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I. București, 1958.
- STAHL, H.H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. II. București, 1959.
- STAHL, H.H. *Traditional Romanian Village Communities. The Transition From the Communal to the Capitalist Mode of Production in the Danube Region*. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1980.
- STANC, S.M. *Relațiile omului cu lumea animală. Arheozoologia secolelor IX-X d.Hr. pentru zonele extracarpătice de est și de sud ale României*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza” Iași, 2006, 297 p.
- STANC, S., BEJENARU, L. L'évaluation d'âge de sacrifice et des données métriques concernant les animaux exploités dans l'établissement de Poiana/Suceava (VIIIème – IXème siècle). In: *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* XLVII. 2001, p. 171-180.
- STANC, S., BEJENARU, L., LEONOV, S. Données archéozoologiques concernant les restes de faune provenant du site de Poiana, département de Suceava (VIIIème – IXème siècle). In: *Volum omagial Vasile Radu*. Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2002, p. 123-128.
- STANC, S., BEJENARU, L. Archaeozoological study of fauna remains at the Poiana settlement (the VIIIth – IXth centuries). In: *Studia Antiqua et Archaeologica* IX. 2003, p. 417-428.

- STANCIU, Ioan. Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X). In: *Arheologia Moldovei* III. 2000, p. 127-191.
- STANCIU, Ioan. Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul Avar. In: *Acta Musei Porolissensis* XXIII, I. 2000, p. 403-451.
- STANCIU, Ioan. Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească. In: *Ephemeris Napocensis* XI, 2001, p. 105-143.
- STANCIU, Ioan. Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V-IX p. Chr.) în teritoriul nord-vestic al României. In: COSMA, C., TAMBA, D., RUSTOIU, A. (eds.), *Studia archaeologica et historica Nicolae Gudea Dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*. Zalău, 2001, p. 479-498.
- STANCIU, Ioan. *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu)*. Cluj-Napoca: Editura Academia Română, Editura MEGA, 2011.
- STANCIU, Ioan. Țesturile de lut în așezările medievale timpurii din partea nord-vestică a României (a doua jumătate a sec. VII – sec. IX/X / The clay baking bells from the Early Medieval settlements in north-western Romania (during the second half of the 7th century – the 9th/10th century). *Marmatia* 13, 2016, p. 33-50
- STANCIU, Ioan. Backteller aus den frühmittelalterlichen Siedlungen von Nordwestrumänien (zweite Hälfte des 7 Jh. – 9./10. Jh.). *Ephemeris Napocensis* 27, 2017, p. 155-174
- STANCIU, Ioan. The Decoration of Wheel-thrown Pottery and its Chronological Uses (7th-9th/10th Centuries). Case Study: the Pottery from North-West Romania. Fl. Mărginean, I. Stanciu, K. László (eds.), *Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period Issues, Approaches, Results*. Proceedings of the national conference Arad, 26th-29th September 2018, Cluj-Napoca 2019, p. 13-46.
- STANCIU, Ioan. *O nouă așezare medieval timpurie din partea nord-vestică a României – Giarmata-„Baraj”, jud. Timiș. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII – IX/X)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca 2021.
- STANOIEVICI, N. *Sredniovekovna seoska naselia od V do XV veka u Voivodini*. Novi Sad: 1996, 158 p.
- STANOIEVICI, N. Nasela VIII-IX veka u Voivodini. In: *Rad Vojvođanskih Muzeja* 30. 1986-1987, p. 119-146.
- STOICESCU, N. *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- STOLIARIK, E.S. *Očerki monetnogo obraščenia Severo-Zapadnogo Pricernomoria v pozdnerimskoe i vizantiskoe vremia (konec III-načalo XIII v.)*. Kiev: Naukova Dumka, 1992.
- Svod pamjatnikov istorii i kulturî Moldavskoj SSR. Severnaja zona. Maket*, ed. N. Demcenko. Kișinev: Știința, 1987. 866 p.
- SZEKELY, Zoltán. Contribuții la cultura slavă în sec. VII-VIII în sud-estul Transilvaniei. In: *SCIV* XIII, 1. 1962, p. 47-58.
- SZEKELY, Zoltán. Așezări din sec. VI-IX e.n. în sud-estul Transilvaniei. In: *Aluta* VI-VII. 1974-1975, p. 35-55.
- SZENTPETERI, József. Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. In: *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45. 1993, p. 165-246.
- SZENTPETERI, József. Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. In: *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46. 1994, p. 231-306.
- SZENTPETERI, József (ed.). *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Vol. 1-2, *Varia Archaeologica Hungarica* XIII, 1-2. Budapest: Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2002. 700 p.
- SZŐKE, Béla Miklós. The question of continuity in the Carpathian basin of the 9th century A.D. In: *Antaeus* 19-20. 1990-1991, p. 145-157.
- TELNOV, N.P. *Vostocinoslavijskie drevnosti dnistrovsko-prutskogo mejdurecia VIII-X vv. Avtoreferat disertații na sosikanie naucino stepeni kandidata istoriceskih nauk*. Leningrad: 1990.
- TELNOV, N.P. Slavianskie jelezodelatelnâe soorujenia v Moldove. In: *Hoziaistvennâe kompleksî drevnih obščestv Moldovî*. Kișinev: 1991, p. 87-96.

- TELNOV, Nicolae. Complexe medievale timpurii de prelucrare a fierului în interfluviul Prut-Nistru. In: *Suceava*, XXI 1994, p. 31-40.
- TELNOV, N.P. Vostocinoslavianskie drevnosti VIII-X vv. Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia. In: *Stratum plus. Neslavianskoe v slavianskom mire* 5. 1999, p. 313-327.
- TELNOV, N.P. Vostocinoslavianskie drevnosti Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia VIII-X vv. In: *Stratum plus* 5. 2001-2002, p. 142-263.
- TENTIUK, I.S. Raskopki poselenii u s. Durlești, In: *SPDPM*. Kișinev: 1988, p. 77-85.
- TENTIUC, Ion. Cercetări arheologice în așezarea Durlești-Valea Babei. In: *Arheologia Moldovei* XVII. 1994, p. 255-258.
- TENTIUC, Ion. *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*. Iași: Editura Helios, 1996. 280 p.
- TENTIUC, Ion. Particularități și semnificații ale ritului și ritualului funerar în spațiul est-carpatic în secolele XI-XIII. In: *Tyrageția* X. 2001, p. 123-130.
- TENTIUC, Ion. *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești*. Chișinău: Editura Bons Offices, 2012.
- TEODOR, D.Gh. Apartenența etnică a culturii *Dridu*. In: *Cercetări istorice* IV. 1973, p. 127-141.
- TEODOR, D.Gh. Așezări întărite din regiunile est-carpătice ale României în secolele VIII-XI. In: *Hierasus* I. 1978, p. 197-216.
- TEODOR, D.Gh. *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.* Iași: Editura Junimea, 1978. 224 p.
- TEODOR, D.Gh. *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.* Iași: Editura Junimea, 1981.
- TEODOR, D.Gh. *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI-XI e.n.* Iași: Editura Junimea, 1984. 152 p.
- TEODOR, D.Gh. Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul Arab în secolele IX-X e.n. In *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”* XXII, 1. 1985, p. 265-268.
- TEODOR, D.Gh., *Creștinismul la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p.
- TEODOR, D.Gh. *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.* Iași: Editura Helios, 1996, 198 p.
- TEODOR, D.Gh. *Descoperiri arheologice și numismatice la Est de Carpați în secolele V-XI d.H. (contribuții la continuitatea daco-romană și veche românească*. București: Muzeul Național de Istorie a României, 1997, 190 p.
- THEODOR, D.Gh. Din nou despre dominația Bulgariei la nordul Dunării de Jos. In: *Mousaios* IX. 2004, p. 127-135.
- TIMOȘCIUK, B.O. *Pivnična Bukovina – zemlja slov'jans'ka*. Ujgorod: 1969, 192 p.
- TIMOȘCIUK, B.O. *Slov'jans'ki gradi Pivničnoj Bukovini*. Ujgorod: 1975, 112 p.
- TIMOȘCIUK, B.O. *Sloviani Pivnicinoi Bukovini V-IX st.* Kiev: Naukova Dumka, 1976, 180 p.
- Timoščuk, B.A. *Drevnerusskie goroda Severnoi Bukovini*. In: *Drevnerusskie goroda*. Moskva: 1981, p. 116-136.
- TIMOȘCIUK, B.O. *Davnoruska Bukovina (X-perșa polovina XIV st.)*. Kiev: Naukova Dumka, 1982, 208 p.
- TIMOȘCIUK, B.A. *Vostocinoslavianskaia obščina VI-X vv. n.é.* Moskva: Nauka, 1990, 192 p.
- TIMOȘCIUK, B.A. *Vostocinâe slaviane: ot obščiny k gorodam*. Moskva: 1995.
- TOROPU, Octavian. *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (sec. III-IX)*. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1976.
- TREADGOLD, W. *The Byzantine Revival 780-842*. Stanford: Stanford University Press, 1988.
- ȚICU, Dumitru, *Banatul montan în evul mediu*. Timișoara: Editura Banatica, 1998, 566 p.
- ȚIPLIC, Ioan Marian. Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII). *Acta Terrae Septemcastrensis* I (2002), p. 147-164.
- ȚIPLIC, Ioan Marian. *Necropolele de tip Mediaș din Transilvania*. *ActaMN*, 39-40 II, 2002-2003 (2005), p. 9-24.
- ȚIPLIC, Ioan Marian. Hotar, graniță și/sau frontieră în Evul Mediu timpuriu. In: *Acta Terrae Septemcastrensis* II. 2003, p. 153-165.
- ȚIPLIC, Ioan Marian. *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și Evul Mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*. Iași: Editura Institutul European, 2005.

- TIPLIC, Ioan Marian. *Transylvania in the Early Middle Ages (7th -13th C.)*, Heidelberg-Alba Iulia, 2006.
- TIPLIC, Ioan Marian, ȚIPLIC, M.E. Between cremation and inhumation the re-birth of christianity in Transylvania (7th - 10th century A.D.), in: *European Journal of Science and Theology*, June 2014, Vol.10, No. 3, p. 113-119.
- TIPLIC, Ioan Marian, Aspecte de ritual funerar în necropola medieval timpurie de la Orăștie- Dealul Pemilor X2. *Banatica*, 23, 2013, p. 223-234.
- TIPLIC, Ioan Marian, ȚIPLIC, M.E. De la incinerare la înhumare: "(re)creștinarea" spațiului transilvan (sec. VII-X d. H.), în: *Revista Transilvania*, nr. 4, 2014, p. 14-18
- TIPLIC, Ioan Marian, TOMEGEA, G. *Păuca. O necropolă de incinerare (sec. VIII-IX). Catalog*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016.
- UZUM, Ilie. Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea-Căunița de Sus. In: *Banatica* 10. 1990, p. 205-266.
- VAKULENKO, L.V., PRIHODNIUK, O.M. *Slavjanskije poselenija I tys. n.é. u s. Sokol na Srednem Dnestre*. Kiev: Naukova Dumka, 1984.
- VELTER, Ana-Maria, *Transylvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII*. București: Editura Paideia, 2002, 489 p., 14 pl.
- VIDA, Tivadar. Chronologie und Verbreitung einiger wawarenzeitliche Keramiktypen. In: *Antaeus* 19-20, 1990-1991, 1991, p. 131-144.
- VIDA, Tivadar. Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihre östlichen Beziehungen. In: *Awarenforschungen*, Band 1, ed. F. Daim. Wien: 1992, p. 135-250.
- VIDA, Tivadar. *Die Awarenzeitliche Keramik I. (6.- 7. Jh.)*. Berlin-Budapest: Institutis Archaeologicis Germanico - Academiaeque Scientiarum Hungaricae, 1999.
- VĂŽAROVA, Živka N. *Slavjani i Prabilgari. (Po danni na nekropolite ot VI-XI v. Na teritoriata na Bilgaria)* Sofia: 1976, 448 p.
- VĂŽAROVA, Živka N. *Srednevekovnoto selișce s. Garvan, Silistrjanski okrig VI-XI v.* Sofia: 1986. 204 p., 218 pl.
- VLASENKO, I.G. Issledovania gorodișcia Reciula. In: *Archeologičeskie Issledovanija v Moldavii v 1985 g.*, 1990, p. 212-229.
- VORNIC, V., TABUNCIC, S., CIOBANU, L. Un brăzdar de plug descoperit la Ialoveni. Contribuții la cunoașterea uneltelor de arat din spațiul est-carpatic în epocile romană și medievală. In: *Revista de Istorie a Moldovei* 3, 2007, p. 22-33.
- WAŻNY, Tomasz. *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne, 2001.
- WOŁOSZYN, Marcin. Monety bizantinskie VI-VIII w. nad širokovâm Dunaem i kwestia ih zrojnycovania pod vgladem mieisca emisii. In: *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa slavjanskoj archeologii* 5. Moskva: 1999, p. 287-294.
- XENOPOL, A.D. *Istoria românilor din Dacia Traiană, Dacia anteromană, Dacia Romană și năvălirile barbare 513 înainte de Hr. – 1290*. Vol. I, ed. a IV-a. București: 1985.
- ZAHARIA, Eugenia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*. București: Editura Academiei RSR, 1967.

IX. LISTA LUCRĂRILOR AUTORULUI REFERITOARE LA TEMA TEZEI DE DOCTOR HABILITAT:

a. Monografii de autor:

1. MUSTEAȚĂ, S. *Nomads and Natives beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE*. Amsterdam: Amsterdam University Press, ARC Humanities Press, Leeds, 2018, 304 p. ISBN 9781942401520.
- 2.A. MUSTEAȚĂ, S. *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele V-X* [Byzantine Coinage in the Carpathian-Nistrian Regions during the 6th – 10th Centuries], Athens: Demetrious Siatras, 2016, second edition, 300 p. ISBN 978-618-82459-2-1.
- 2B. MUSTEAȚĂ, S. *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele VI-X*, [Byzantine Coinage in the Carpathian-Nistrian Regions during the 6th – 10th Centuries]. Chișinău: Editura ARC, 2014, 300 p. ISBN 978-9975-61-764-2.
3. MUSTEAȚĂ, S. *Populația spațiului pruto-nistrian în secolele VIII-IX* [Population of the Prut-Nistru region during 8th – 9th c.]. Monografii ANTIM I. Chișinău: Editura Pontos, 2005, 316 p. text, 4 hărți, 78 figuri, 12 foto. ISBN 9975-926-43-6.

b. Articole în reviste științifice peste hotare

1. MUSTEAȚĂ, S. Realități arheologice din spațiul pruto-nistrian în secolele VIII-IX. In: *Istros VIII*. Brăila: 1997, p. 125-146.
2. MUSTEAȚĂ, S. Predvaritelnâe rezultâtî arheologiceskih raskopok v gorodișce Mașkauți. In: *Arheologhiciini studii*, vip. 2. Kyiv-Černivci: Prut, 2003, c. 224-234.
3. MUSTEAȚĂ, S. Prelucrarea osului în așezările medievale timpurii de la Mășcăuți-Livada Boierului și Mășcăuți-Cetate, (Republica Moldova). In: *Argesis* 14. 2005, p. 203-224.
4. MUSTEAȚĂ, S. Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-X. În: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*. I. Sibiu: 2007, Bibliotheca Bruckenthal, IX, p. 165-182.
5. MUSTEAȚĂ, S. Creșterea animalelor domestice, vânătoarea și pescuitul la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-IX. In: *Arheologia Medievală* VI. 2007, p. 129-139.
6. MUSTEAȚĂ, S. Prezența monedei bizantine în bazinul Carpaților și la nordul Dunării Inferioare în secolele VIII-IX. In: *Arheologia Moldovei* XXXI (2008). 2009, p. 119-162.
7. MUSTEAȚĂ, S. Contribuții la cunoașterea cultivării solului la nordul Dunării inferioare în secolele VIII-IX. In: *Arheologia Medievală* VII. 2008, p. 37-53.
8. MUSTEAȚĂ, S., Salz macht Geschichte: monedă fără comerț și comerț fără monedă în Transilvania în secolele VIII-IX. In: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*. II, Bibliotheca Brukenenthal XXII. Sibiu: 2008, p. 115-132.
9. MUSTEAȚĂ, S. Unele considerații pe marginea răspândirii nominalului bizantin la est de Carpați în sec. VI-X. In: *Monedă și comerț în sud-estul Europei* III. Bibliotheca Bruckenthal XXXIX. Sibiu: 2009, p. 135-144.
10. MUSTEAȚĂ, S. Unele considerații pe marginea habitatului uman din sudul Basarabiei în secolele VIII-IX. In: *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, Збірник наукових праць, Серія «Історичні Науки», Випуск 37. 2017, p. 20-29. ISSN 2521-1749.

c. Articole în reviste științifice naționale

1. MUSTEAȚĂ, S. Unele considerații privind cercetarea așezărilor din spațiul pruto-nistrian în secolele VIII-IX. In: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. IV. 1996, p. 67-74.
2. MUSTEAȚĂ, S. Cercetarea arheologică a așezării Mășcăuți-Livada Boierului în anii 1997-1998. In: *Orheiul Vechi. Buletin Istoric-Arheologic*. Chișinău: 1998, p. 40-41.
3. MUSTEAȚĂ, S. Autohtonii și alogenii în spațiul pruto-nistrian în secolele VIII-IX. In: *Revista CLIO*, 1998, p. 19-32.

4. MUSTEAȚĂ, S. Tipologia locuințelor de tip Dridu în spațiul est-carpatic. In: *Analele ANTIM* 1, 1999, p. 126-128.
5. MUSTEAȚĂ, S. Meșteșugul prelucrării osului și cornului la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-IX. In: *Revista Arheologică S.N. II*, nr. 1-2. 2006, p. 128-142.
6. MUSTEAȚĂ, S. Din istoria politică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In: *Destin Românesc S.N.*, An IV (XV), nr. 1 (59). 2009, p. 111-122.

d. Articole în culegeri de studii publicate peste hotare

1. MUSTEAȚĂ, S. Some views of the population of the territory between the rivers Nistru and Prut during the eighth and ninth centuries. In: V. Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*. Iași: 2005, p. 443-461.
2. MUSTEAȚĂ, S. Byzantine Finds in the Prut-Nistru Space, dating from the 8th-9th Centuries. In: V. Mihailescu-Bârliba, C. Hriban, L. Munteanu (eds.), *Miscellanea romano-barbarica. In honorem septegenarii magistri Ion Ionița oblata*. București: 2006, p. 286-297.
3. MUSTEAȚĂ, S. Bone working in the prut-nistru area during 8th-9th c. In: Țicu, D., Căndea, I. (eds.), *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*. Brăila, Muzeul Brăilei: Editura Istros, 2008, p. 141-160.
4. MUSTEAȚĂ, S. Byzantinische Münzfunde im Karpatenbecken und nördlich der Unteren Donau im 8.-9. Jh. In: Bemmman, Jan, Schmauder, Michael (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden-Awaren-Slawen*. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 11. Bonn: 2008, S. 679-690.
5. MUSTEAȚĂ, S. Contributions to the History of Romanian Archaeology. The History of the Research of 8th-9th Centuries Archaeological Sites in the North of the Lower Danube. In: APARASCHIVEI, Dan (ed.), *Studia Antiqua et Medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Teodor oblata*. București: Editura Academiei Române, 2009, p. 331-346.
6. MUSTEAȚĂ, S. The Carpathian-Danubian Region during the Eighth and Ninth Centuries: A General View Based on Archaeological Records. In: NAGY, Balázs, SCHMIEDER, Felicitas and VADAS, András (eds.), *Medieval Networks in East Central Europe: Commerce, Contacts, Communication*. London and New York: Routledge, 2019, p. 25-42.
7. MUSTEAȚĂ, S. Despre culturi arheologice și identități de grup în spațiul carpato-dunărean în secolele VIII-X. In: SPINEI, V. (coord.), *Migrații, politici de stat și identități culturale în spațiul românesc și european*, volumul I, SOLOMON, F., COHAL, A.-L., RADOS, L. (eds) *Ipostaze istorice ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale*. București: Editura Academiei Române, 2019, p. 79-92.

e. Articole în culegeri de studii publicate în R. Moldova

1. MUSTEAȚĂ, S. Unele considerații privind cercetarea monumentelor arheologice din secolele VIII-IX în spațiul pruto-nistrean. In: *Probleme actuale ale științelor umaniste*. Chișinău: Anale științifice ale doctoranzilor și competitorilor, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” I, 1996, p. 82-95.
2. MUSTEAȚĂ, S. Tipuri de locuințe din secolele VIII-IX din spațiul pruto-nistrean. In: *Probleme ale științelor socio-umaniste și ale modernizării învățământului. Conferința anuală a profesorilor U.P.S. „Ion Creangă”, 25-26 martie 1997*. Chișinău: 1997, p. 252-254.
3. MUSTEAȚĂ, S. Autohtoni și bulgari în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX. In: *Probleme actuale ale științelor umaniste*. Chișinău: Anale științifice ale doctoranzilor și competitorilor, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” II, 1998, p. 181-189.
4. MUSTEAȚĂ, S. Noi realități arheologice atestate în cadrul așezării Măscăuți-Livada Boierului. In: *Probleme ale științelor socio-umaniste și ale modernizării învățământului. Conferința anuală a profesorilor U.P.S. „Ion Creangă”, 25-26 martie*. Chișinău: 1999.
5. MUSTEAȚĂ, S. Prelucrarea metalelor în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX. In: ARNĂUT, Tudor, ZANOCI, Aurel, MATVEEV, Sergiu (eds.), *Studia in honorem Ion Niculiță*. Chișinău: Editura Cartdidact, 1999, p. 261-267.

6. MUSTEAȚĂ, S. Mistificarea realităților medievale timpurii din Bucovina de Nord în istoriografia sovietică și ucraineană. In: MUSTEAȚĂ, S., SIMINICA, V., (eds.). *Demistificarea sau Remistificarea Istoriei, Materialele Dezbaterilor Naționale, 26-28 aprilie 1999*. Chișinău: 2000, p. 11-17.
7. MUSTEAȚĂ, S. Importuri bizantine în spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX. In: *Conferința Științifică jubiliară Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău la 65 de ani, 20-21 septembrie 2005*. Chișinău: 2005, p. 17-23.
8. MUSTEAȚĂ, S. Răspândirea nominalului bizantin în regiunile carpato-nistrene în sec. VI-X. In: BANUH, N. (coordonator), *Probleme ale științelor socio-umane și modernizării învățământului. Conferința științifică anuală a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, (24-25 februarie 2009)*, vol. II, Chișinău, p. 149-154.
9. MUSTEAȚĂ, S. Unele concretizări pe marginea vasului de metal din tezaurul monetar de la Horgești, jud. Bacău, România In: MUSTEAȚĂ, S., POPA, A., ABRAHAM, J.-P. (eds.). *Arheologia între știință, politică și economia de piață*, Culegere de studii, Seria IDN, C1. Chișinău: Editura Pontos, 2010, p. 99-127.
10. MUSTEAȚĂ, S. Contribuții la istoria arheologiei românești. Istoricul cercetării siturilor arheologice din sec. VIII–IX de la nordul Dunării inferioare. In: COJOCARU, Gh., CERETEU, I. (coordonatori). *Istorie și Cultură. In honorem academician Andrei Eșanu*. Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2018, p. 751-765.

f. Rezumate ale comunicărilor la conferințe internaționale

1. MUSTEAȚĂ, S. Unele considerații preliminare privind rezultatele cercetărilor arheologice din cadrul cetății getice Mășcăuți-Cetate. In: *Tracii și Lumea Circumpontică. Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie*. Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 septembrie 2004, Rezumate. Chișinău: 2004, p. 88-90.
2. MUSTEAȚĂ, S. Bone working in the Early Middle Age in Moldova (6th-11th centuries). In: *5th International Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group, Abstracts, August 29-September 3, 2005*. Veliko Turnovo: Veliko Turnovo University, p. 44-45.
3. MUSTEAȚĂ, S. Ethnical and cultural contacts in the Prut-Dniestr area during 8th-11th centuries. In: *International Symposium Ethnic contacts and cultural exchanges North and West of West of the Black Sea (from the Greek colonization to the present), Summaries, June 12-17, 2005*. Iași: 2005, p. 51.
4. MUSTEAȚĂ, S. The Carpathian-Danube Regions from the Eighth to the Tenth Century. Abstracts, *Conference A FORGOTTEN REGION? EAST CENTRAL EUROPE IN THE “GLOBAL MIDDLE AGES”*, Department of Medieval Studies of Central European University. Budapest: 27-29 March 2014, p. 29.
5. MUSTEAȚĂ, S. Se poate vorbi oare despre identități de grup în spațiul dunărean și pontic în secolele VIII-X? Conferința Internațională *Migrațiune și identitate în spațiul cultural românesc. Abordări multidisciplinare*. Sibiu: 23.05.-26.05.2019, <http://conferences.ulbsibiu.ro/miro/sibiu/de/program.html>
6. MUSTEAȚĂ, S. Funerary practices in the Carpathian-Danubian Region during the Eighth and Ninth Centuries. Session no. 315, *Funerary practices in Late Roman Period and Early Middle Ages: 25th Annual Conference of European Association of Archaeologists*. Bern, Swetzerland: September 03-08, 2019.

g. Rezumate ale comunicărilor la conferințe naționale

1. MUSTEAȚĂ, S. Așezarea medievală timpurie Mășcăuți-Livada Boierului. In: *Conferința științifico-didactică Științele umaniste în serviciul integrării europene, secția Istorie și Filosofie, Universitatea Liberă Internațională din Moldova*. Chișinău: mai 1998, p. 11-12.
2. MUSTEAȚĂ, S. Unele aspecte din viața spirituală a populației din spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX. In: *Symposia Professorum*, Seria Istorie, Sesiunea Științifică anuală universitară, ULIM. Chișinău: 15-16 aprilie 1999, p. 18-20.
3. MUSTEAȚĂ, S. Pătrunderea monedei bizantine în regiunile dintre Carpați și Nistru în sec. VI-X. In: *Rezumatul Comunicărilor, Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (ediția a XIX-a)*, 15-16 octombrie 2009. Chișinău: 2009, p. 27-30.

4. MUSTEAȚĂ, S. Răspândirea nominalului bizantin la est de Carpați în sec. VI-X. In: *Al XI-lea Simpozion de numismatică*, Programul și rezumatele comunicărilor. Chișinău: 3-4 septembrie 2010, p. 9-11.
5. MUSTEAȚĂ, S. Ponderea monedei bizantine atestate în regiunile carpato-nistrene după monetării. In: Programul și rezumatele comunicărilor celui de-Al XII-lea Simpozion de numismatică. Chișinău: 15-17 septembrie 2011, p. 11-12.

h. Recenzii la monografia la tema lucrării de sinteză

1. MUSTEAȚĂ, S. Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae VII. Cuvânt-înainte de Victor Spinei. București: Editura Academiei Române, 2007, 314 p. text, 31 tabele, 75 diagrame, 48 hărți, 4 anexe. In: *Arheologia Medievală VII*, 2008, p. 306-314.
2. MUSTEAȚĂ, S. Florin Curta, (Ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Florin Curta, General Editor, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, volume 2. Leiden/Boston: BRILL, 2008. In: *Tyragetia III (XVIII)*, nr. 1, 2009, p. 367-372.
3. MUSTEAȚĂ, S., ȘCERBAKOVA, T.A., TAȘCI, E.F., TELNOV, N.P., *Kocevniceskie drevnosti Nijnego Podnestrovia (po materialam raskopok u s. Slobodzeja)*, Arheologiceskaia Biblioteka IV. Кишинёв: 2008, 138 стр. [Antichități nomade de pe Nistrul Inferior (pe baza materialelor din tumulul de lângă or. Slobozia)]. In: *Revista Arheologică*, serie nouă, vol. V, nr. 1. 2010, p. 189-190.
4. MUSTEAȚĂ, S., WOŁOSZYN, Marcin (Ed.), *Byzantine Coins in Central Europe Between 5th and 10th century*. Polish Academy of Arts and Sciences. Institute of Archaeology, University of Rzeszów. MORAVIA MAGNA. Seria Polona III. Kraków: 2009. In: *Tyragetia. Arheologie. Istorie Antică*, S.N. vol. VI (XXI), nr. 1. 2012, p. 353-359.
5. MUSTEAȚĂ, S. Casa mea – cetatea mea. Recenzie la cartea METTE SVART KRISTIANSEN, KATE GULES (eds), *Dwellings, Identities and Homes. European Housing Culture from the Viking Age to the Renaissance*, Jutland Archaeological Society. Aarhus: Aarhus University Press, 2014. In: *Plural. History. Culture. Society*, vol. 3, nr. 2. 2015, p. 167-170.
6. MUSTEAȚĂ, S., CHRITIE, Neil, HEROLD, Hajnalka (eds.). *Fortified Settlements in Early Medieval Europe. Defended Communities of the 8th – 10th centuries*. Oxbow Books: Oxford & Philadelphia, 2016. In: *Plural. History. Culture. Society*, vol. 8. No. 1, 2020, p. 243-247, doi.org/10.37710/plural.v8i1_12
7. MUSTEAȚĂ, S., BERGSEVIK, Knut Andreas, DOWD, Marion (eds.), *Caves & Ritual in Medieval Europe, AD 500-1500*. Oxbow Books: Oxford & Philadelphia, 2018. In: *Plural. History. Culture. Society*, vol. 8. No. 1, 2020, p. 248-253, doi.org/10.37710/plural.v8i1_13
8. MUSTEAȚĂ, S., STAMATI, Iurie, *The Slavic Dossier. Medieval Archaeology in the Soviet Republic of Moldova: Between State Propaganda and Scholarly Endeavor*. BRILL: Leiden/Boston, 2019, 310 pages. In: *Plural. History. Culture. Society*, vol. 8. No. 2, 2020, p. 142-146, doi.org/10.37710/plural.v8i2_13
9. MUSTEAȚĂ, S. Recenzie, Aleksander Bursche, John Hines, and Anna Zapolska (eds), *The Migration Period between the Oder and the Vistula*. BRILL: Leiden/Boston, 2020, 1052 pages, volume 1-2. In: *Plural. History. Culture. Society*, vol. 8. No. 2, 2020, p. 147-150, doi.org/10.37710/plural.v8i2_134

i. Rapoarte ale cercetărilor arheologice

1. MUSTEAȚĂ, S. *Rezultatele investigațiilor arheologice din cadrul așezării Mășcăuți – Livada Boierului în anul 2000*. Raport științific. Chișinău: 2001.
2. MUSTEAȚĂ, S. *Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2001 în cadrul monumentului Mășcăuți-Cetate*. Chișinău: 2002.
3. MUSTEAȚĂ, S. *Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2002 în cadrul monumentului Mășcăuți-Cetate*. Chișinău: 2003.
4. MUSTEAȚĂ, S. *Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2005 în cadrul monumentului Mășcăuți-Cetate*. Chișinău: 2006.

X. ADNOTARE

Sergiu Musteață, *Sedentari și migratori în regiunile carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX*, lucrare de sinteză de doctor habilitat în istorie (prezentată în baza lucrărilor științifice publicate).

Domeniul de studiu: 611.02. Istoria românilor. Chișinău, 2021

Cuvinte-cheie: regiunile carpato-danubiano-pontice, secolele VIII-IX, sedentari, migratori, habitat, economie, viață spirituală, populații, culturi arheologice, grupuri etnice.

Structura lucrării de sinteză reflectă conținutul lucrărilor științifice publicate în anii 1999-2019 și este constituită din XI compartimente: I. Repere conceptuale (limitele cronologice și spațiale, actualitatea și gradul de studiere a temei investigate, scopul și obiectivele cercetărilor, metodologia cercetării, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a cercetărilor, aprobarea rezultatelor cercetărilor); II. Sursele cercetării și istoriografia problemei; III. Habitatul; IV. Economia; V. Viața spirituală; VI. Societatea; VII. Concluzii și recomandări; VIII. Bibliografie (lista selectivă); IX. Lista publicațiilor autorului referitoare la subiectul tezei de doctor habilitat; X. Adnotare/rezumat (română, engleză, rusă); XI. Curriculum Vitae. Lucrarea este susținută de 4 tabele, 4 diagrame și 4 hărți elaborate de autor în baza cercetărilor proprii.

Scopul cercetării constă în elaborarea unei viziuni de ansamblu a istoriei regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX și stabilirea particularităților etnoculturale ale populațiilor acestui teritoriu.

Obiectivele cercetării:

- Analiza critică a izvoarelor scrise și arheologice referitoare la populațiile sedentare și nomade din regiune;
- Evaluarea și aprecierea concepțiilor istoriografice privind cultura materială și spirituală a populațiilor din regiune;
- Determinarea particularităților habitatului populațiilor din regiune;
- Precizarea pe baza surselor arheologice a ocupațiilor tradiționale practicate de locuitorii din regiune;
- Stabilirea pe baza ritului funerar a practicilor religioase și sociale ale locuitorilor;
- Reconstituirea organizării social-economice a populațiilor sedentare și nomade din regiune;
- Încadrarea cronologică, etnică și culturală a descoperirilor arheologice și reconstituirea organizării social-economice a populațiilor sedentare și nomade din regiune;
- Analiza raporturilor populației locale cu populațiile altor regiuni din Europa centrală și de sud-est.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute. Inovația științifică a lucrărilor constă în faptul că ele abordează atât problemele înguste, cât și istoria în ansamblu a spațiului carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-IX. Spre exemplu, monografia privind moneda bizantină în regiunile de la est de Carapați în sec. V-X include pentru prima dată în istoriografie totalitatea descoperirilor monetare din această regiune, care sunt analizate atât din perspectivă numismatică, cât și istorică²⁶. Lucrarea elucidează un șir de aspecte, precum numărul și tipologia monedelor, arealul concentrării descoperirilor și căile lor de răspândire, contextul istoric al descoperirilor singulare și a tezaurilor etc. Monografia publicată în 2018²⁷ este o reconstituire a situației social-economice, etnice, culturale și, în ultimă instanță, a istoriei politice din spațiul menționat în secolele VIII-IX pe baza analizei surselor narrative și arheologice cunoscute până în prezent. În lucrare sunt prezentate pentru prima dată în istoriografie într-o unitate organică vestigiile arheologice din nordul Dunării

²⁶ S. MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele VI-X*. Chișinău: Editura ARC, 2014.

²⁷ S. MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE*. Amsterdam: Amsterdam University Press, ARC Humanities Press, Leeds, 2018.

Inferioare (Banat, Maramureș, Transilvania, Muntenia, Oltenia, Moldova, Bucovina, Basarabia), care, în pofida faptului că reprezintă părți inerente ale unui spațiu geografic bine delimitat, pe parcursul mai multor decenii au fost tratate în mod separat, fără a se efectua generalizări la nivel de macro-regiune (Harta 1). Astfel, această lucrare completează un gol substanțial din istoriografie și pune într-o lumină nouă problemele de istorie și arheologie referitoare la secolele VIII-IX.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a cercetărilor. Importanța subiectului rezidă din încercarea elucidării unor probleme științifice semnificative și actuale, cercetate până acum insuficient și incomplet. Au fost analizate succesiv și în mod complex diferite aspecte ale vieții materiale și spirituale ale locuitorilor regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX, precum și raporturile lor cu popoarele vecine.

Pentru prima dată sunt analizate integral descoperirile arheologice din spațiul carpato-danubiano-pontic, care include teritoriile dintre Tisa și Nistru, Dunăre și nordul Bucovinei, astăzi părți componente ale Republicii Moldova, României, Ucrainei, Serbiei și Ungariei (Harta 1), respectiv, este alcătuit în premieră un catalog integral al descoperirilor arheologice și sunt realizate hărți inedite care reprezintă ariile de locuire a populațiilor din secolele VIII-IX din regiunile carpato-danubiano-pontice. Astfel, pe baza datelor statistice, cartografice, tipologice am putut analiza și descrie particularitățile habitatului uman, distribuirea geografică a așezărilor, ocupațiile economice, riturile și ritualurile funerare, particularitățile credințelor religioase, încadrarea cronologică, culturală și etnică a descoperirilor arheologice, relațiile autohtonilor cu vecinii și am putut reconstitui istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice în secolele VIII-IX. Totodată, am formulat un șir de concluzii și sugestii pentru cercetările ulterioare în acest domeniu.

Sperăm ca rezultatele cercetărilor noastre, mai ales cele monografice, să devină un instrument de lucru în cunoașterea istorică a regiunii carpato-danubiano-pontice. Rezultatele obținute pot fi utilizate în cercetările ulterioare privind dezvoltarea istorică a regiunilor carpato-danubiano-pontice sau la întocmirea unor studii de sinteză privind Evul Mediu timpuriu în Europa etc.

Aprobarea rezultatelor cercetărilor. În ultimii 20 de ani, după susținerea tezei de doctorat în anul 1999, am publicat trei monografii în domeniul istoriei și arheologiei medievale timpurii, inclusiv o monografie bazată pe sursele numismatice, peste 30 de articole științifice, 10 rezumate ale comunicărilor științifice la diverse conferințe naționale și internaționale (Lista publicațiilor se anexează).

Comunicări pe subiecte privind istoria regiunilor carpato-danubiano-pontice din secolele VIII-IX au fost prezentate la un șir de conferințe naționale, internaționale și lecții publice, atât în țară, cât și în străinătate, iar unele comunicări au fost ulterior publicate în culegeri de studii și reviste recunoscute internațional.

Monografia *Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX* publicată în anul 2005 a fost distinsă cu premiul „V. Pârvan” al Academiei Române în anul 2007, iar pentru rezultatele cercetărilor mele am obținut în anul 2014 Premiul Național în domeniul științei.

Rezultatele cercetării au fost discutate și aprobate în ședința Catedrei de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” pe data de 19.11.2020 și la ședința Seminarului științific ad-hoc din cadrul UPS „Ion Creangă” desfășurat pe data de 09.03.2021.

ANNOTATION

Sergiu Musteață, *Natives and Nomads in the Carpathian-Danubian-Pontic regions during the 8th-9th centuries*, the report of the doctoral habilitation thesis in history (based on published scientific papers). **Research area:** 611.02. History of Romanians, Chișinău, 2021

Keywords: Carpathian-Danubian-Pontic regions, the 8th-9th centuries, sedentary, migratory, habitat, economy, spiritual life, populations, archaeological cultures, ethnic groups.

The structure of the work reflects the content of the scientific papers published in the years 1999-2019 and consists of XI compartments: I. Conceptual framework (chronological and spatial limits, the actuality and degree of study, the goal and objectives of the research, the research methodology, the scientific novelty, the theoretical importance and the applicative value of the research, the approval of the research results); II. Sources of research and historiography; III. Habitat; IV. Economy; V. Spiritual life; VI. Society; VII. Conclusions and recommendations; VIII. Bibliography (selective list); IX. List of the author's publications on the topic of the habilitation thesis; X. Summary (Romanian, English, Russian); XI. Curriculum Vitae. The work includes 4 tables, 4 diagrams and 4 maps.

The research aim is to develop an overview of the history of the Carpathian-Danubian-Pontic regions in the 8th – 9th centuries and to establish the ethnocultural characteristics of the populations of this area.

Research objectives:

- Critical analysis of written and archaeological sources regarding the sedentary and nomadic populations in the region;
- Evaluation and appreciation of historiographical conceptions regarding the material and spiritual culture of the populations in the region;
- Determining the particularities of the habitat of the populations in the region;
- Specifying based on archaeological sources the traditional occupations practised by the inhabitants of the region;
- Establishing based on the funeral rite the religious and social practices of the inhabitants;
- Reconstruction of the socio-economic organization of the sedentary and nomadic populations in the region;
- Chronological, ethnic and cultural framing of archaeological discoveries and reconstruction of the socio-economic organization of sedentary and nomadic populations in the region;
- Analysis of the relations of the local population with the populations of other regions in Central and South-Eastern Europe.

The scientific novelty of the obtained results. The scientific innovation of the works consists in the fact that they address both narrow problems and the overall history of the Carpathian-Danubian-Pontic space in the 8th-9th centuries. For example, the monograph on the Byzantine currency in the eastern Carpathian regions in the 5th-10th c. includes all monetary discoveries in this region, which are analyzed from both a numismatic and historical perspectives for the first time in historiography²⁸. The work answers a series of questions, such as the number and typology of coins, the area of concentration of discoveries and their ways of spreading, the historical context of unique discoveries and treasures, etc. The monograph published in 2018 is a reconstruction of the socio-economic, ethnic, cultural situation and, finally, of the political history of the Carpathian-Danubian-Pontic regions in the 8th-9th centuries based on the analysis of the narrative and archaeological

²⁸ S. MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele VI-X*, Chișinău, Editura ARC, 2014.

sources known so far. In the work, for the first time in historiography, the archaeological remains from the north of the Lower Danube (Banat, Maramures, Transylvania, Wallachia, Oltenia, Moldova, Bukovina, Bessarabia) are presented in an organic unit, although they represent inherent parts of a geographical space, well defined, for several decades they were treated separately, without generalizations at the macro-region level (Map 1). Thus, this work completes a substantial gap in historiography and exposes the problems of history and archaeology regarding the 8th-9th centuries in a new light²⁹.

Theoretical importance and applicative value of research. The importance of the subject arises in the attempt to elucidate significant and current scientific problems, researched until now insufficiently and incompletely. Different aspects of the material and spiritual life of the inhabitants of the whole territory from the Carpathian-Danubian-Pontic regions in the 8th-9th centuries, as well as their relations with the neighbouring peoples, were analyzed successively and in a complex way.

For the first time, archaeological discoveries from the Carpathian-Danubian-Pontic area, which includes the territories between the Tisza and the Dniester, the Danube and the north of Bukovina, are now analyzed as parts of the Republic of Moldova, Romania, Ukraine, Serbia and Hungary (Map 1). Respectively, for the first time, an integral Register of archaeological discoveries is made and maps are made that represent the areas of habitation of the populations of the 8th-9th c. from the Carpathian-Danubian-Pontic regions. Thus, based on the statistical, cartographic, typological data we could analyze and describe the particularities of the human habitat, the geographical distribution of the settlements, the economic occupations, the funeral rites and rituals, the particularities of the religious beliefs, the chronological, cultural and ethnic framing of the archaeological discoveries, the relations between natives and neighbours, description of the history of the Carpathian-Danubian-Pontic regions in 8th-9th c. Also, I have formulated a series of conclusions and suggestions for further research in this area.

I hope that the results of my research, especially the monographic ones, will become a working tool in the historical knowledge of the Carpathian-Danubian-Pontic region. The obtained results can be used in subsequent research on the historical development of the Carpathian-Danubian-Pontic regions or the elaboration of synthesis studies on the Early Middle Ages in Europe, etc.

Approval of research results. During the last 20 years, after defending the PhD thesis in 1999, we have published three monographs in the field of early medieval history and archaeology, including a monograph based on numismatic sources, over 30 scientific articles, 10 summaries of scientific communications at various conferences (The list of publications is attached).

Topics regarding the history/archaeology of the Carpathian-Danubian-Pontic regions in the 8th-9th c. were presented at a series of national and international conferences and public lessons, both in the country and abroad, and some communications were subsequently published in the conference proceedings, collective studies and internationally recognized reviews.

The monograph „The population of the Pruto-Dniester area in the 8th-9th centuries” published in 2005 was awarded the "V. Pârvan" of the Romanian Academy in 2007, and for my research results I obtained in 2014 the National Award in the field of science.

The results of the research were discussed and approved in the meeting of the Department of History and Geography of the State Pedagogical University "Ion Creangă" on 19.11.2020, at the meeting of the ad-hoc scientific seminar within the "Ion Creangă" State Pedagogical University held on 09.03.2021.

²⁹ S. MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE*. Amsterdam: Amsterdam University Press, ARC Humanities Press, Leeds, 2018.

АННОТАЦИЯ

Sergiu Musteață, *Оседлое население и кочевники в Карпатско-Дунайско-Понтийских регионах в 8-9 вв.* Доклад докторской диссертации (представлен на основе опубликованных научных работ). **Область исследования:** 611.02. История румын. Кишинэу, 2021

Ключевые слова: карпатско-дунайский регион, 8-9 вв., оседлый образ жизни, миграция, среда обитания, экономика, духовная жизнь, общество, археологические культуры, этносы.

Структура работы отражает содержание научных работ, опубликованных в 1999-2019 годах, и состоит из XI разделов: I. Концептуальные основы (хронологические и пространственные ограничения, актуальность и степень изучения, цель и задачи исследования, методология исследования, научная новизна, теоретическая значимость и прикладная ценность исследования, утверждение результатов исследования); II. Источники исследования и историография; III. Среда обитания; IV. Экономика; V. Духовная жизнь; VI. Общество; VII. Выводы и рекомендации; VIII. Библиография (выборочный список); IX. Список авторских публикаций по теме диссертации; X. Аннотация (на румынском, английском, русском языках); XI. Резюме. Работа включает 4 таблицы, 4 диаграммы и 4 карты, разработанными автором на основе его собственных исследований.

Цель исследования - реконструировать историю карпато-дунайско-понтийских регионов 8-9 вв. и установить этнокультурные особенности населения этой территории.

Научно-исследовательские задачи:

- Критический анализ письменных и археологических источников относительно оседлого и кочевого населения в регионе;
- Оценка историографических представлений о материальной и духовной культуре населения в регионе;
- Определение особенностей среды обитания популяций в регионе;
- Уточнение на основе археологических источников традиционных занятий жителей региона;
- Установление на основе погребального обряда религиозных и социальных обычаев жителей;
- Реконструкция социально-экономической организации оседлого и кочевого населения региона;
- Хронологические, этнические и культурные рамки археологических открытий и реконструкция социально-экономической организации оседлого и кочевого населения региона;
- Анализ взаимоотношений местного населения с населением других регионов Центральной и Юго-Восточной Европы.

Научная новизна полученных результатов. Научная новизна работ состоит в том, что они затрагивают как узкие проблемы, так и общую историю Карпатско-Дунайско-Понтийского пространства в 8-9 вв. Например, в монографии о византийских монетах в восточных карпатских регионах в 5-10 вв. впервые в историографии включены все монетные открытия в этом регионе, которые анализируются как с нумизматической, так и с исторической точек зрения. Работа отвечает на ряд вопросов, таких как: количество и типология монет, область концентрации открытий и способов их распространения, исторический контекст открытий и т.д.³⁰ Монография, опубликованная в 2018 году, является реконструкцией социально-экономической, этнической, культурной ситуации и, наконец, политической истории Карпатско-Дунайско-Понтийских регионов в 8-9 вв., основанной на анализе известных и археологических источников. В работе, впервые в историографии, включены

³⁰ S. MUSTEAȚĂ, *Moneda bizantină în regiunile carpato-nistrene în secolele VI-X*. Chișinău: Editura ARC, 2014.

археологические находки Карпатско-Дунайско-Понтийских регионов (Банат, Марамуреш, Трансильвания, Валахия, Олтения, Молдавия, Буковина, Бессарабия), несмотря на то, что они в течение нескольких десятилетий рассматривались отдельно, без обобщений на макрорегиональном уровне (Карта 1). Таким образом, эта работа заполняет существенный пробел в историографии и по-новому освещает проблемы истории и археологии в 8-9 веках³¹.

Теоретическая значимость и прикладная ценность исследований. Важность наших работ состоит в попытке выяснить значимые и актуальные научные проблемы, исследованные до сих пор недостаточно и неполно. Различные аспекты материальной и духовной жизни жителей всей территории Карпатско-Дунайско-Понтийского края в 8-8 вв., а также их отношения с соседними народами анализировались последовательно и комплексно.

Впервые, археологические находки из Карпатско-Дунайско-Понтийской области, которая включает территории между Тисой и Днестром, Дунаем и севером Буковины, теперь анализируются как составные части Республики Молдова, Румынии, Украины, Сербии и Венгрии (Карта 1). Соответственно, впервые составлен Свод археологических открытий и составлены карты, на которых представлены районы проживания населения 8-9 веков из Карпатско-Дунайско-Понтийских регионов. Таким образом, на основе статистических, картографических, типологических данных нам удалось проанализировать и описать особенности среды обитания человека, географическое распределение поселений, экономические занятия, ритуалы и обряды похорон, особенности религиозных верований, хронологические, культурное и этническое описание археологических открытий, отношения между оседлым населением и соседями и описание истории Карпатско-Дунайско-Понтийских регионов в 8-9 вв. Также нами был сформулирован ряд выводов и предложений для дальнейших исследований в этой области.

Считаем, что результаты наших исследований, особенно монографических, могут стать рабочим инструментом в исторических знаниях Карпатско-Дунайско-Понтийского региона. Полученные результаты могут быть использованы в последующих исследованиях по истории Карпатско-Дунайско-Понтийских регионов или при разработке сводных исследований по раннему средневековью Европы и др.

Утверждение результатов исследования. За последние 20 лет, после защиты докторской диссертации в 1999 году, нами были опубликованы три монографии в области раннесредневековой истории и археологии, в том числе монография, основанная на нумизматических источниках, более 30 научных статей, 10 резюме научных докладов на различных международных конференциях (Список публикаций прилагается).

Темы по истории / археологии Карпатско-Дунайско-Понтийского края в 8-9 вв. были представлены в рамках национальных и международных конференций и открытых лекциях, как в стране, так и за рубежом, а некоторые сообщения были впоследствии опубликованы в материалах конференций, коллективных исследованиях и международно признанных журналах.

Монография «Население Пруто-Днестровского региона в 8-9 веках», опубликованная в 2005 году, была удостоена премии «V. Râvan» Румынской академии в 2007 году, а за результаты своих исследований 2014 году мне была вручена Национальная премия в области науки.

Результаты исследования были обсуждены и утверждены на заседании кафедры истории и географии Государственного педагогического университета им. Иона Крянгэ 19.11.2020, на заседании специализированного научного семинара, состоявшемся 09.03.2021.

³¹ S. MUSTEAȚĂ, *Nomads and Natives beyond the Danube and the Black Sea, 700-900 CE*. Amsterdam: Amsterdam University Press, ARC Humanities Press, Leeds, 2018.